

การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน
ของแกนนำเกษตรกรจังหวัดสุพรรณบุรี

ปริญญาานิพนธ์
ของ
จุฬารัตน์ ธาร

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์
ประยุกต์
ตุลาคม 2550

การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรจังหวัดสุพรรณบุรี

ปริญญานิพนธ์

ของ

จุฬารัตน์ ถาวร

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์

ตุลาคม 2550

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรจังหวัดสุพรรณบุรี

บทคัดย่อ
ของ
จุฬารัตน์ ถาวร

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์
ตุลาคม 2550

จุฬารัตน์ ธารว.(2550) การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำ
เกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรี. ปรินญาณิพนธ์วท.ม. (การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์).
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร. อ้อมเดือน สดมณี, อาจารย์ ดร.อังคินันท์ อินทรกำแหง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการทำงาน
ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร โดยศึกษาลักษณะของสภาพแวดล้อมและลักษณะ
ทางจิตใจที่ทำให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน พื้นที่ในการทำ
วิจัยจังหวัดสุพรรณบุรี โดยผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำกลุ่มสนทนากับกลุ่มผู้ให้
ข้อมูลหลักซึ่งได้แก่ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ผลการวิจัย พบว่าสาเหตุที่ทำให้แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนเนื่องจาก
แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีปัญหา อุปสรรคดังนี้ 1)ปัญหาด้านสุขภาพ เช่น อาการ
แพ้ยา อาการที่สารพิษตกค้างในร่างกายทำให้เกิดการช็อก หรือเลือดมีสีดำเข้ม เป็นลม วิงเวียน
ศีรษะ ผิวน้ำมีลักษณะไหม้เกรียม เป็นต้น 2) ด้านเศรษฐกิจ ค่าใช้จ่าย ต้นทุนการเพาะปลูกใช้
เงินจำนวนมากเนื่องจากการใช้สารเคมี การเป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินทั้งในระบบและนอกระบบ 3)
สภาพดิน เนื่องจากหน้าดินถูกทำลายจากการใช้สารเคมี ดินขาดแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์และระบบ
นิเวศบริเวณนาถูกทำลาย

ลักษณะทางสังคม พบว่าการสนับสนุนทางสังคมต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำ
เกษตรกรมีส่วนสำคัญทั้งการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวซึ่งอยู่ใกล้ชิดและเป็นกำลังใจ
สำคัญในการทำงาน การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนบ้าน การสนับสนุนทางสังคมจากครูหรือ
ผู้รู้ และการสนับสนุนทางสังคมจากหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนสัมพันธ์ในชุมชน การ
ถ่ายทอดทางสังคมผ่านอาชีพ ผ่านตัวแทน เช่น สถาบัน องค์กร หรือกลุ่ม และการถ่ายทอดผ่าน
สื่อสารมวลชนทั้งโทรทัศน์และวิทยุซึ่งเป็นการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียน แลกเปลี่ยน และ
เกิดประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ลักษณะทางจิตใจของแกนนำเกษตรกร พบว่า ลักษณะทางจิตใจมีความสำคัญที่ทำให้
แกนนำเกษตรกรสามารถแก้ปัญหา อุปสรรคในการประกอบอาชีพได้ดีมีดังนี้ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์
ลักษณะใฝ่เรียนใฝ่รู้ของแกนนำเกษตรกร ได้แก่ การคิดแบบวิทยาศาสตร์ ลักษณะกล้าเสี่ยง การ
ควบคุมตนเอง โดยคิดไตร่ตรองถี่ถ้วนด้วยความตั้งใจให้เกิดผลสำเร็จที่ดีและมีคุณภาพในการทำ
เกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

A STUDY ON FACTORS RELATED TO AGRICULTURAL LEADER'S WORKING FOR
SUSTAINABLE AGRICULTURAL IN SUPANBURI PROVINCE

AN ABSTRACT
BY
CHULAPORN TAWORN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Science degree in Applied Behavioral Science Research
at Srinakharinwirot University
October 2007

Chulaporn Taworn. (2007). *A Studyt on Factors Related to Agricultural Leader's Working for Sustainable Agricultural in Supanburi Province*. Master of Science (Applied Behavioral Science Research). Bangkok : Graduate School Srinakharinwirot University. Thesis Supervisory Committee : Assist.Prof.Dr. Omduean Sodmanee, Assist.Prof.Dr. Angsinun Inthrakomheng.

This research is conducted as the qualitative research to study the long lasting agricultural behavior of the key agriculturists. The objective of the research was to study the environment and condition of the key agriculturists' mind leading to the success in conducting the long lasting agriculture in Suphanburi province. In depth interview and group discussion with key agriturists doing the long lasting agriculture were used as a method to collect the data.

The result shows that the core factor leading to the long lasting agriculture of the respondents is the problems of the respondents themselves. These problems are as follows:

1. The health problems included allergy, shock from chemical substance in body, faint, and burned skin.
2. The economic problems included the expenditure, investment in chemical substance for agriculture, debts with bank and non-bank agencies.
3. The condition of soil problem included devastation of the soil surface from the chemical substance, the lack of minerals in soil and the destroyed ecosystem in the field.

In term of social characteristics, the researcher found that the social support from the family, neighbors, gurus or teachers, and the support from the organization getting involved in the community are of importance for the respondents in doing the long lasting agriculture. Moreover, the social transference of knowledge via the occupations and the representatives such as the organizations or groups, and the

broadcasting are the main factors which create the learning process, knowledge exchange, benefits of doing the long lasting agriculture.

Finally, in term of the condition of the key agriculturists' mind, the researcher found that the condition of the respondents' mind played the important role, leading them to be able to effectively solve their problems. Many factors such as the motivation in learning of the respondents such as scientific thinking, risk taking, and self control, lead to the achievement in conducting the long lasting agriculture as well.

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความกรุณาอย่างสูงจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อ้อมเดือน สดมณี ประธานที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อังคินันท์ อินทรกำแหง กรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ที่สละเวลาอย่างมากในการให้ความรู้ คำแนะนำ อันมีค่ายิ่งพร้อมทั้งตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำปริญญานิพนธ์

ขอกราบขอพระคุณคณาจารย์สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ทุกท่านที่กรุณาอบรมสั่งสอน ผู้วิจัยจนมีความรู้ความสามารถในสาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์และนำมาใช้ในการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบพระคุณลุง คุณป้าเกษตรกรที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรีที่อนุเคราะห์ในการให้ข้อมูล

ขอขอบคุณ บัทยา เกตุอำ (กุ่ม) สุราศุกร จันประเสริฐ (เอ๋) สุจินดา มูลประเสริฐ (เปิ้ล) วัชรินทร์ จามจุรี (ปลา) และ พลเอก เรวดี สดมณี ที่ช่วยเหลือในการพาผู้วิจัยไปยังสนามวิจัย และช่วยเก็บรวบรวมข้อมูล ขอขอบคุณ ชนิษฐา ไชยฤกษ์ สิริกันยาและคุณพ่อสุวิทย์ ปุษปะเวศ ที่ช่วยในการพิมพ์รายงานฉบับนี้ ขอขอบคุณคุณคุณนรินทร์ คำโพธิ์ พี่ชายที่แสนดีที่ให้ความอนุเคราะห์ทุนทรัพย์และอุปกรณ์ที่จำเป็นต่าง ๆ ในการทำปริญญานิพนธ์ ขอขอบคุณเพื่อนปริญญานิพนธ์ ภาคพิเศษ รุ่น 3 ทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจให้กันเสมอและเรียนสำเร็จพร้อมกันในปีนี้

ขอขอบคุณพี่น้องชาววิทยาลัยการจัดการทางสังคมที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ให้ผู้วิจัยไปทำปริญญานิพนธ์ได้อย่างราบรื่น และสุดท้ายขอขอบคุณพ่อแม่ ญาติพี่น้องทุกคน ครอบครัวชาว ว้าว ที่ช่วยเหลือ ถามไถ่และเป็นที่กำลังใจตลอดมา

คุณค่าและประโยชน์ของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบอบแต่พระคุณพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ที่ให้ความรักความเข้าใจและห่วงใยผู้วิจัยเสมอมา พร้อมทั้งรำลึกถึงพระคุณครูอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถจนตราบเท่าทุกวันนี้

จุฬารัตน์ ถาวร

ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก

ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทที่ 1	บทนำ.....	1
	ภูมิหลัง.....	1
	ปัญหาการวิจัย.....	5
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
	ขอบเขตการวิจัย.....	5
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการจากการวิจัย.....	6
บทที่ 2	แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
	บทบาทแก่นนำ.....	7
	แก่นนำชุมชนกับการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน.....	10
	ความเป็นมาของเกษตรกรรมยั่งยืน.....	10
	หลัก 10 ประการของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน.....	12
	บทบาทการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน.....	18
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืน.....	19
	แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืน.....	24
	แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา.....	24
	ทฤษฎีการแพร่กระจาย.....	24
	ทฤษฎีกลุ่มอ้างอิง.....	27
	แนวคิดทฤษฎีทางจิตวิทยา.....	28
	ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม.....	28
	ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยม.....	30
	ลักษณะทางพุทธที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน : อธิปไตย 4	31
	ลักษณะชุมชน.....	36
	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	40

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	41
พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา.....	41

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 3 (ต่อ)	
ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	41
ขั้นตอนในการวิจัย.....	41
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	42
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	45
บทที่ 4 บริบทชุมชน.....	46
ประวัติชุมชนบางปลาหมอ.....	46
สภาพทั่วไปของชุมชน.....	46
บทที่ 5 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	54
สาเหตุของการเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์.....	54
ด้านสุขภาพ.....	55
ด้านเศรษฐกิจ.....	57
สภาพดิน.....	60
ลักษณะทางสังคม.....	63
การสนับสนุนทางสังคมต่อการทำเกษตรยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร.....	63
การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว.....	65
การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนบ้าน.....	66
การสนับสนุนทางสังคมจากครูหรือผู้รู้.....	67
การถ่ายทอดทางสังคม (Socialization).....	71
ลักษณะทางจิตใจ.....	76
แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์.....	76
ลักษณะใฝ่เรียนรู้ของแกนนำเกษตรกร.....	79
ความคิดแบบวิทยาศาสตร์.....	80
ลักษณะกล้าเสี่ยง.....	82
การควบคุมตนเอง.....	84
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	87
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	87

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	96
----------------------------	----

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ 6 (ต่อ)

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป.....	96
บรรณานุกรม.....	103
ภาคผนวก.....	106
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	110

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

จากการพัฒนาประเทศให้เท่าทันและทัดเทียมกับประเทศตะวันตกนั้นได้ส่งผลกระทบมากมายสู่ระบบโครงสร้างสังคมไทย เช่น การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อเข้ามาประกอบอาชีพในมหานคร หรือตามหัวเมืองใหญ่ในภาคต่าง ๆ ทั้ง 4 ภาคของประเทศซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมนี้มีส่วนที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา เช่น ปัญหาการว่างงาน ปัญหาครอบครัว ปัญหาชุมชนแออัด การเกิดอาชญากรรม เป็นต้น ซึ่งเมื่อสืบสาวเรื่องราวจึงพบว่าบุคคลส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเหล่านั้นล้วนแต่เป็นผู้ที่ย้ายถิ่นและมีพื้นฐานทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลักซึ่งสาเหตุของการย้ายถิ่นฐานนั้นมีอยู่หลากหลาย เช่น ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ปัญหาการเกษตรและผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ การขาดเงินทุนและก่อให้เกิดหนี้ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อเรามองย้อนกลับก็พบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแต่ตกไปที่ชุมชนรากหญ้าซึ่งเป็นรากฐานเดิมของสังคมไทยที่มีวิถีเกษตรกรรมเป็นพื้นฐาน

ด้วยทุนเดิมของสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมอันเป็นทุนทางสังคมที่ไม่มีวันหมดสิ้นวิถีทางเกษตรกรรมก็ยังคงอยู่คู่กับเกษตรกรไทย เดิมทีเกษตรกรมีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพภายในครอบครัวและการแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจและสังคมด้วยกระแสทุนนิยมที่ใช้เงินตราในการขับเคลื่อนนั้น รูปแบบการผลิตจากวิถีเดิมก็เปลี่ยนไปเพื่อการค้าและพึ่งพิงเทคโนโลยีหรือสารเคมีเพื่อการเกษตรมากขึ้น ในการพึ่งพิงสารเคมีในการทำเกษตรนี้สร้างผลกระทบที่รุนแรงต่อผลผลิตทางการเกษตรและพื้นที่ในการทำเกษตรอย่างยิ่งเนื่องจากการใช้สารเคมีนั้นมีผลกระทบข้างเคียงต่อร่างกายของเกษตรกรทำให้เกิดปัญหาสุขภาพต่าง ๆ ตามมาอันนำมาสู่คุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ ทิศทางการพัฒนาในอนาคตภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ จะยิ่งทำให้วิถีชีวิตของเกษตรกรไทยต้องเผชิญกับสภาพปัญหาที่ซับซ้อนและยากต่อการแก้ไข ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่ถูกทำลายจากระบบการผลิตทางการเกษตรเชิงพาณิชย์ กติกาของระบบการค้าและการตลาดเสรีที่สร้างความชอบธรรมของขบวนการ “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ระบบการสื่อสารภายใต้เทคโนโลยีทันสมัยที่ส่งป้อนข่าวสารข้อมูลภายใต้กลไกการควบคุมและ “การครอบงำทางปัญญา” ท่ามกลางกระแสวิวัฒนาการเหล่านี้คำถามสำคัญที่ท้าทายให้ขบคิดและแสวงหาคำตอบ จึงเป็นคำถามต่อสถานภาพและความมั่นคง

ในชีวิตของเกษตรกรไทยซึ่งนับวันจะมีระดับการพึ่งพาผู้อื่นเพิ่มสูงขึ้นทุกขณะ การพัฒนาเศรษฐกิจของเกษตรกรมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการสะสมทุน เพื่อการรองรับผลผลิตส่วนเกินทางเกษตรที่เพิ่มขึ้น

ท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่บานสะพรั่งกับการเกิดคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำนั้นก็ยังมีความหวังที่เป็นตัวเลือกให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น ตัวเลือกนั้นคือ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีมาแต่ดั้งเดิมในสังคมรากหญ้า “ขณะที่ยังมีแนวทางการพัฒนาอีกกระแสหนึ่งที่เชื่อว่าจะเป็นทางรอดให้กับผู้คนในสังคมที่บอบช้ำจากการพัฒนา...นั่นคือ “แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง สังคมเข้มแข็งเติบโตอย่างสมดุล” ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาในทุกด้าน ทั้งกาย ใจ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ฯลฯ ให้เติบโตขึ้นไปพร้อม ๆ กันอย่างสมดุล ” ซึ่งในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทยมาเป็นเวลานานหลายปี คนไทยหลายคนต่างก็เคยได้ยิน ได้รับรู้รับฟังว่าคงมีจำนวนไม่มากนักที่จะเข้าใจ และสามารถนำหลักการไปปรับใช้ในชีวิตได้ ทั้งนี้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมี 2 แบบคือ เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐานและเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า โดยที่เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือ การพึ่งตนเองให้ได้โดยยึดหลักความพอเพียงทั้งทางความคิดและการกระทำในการดำเนินชีวิต ประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนโดยสุจริต ไม่ดักตวง ไม่โลภในในระดับที่เกินความต้องการจนเบียดเบียนผู้อื่น และยึดหลักการดำเนินชีวิตที่อยู่บนพื้นฐานของการรู้จักตนเองและการพัฒนาตนเองก่อน

ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ การแลกเปลี่ยน ร่วมมือ ช่วยเหลือกันเพื่อให้ส่วนรวมได้รับประโยชน์ นำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญอย่างยั่งยืน เพราะการดำเนินชีวิตในความเป็นจริงนั้น ไม่อาจใช้เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐานที่เน้นหลักการพึ่งตนเองแต่เพียงอย่างเดียวได้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้อื่นหรือสังคมอื่นด้วย (ศ.นพ. ประเวศ วะสี อ้างในหนังสือพิมพ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ : หน้า 2-3)

จากการรับรู้ที่ผ่านมานั้นยังคงมีเกษตรกรอีกจำนวนมากที่เข้าใจและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน และก็ยังคงมีเกษตรกรที่ยังใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรอีกเช่นกันเพื่อการเร่งผลผลิตสู่การค้า ด้วย 2 แนวทางของการทำการเกษตรกรรมท่ามกลางกระแสโลกเพื่อการผลิตและการบริโภคอย่างไม่หยุดนิ่งนี้ แนวทางใดที่จะนำมาสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีของสังคมรากหญ้า และจากการทำลายที่สะท้อนมาจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจของสังคมทุกวันนี้จึงเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจอย่างยิ่งในการศึกษาถึงวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิมท่ามกลางกระแสนิยมที่โหมกระหน่ำลงทุกพื้นที่ว่า เกษตรกรรมแบบ

วิธีดั้งเดิมสู่เกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรกรรมทางเลือกนั้นมีความสำคัญกับชีวิตเกษตรกรที่หันกลับมาพึ่งพิงวิถีเดิมที่ทำให้เกิดผลสำเร็จในการทำเกษตรยั่งยืนหรือเกษตรทางเลือกนี้

ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้มีกลุ่มผู้คนจากหลายสำนักคิด หลายองค์กร และหลายภาคส่วนที่รวมตัวกันเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาการเกษตรภายใต้ฐานคิดของการพัฒนา “เกษตรกรรมยั่งยืน” ทั้งในระดับต่างประเทศ ระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ในปัจจุบัน จากข้อมูลเชิงประจักษ์คุณภาพชีวิตเกษตรกรและสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นจากการนำแนวคิดและวิธีการของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไปปฏิบัติ เกิดการศึกษาดูงานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการขยายผลทั้งทางดานแนวคิด ด้านนโยบาย จนนำไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่ของเกษตรกรหลากหลายภูมิภาคทั่วประเทศ มีการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกันโยผ่านเวทีและกิจกรรมต่างๆ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรเกิดภาวะ “รู้เท่า-รู้ทัน-รู้กัน-รู้แก่” ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมและของโลก การก้าวข้ามพ้นเกษตรเชิงพาณิชย์ภายใต้เศรษฐกิจกระแสหลักเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จึงนับเป็น “การปฏิวัติ” ครั้งยิ่งใหญ่แห่งการพัฒนาการเกษตรของสังคมไทย หลังจากที่ได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของแนวทางการผลิตเพื่อการค้าตามเส้นทางของการปฏิวัติเขียวมายาวนาน

โครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจไทยมีรากฐานหลักอยู่ที่ภาคเกษตรกรรมซึ่งมีชนชั้นชาวนาชาวไร่เป็นกลุ่มผู้ผลิตที่สำคัญ จากเดิมที่อยู่ในฐานะผู้ผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงชีพคนไทยทั่วประเทศซึ่งต่อมากลายเป็นแรงงานเพื่อการผลิต การประกอบอาชีพเกษตรกรรมยังคงมีปัญหาต่าง ๆ อีกมากมายที่ทำให้เกษตรกรที่มีอาชีพเกษตรกรรมประสบกับความล้มเหลวตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ประกาศใช้ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา ภาคเกษตรกรรม ชาวนา ชาวไร่ไทยได้ถูกดึงเข้าสู่กระแสเศรษฐกิจใหม่ วิธีการผลิตทางการเกษตรรูปแบบใหม่ที่เข้าไปมีบทบาทแทรกแซงวิถีการเกษตรดั้งเดิม แนวทางการเกษตรอุตสาหกรรมและการส่งออกเป็นเป้าหมายที่รัฐกำหนดให้มุ่งสู่การแข่งขันกับต่างประเทศ ผาสุก พงศ์ไพจิตร (2543 ; 123) พบว่าทศวรรษที่ 2530 เศรษฐกิจไทยพลิกผันเป็นเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและเจริญเติบโตสูงและรวดเร็ว ในขณะที่ภาคการเกษตรกรรมกำลังถดถอย เกษตรกรกลายเป็นคนยากจนก่อให้เกิดปัญหาความยากจนในชนบท มีปัญหาหนี้สิน ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมหรืออาหารที่ปนเปื้อนสารเคมี และชาวนาชาวไร่ก็กลายเป็นชนชั้นแรงงานรับจ้างในที่สุด

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรและคนชั้นกลางเพื่อต้องการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญ เกษตรกรรมยั่งยืนจึงมีความหมายที่แตกต่างไปจากเกษตรกรรมกระแสหลักและมีอุดมการณ์ที่

แพร่กระจายในแนวทางการพัฒนากระแสทางเลือก ไม่ใช่แค่ทางเลือกแต่เป็นทางรอดสังคมไทย (ชัยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540 ;3-4 และประเวศ วะสี. 2539 : 24) จนผลักดันเข้าสู่นโยบายรัฐได้ ซึ่งปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา

คุณค่าเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นเกิดจากการสะสมการเรียนรู้ (Collective learning) ไม่สามารถแยกจากการพัฒนาชนบทได้ซึ่งรวมถึงกระแสการค้นหามุมปัญญาเพื่อสืบค้นให้ถึงฐานรากของเกษตรกรรมภายใต้การวิเคราะห์สถานการณ์ความรุนแรงของปัญหาและผลกระทบจากระบบเกษตรแผนใหม่ซึ่งผู้ที่มีบทบาทในการนำพาการทำเกษตรยั่งยืนให้ประสบความสำเร็จคือบุคคลที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นแกนนำซึ่งผู้นำหรือแกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนหมายถึง บุคคลที่มุ่งปฏิบัติตนบนวิถีเกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพและพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม จนประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำหรือแกนนำรวมทั้งเป็นต้นแบบในกาทำเกษตรยั่งยืนซึ่งบุคคลเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยในประเทศไทย เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิมแห่งบ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระโทง อำเภอสนามไชยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้ซึ่งริเริ่มทำวนเกษตรและได้พยายามปรับปรุง เปลี่ยนแปลงจนเกิดผลสำเร็จและได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในหมู่เกษตรกรทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับประเทศ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2547 : 4) หรืออีกบุคคลหนึ่งที่เป็นแกนนำเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างพอมหาอยู่ สุนทรธัย แห่งบ้านตระแบก ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ที่นำประสบการณ์การทำการเกษตรแบบยก่องในภาคกลางมาปรับใช้ในพื้นที่ภาคอีสานได้อย่างฉลาดโดยผสมผสานการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชอย่างหลากหลาย ทั้งการจัดแหล่งน้ำในไร่นาได้อย่างมีประสิทธิภาพจนถือได้ว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

นอกจากสองท่านที่กล่าวมาแล้วนั้นก็ยังมีเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่ประสบความสำเร็จและทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกจำนวนมากทั้งที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแกนนำเกษตรกรและที่ยังไม่ได้ถูกค้นพบซึ่งจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นถือว่าเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจากศูนย์เทคโนโลยีและการถ่ายทอด กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นจำนวนมาก โดยจังหวัดสุพรรณมีเกษตรกรที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี

กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มากที่สุดจังหวัดหนึ่ง และเป็นจังหวัดที่กำลังได้รับความสนใจในฐานะที่เป็นพื้นที่ในการศึกษาดูงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น โรงเรียนชาวนาวัดดาว ที่มีหลักสูตรกระบวนการเรียนรู้รูปแบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืน (ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ. 2547 : 119-127)

ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจว่าเพราะเหตุใดเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน หรือที่เรียกว่าแกนนำเกษตรกรในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นจึงสามารถทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนได้ประสบความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่ส่งผลถึงความสำเร็จและมีประสิทธิภาพในการทำงานดังกล่าว

ปัญหาการวิจัย

ลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตใต้ที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร โดยศึกษาลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตใต้ที่ทำให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ขอบเขตการวิจัย

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีแกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี และเก็บข้อมูลช่วงเดือนพฤศจิกายน 2548-สิงหาคม 2549

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก ด้วยการเลือกแกนนำเกษตรกรแบบเฉพาะเจาะจง โดยเป็นแกนนำที่มีลักษณะเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ เป็นแกนนำที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเท่านั้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรไปพัฒนาหลักสูตรการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น หลักสูตรการทำน้ำหมักปุ๋ยชีวภาพ หลักสูตรการบำรุงดิน เป็นต้น
2. นำความรู้ที่ได้เป็นแนวทางในการพัฒนาแกนนำเกษตรกรรุ่นใหม่ให้ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่น การสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน
3. เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทบาทแกนนำชุมชน

จากสถานการณ์ของวิกฤตสังคมและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ทำให้หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนได้ตระหนักย้อนกลับมาองและทบทวนเรื่องของชุมชนซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของประเทศ การเพิ่มความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจของประเทศโดยรวมกับเข้าสู่สภาพปกติอย่างมั่นคงสามารถพึ่งพาตนเองได้ รูปแบบวัฒนธรรมความเป็นอยู่ วิถีชีวิตชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้สั่งสมความรู้ดั้งเดิม ความสามารถของผู้นำชุมชนกับการเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนของหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งเกิดการยึดโยงเป็นเครือข่าย เช่น กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายออมทรัพย์และธุรกิจชุมชน เครือข่ายพระสงฆ์ เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน เครือข่ายเยาวชนที่สามารถรวมตัวกันเป็นประชาคม ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทำให้ลดการพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอกที่เป็นการเอาเปรียบของนายทุน เช่น การกู้ยืมเงิน การทำสินเชื่อเพื่อการเกษตร โดยที่ชุมชนสามารถจัดการกับปัญหาภายในชุมชนได้เอง สร้างความผาสุกยังครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม ในลักษณะของการเน้นคุณค่าหรือคุณภาพชีวิตเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ ผู้นำชุมชนจึงถือเป็นบุคคลสำคัญในการขับเคลื่อนงานของชุมชนเนื่องจากเป็นบุคคลที่มีประสบการณ์สั่งสมในงานพัฒนาชุมชนมายาวนาน พร้อมทั้งตัวความรู้ องค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้อันเป็นรากฐานที่ได้มาจากการสั่งสมนั้นเป็นทักษะความสามารถของผู้นำชุมชนที่บางครั้งก็ถูกเรียกว่า “ผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีภูมิปัญญา” ที่สามารถถ่ายทอด เชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จากตัวอย่างที่พบในพื้นที่จังหวัดน่าน เช่น อำเภอปัว อำเภอท่าวังผา อำเภอเมือง กิ่งอำเภอภูเพียง อำเภอบ้านหลวง อำเภอสันติสุข อำเภอแม่จริม อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย อำเภอนาหมื่น และอีกหลายอำเภอ ที่ชาวบ้านหรือผู้ที่ได้ยึดมั่นในคุณค่าวัฒนธรรมของตนเองตลอดถึงได้มีการปรับประยุกต์รูปแบบวิถีคิดใหม่ ๆ เข้ามาประสานกับวิถีดั้งเดิมของตนเองเช่น การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยการสืบชะตาแม่น้ำ การบวชป่า การทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนในชุมชน ถือว่าเป็นกุศโลบายที่ได้นำเอาพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนามาใช้ในการดูแลสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (มูลนิธิกลุ่มฮักเมืองน่าน :

รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการพัฒนาศักยภาพศูนย์ศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม 2541 : 1-2)

จากการทบทวนเอกสารพบว่า คำจำกัดความของผู้นำชุมชนคือ ผู้ที่สามารถก่อให้เกิดสังคมมีจุดมุ่งหมายร่วมกันและรวมพลังกันปฏิบัติให้ประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย เป็นคนที่มีรู้มากกว่าผู้อื่น ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็มักมีคนเอาอย่างทำตาม เป็นที่พึ่งของผู้อื่นเมื่อคราวมีปัญหาหรือมีทุกข์ นอกจากนี้ ผู้นำท้องถิ่นมักจะเป็นผู้ที่มีส่วนในการพิจารณาทำความเข้าใจสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ให้เข้าใจง่ายและยอมรับไปปฏิบัติ

ด้วยผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะหลายประการที่เอื้อประโยชน์แก่องค์กรงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน เรียนรู้และรู้จักกับการจัดการแก้ไขกับปัญหาและสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ ให้กับท้องถิ่นของตนเอง โดยคำนึงถึงการกินดีอยู่ดี ความผาสุกของประชาชนในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญ แม้ในบางครั้งจะพบว่าความเป็นผู้นำก็ปรากฏขึ้นได้เพราะเหตุการณ์หรือสภาพสิ่งแวดล้อมบีบตัวเช่นกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2515 : 169 -172, พัฒน์ บุญรัตพันธุ์. 2517 : 128 และประเวศ วะสี. 2540 : 10)

จากคำจำกัดความข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าแกนนำชุมชน คือ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถและได้รับการยอมรับจากชุมชนให้เป็นผู้แทนหรือกระบอกเสียงในการกระทำเรื่องราว ต่าง ๆ หรือผู้แทนที่มีส่วนร่วมในการนำเสนอและรับความเห็นหรือข้อเสนอจากทั้งภายนอกและภายในชุมชน ซึ่งแกนนำชุมชนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนันหรือเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หากแต่หมายถึงคนที่เป็นชาวบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ ที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี โดยในบทนี้จะให้น้ำหนักไปที่แกนนำชุมชนด้านเกษตรกรรมเป็นหลักซึ่งแกนนำทางด้านนี้มักเป็นผู้ที่มีความสามารถ เนื่องจากได้ลงมือทำและได้กลิ่นกลองออกมาจากประสบการณ์จริงในชีวิต เกิดการทบทวนวิเคราะห์และได้นำมาเป็นบทเรียนในการหาหนทางต่อไป สิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้เป็นประสบการณ์และเป็นการยกระดับสติปัญญา ความรู้ความสามารถของท่าน ทำให้เกิดความมั่นใจในศักยภาพของตนเอง นอกจากนี้ยังมีการคิดค้นและแสวงหาความรู้ใหม่เพิ่มเติมมากขึ้น เช่น กรณีศึกษานายชูศักดิ์ หาดพรม เป็นผู้นำชุมชนที่มีความสามารถ เนื่องจากได้ลงมือทำและได้กลิ่นกลองออกมา จากประสบการณ์จริงในชีวิต แนวคิดการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่เคยล้มเหลว จุดเปลี่ยนที่สำคัญของชีวิต แนวคิดการทำการเกษตรยั่งยืน การวางแผนการวางระบบและการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้พื้นที่การเกษตร การพัฒนาสารชีวภาพขึ้นทดแทนสารเคมีทางการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับผลิตที่เน้นภูมิปัญญาชาวบ้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางด้านอาหารของ

ครอบครัว และกรณีศึกษานายสวน แปงไชย สามารถเป็นวิทยากรในการทำการเกษตรผสมผสานได้เป็นอย่างดี กว่าที่นายสวนจะถึงจุดนี้ของชีวิต ท่านต้องผ่านกระบวนการพัฒนาศักยภาพของตนเองค่อนข้างมาก ตลอดถึงการค้นคว้าโดยการอ่านตำรา การศึกษาดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อนำมาปรับประยุกต์ให้มีความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและวิถีชีวิตกิจกรรมที่ได้ทำในสวน คือการทำการเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชแนวชันบันได (มูลนิธิกลุ่มอัครเมืองน่าน : รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการพัฒนาศักยภาพศูนย์ศึกษาดูงานด้านเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม 2541 : 15-16) ที่ได้กล่าวถึงในกรณีการทำการเกษตรผสมผสานนี้ เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีภูมิปัญญาในการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์และองค์ความรู้ของตนเองให้กับผู้อื่นได้ และเป็นแบบอย่างสำหรับเกษตรกรทั้งในชุมชนและนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้แกนนำเกษตรกรยังเป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนงานเกษตรกรรมยั่งยืนภายในชุมชนท้องถิ่นซึ่งคุณสมบัติหรือบทบาทหน้าที่ของการเป็นแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น คือ ผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อการทำงานสูง มีความซื่อสัตย์ เสียสละ เข้มแข็ง อดทน คิดด้วยเหตุผล เชื่อมมั่นในตนเองและผู้อื่น มีความคิดสร้างสรรค์เป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่น มีมนุษยสัมพันธ์ดี ควบคุมงาน สามารถประสานงานกับหน่วยงานทั้งในและนอกชุมชนโดยติดตามและให้บริการได้ และกล้าตัดสินใจในการทำงานด้วยเหตุและผล และแกนนำเกษตรกรที่ดีนั้นจะต้องมีความรู้ด้านการเกษตรกรรมยั่งยืน ปฏิบัติจริงจนเป็นที่ยอมรับของเกษตรกรอื่นในท้องถิ่น สามารถช่วยเหลือและให้คำแนะนำในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนพร้อมทั้งวิธีการแก้ปัญหาด้านการเกษตรกรรมยั่งยืนให้แก่เกษตรกรอื่นได้ซึ่งแกนนำเกษตรกรนั้นก็ต้องได้รับการเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการทำงานด้านการเกษตรกรรมยั่งยืนของตนให้มีคุณภาพยิ่งขึ้นด้วยการฝึกอบรม ศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนและพร้อมที่จะเป็นผู้เผยแพร่ ถ่ายทอดสิ่งที่รับรู้มานั้นต่อเกษตรกรอื่น ๆ ในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น แกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นบุคคลที่มีความพร้อม มีศักยภาพในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ลองผิดลองถูก จนเป็นที่ยอมรับนับถือ เชื่อใจและปฏิบัติตาม พร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ได้จากศึกษาด้วยตนเองและการได้รับการถ่ายทอดจากภายนอกมาประยุกต์ใช้กับความรู้ภูมิปัญญาเดิม วิทยาการสมัยใหม่เข้าด้วยกันสู่การนำมาเป็นแบบอย่างการปฏิบัติที่ดีให้กับเกษตรกรอื่นในชุมชน

แกนนำชุมชนกับการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

ความเป็นมาของเกษตรกรรมยั่งยืน

ปัญหาต่าง ๆ ทำให้เกิดขบวนการภาคประชาชนในการแสวงหาทางออกทางการเกษตรขึ้น โดยเริ่มต้นเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณปลายทศวรรษ 2520 ทั้งนี้เกิดจากการผสมผสานขององค์ความรู้ 3 ประการคือ ประการที่หนึ่ง การรวบรวมความรู้และประสบการณ์ของเกษตรกรที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและประสบผลสำเร็จในการทำเกษตร ตัวอย่างเช่น ประสบการณ์ของพ่อมหาอยู่สุนทรย์ จ.สุรินทร์ คุณลุงฉลวย แก้วคง จ.นครสวรรค์ และป๊ะหลน หมดหลี จ.สงขลา ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม จ.ฉะเชิงเทรา เป็นต้น ประการที่สอง การส่งเสริมเทคโนโลยีการเกษตรกรรมผสมผสาน เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าวขององค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงดังกล่าว และประการที่สาม การนำเอาประสบการณ์และแนวคิดเรื่องเกษตรทางเลือก (Alternative Agriculture) จากประเทศต่าง ๆ เช่น เกษตรกรรมธรรมชาติของชาวนาญี่ปุ่น ชื่อ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ ประสบการณ์เกษตรกรรมอินทรีย์ในยุโรป เป็นต้น เข้ามาประสมประสานและสังเคราะห์ขึ้นเป็นชุดความรู้และความคิดของไทยเอง

ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530-ต้นทศวรรษ 2540 หรือเรียกว่าในช่วง 2 ทศวรรษของขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก-เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นมีการพยายามให้ความหมายและคำจำกัดความของแนวทางการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่หลากหลายโดยนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักวางแผน และข้าราชการที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตร ซึ่งการให้ความหมายส่วนใหญ่ใกล้เคียงกัน โดยให้ความสำคัญของสมดุลของระบบนิเวศ ผลผลิตและคุณภาพที่ดีและเพียงพอต่อเกษตรกรและผู้บริโภค การพึ่งพาตนเองและการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น ตัวอย่างความหมายดังกล่าว เช่น เดชา ศิริภัทร (2530) ให้ความหมายระบบเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture) หรือระบบเกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) หรือระบบเกษตรกรรมถาวร (Permanent Agriculture) นั้นว่า มีอยู่หลายชนิด แต่มีหลักการใหญ่ ๆ คล้ายคลึงกันโดยเฉพาะหลักสำคัญที่สุดซึ่งมีร่วมกัน คือ ไม่มีผลกระทบด้านลบต่อระบบนิเวศวิทยา หรืออีกในด้านหนึ่งก็ให้ความสำคัญสูงสุดต่อระบบนิเวศวิทยา นอกจากนั้นยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ระบบการผลิต การบริโภค การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น มีความสมดุล ทำให้ระบบเกษตรกรรมเหล่านี้ดำเนินต่อเนื่องไปได้นานที่สุดโดยไม่เกิดปัญหา ประเวศ วะสี (2530) ให้ความหมายของพุทธเกษตรกรรมว่า ต้องประกอบไปด้วยจิตใจที่มีธรรมะ แบบแผนการผลิตที่เน้นการผลิตเพื่อใช้กินเอง มีความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และคำนึงถึงวิถีชีวิตของชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น “เบญจขันธ์” ของชุมชน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

(2534) กล่าวว่า เกษตรกรรมทางเลือกคือ เกษตรกรรมแนวใหม่ที่มีพื้นฐานการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ สามารถดำเนินต่อไปได้อย่างยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค ชนวนน รัตนวราหะ (2534) กล่าวว่า เกษตรยั่งยืนคือ ระบบการเกษตรที่รักษาสภาพของการผลิตให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายในระยะยาว ติดต่อกัน ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เลวร้ายหรือไม่เหมาะสม โดยความยั่งยืนจะต้องมี ความสมดุล ระหว่างความหลากหลายของสรรพสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศเกษตร และมีความผสมกลมกลืนในการอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน วิฑูรย์ ปัญญกุล และคณะกรรมการจัดงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก (2535) ให้ความหมายของเกษตรกรรมทางเลือก หมายถึง การผลิตทางการเกษตรและวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้อต่อการฟื้นฟู และดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ และสภาพแวดล้อม โดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นธรรม ส่งเสริมคุณภาพชีวิต วิฑูรย์ วุฒิ เสนาคำ (2535) กล่าวว่า เกษตรกรรมทางเลือก มีปรัชญาพื้นฐานแบบองค์รวมที่ปฏิเสธระบบแนวคิดปรัชญาแบบแยกส่วนและปฏิเสธเกษตรกรรมแผนใหม่ที่มุ่งผลกำไรสูงสุดจากธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อธรรมชาติ ระบบนิเวศและความยุติธรรมทางสังคมอันเป็นรากฐานแห่งความยั่งยืนของสังคมมนุษย์ ธวัชชัย และ ประทีป (2535) ให้ความหมายของระบบเกษตรยั่งยืน คือ ระบบการเกษตรที่เกื้อกูลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมและสามารถรักษาหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นระบบที่เลียนมาจากลักษณะทางนิเวศของระบบป่าธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะเป็น “ระบบปิด” แต่มนุษย์ต้องนำเทคโนโลยีและปัจจัยการผลิตเข้าปรับปรุงตลอดเวลาเพื่อทำให้ระบบนิเวศเกษตรซึ่งเป็น “ระบบเปิด” และ “มีโครงสร้างไม่สลับซับซ้อนและหลากหลายเหมือนระบบป่าธรรมชาติ” เพื่อรักษาสมดุลของระบบให้คงไว้ซึ่งเทคนิควิธีต่าง ๆ นั้นเน้นเพื่อการ “อนุรักษ์ดิน” และ “จำต้องที่จะต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มธาตุอาหารพืชให้เพียงพอ” เพื่อรักษาผลผลิตไว้ในระดับที่ต้องการ ธันวาท จิตต์สงวน (2536) ให้ความหมายของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ ระบบเกษตรที่สามารถสร้างผลผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการของสังคม โดยมีความเหมาะสมในทางเศรษฐศาสตร์และรักษาสมดุลของสภาพสิ่งแวดล้อมเอาไว้ให้มากที่สุด ซึ่งระบบเกษตรกรรมยั่งยืนนี้จะต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย 3 ประการ คือ ด้านการผลิต ซึ่งพิจารณาการเพิ่มขึ้นของผลผลิตในระดับไร่นาจากเทคนิคต่าง ๆ ที่เกษตรกรสามารถใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขของสภาพความเป็นจริงด้านเศรษฐศาสตร์ซึ่งพิจารณาประสิทธิภาพของการผลิตอย่างคุ้มค่ากับผลผลิตที่ได้รับและด้านสิ่งแวดล้อมในไร่นาทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้อง และคุณภาพของผลผลิตที่มีต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค และ อำพล เสนาณรงค์ (2536) กล่าวว่าเกษตรกรรมยั่งยืน คือ แนวคิดใหม่ของการพัฒนาการเกษตรที่เกิดขึ้น เพื่อให้การพัฒนาการเกษตรที่นำความเสื่อมโทรมมาสู่

สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนมาสู่การเกษตรที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น โดยจะต้องมีความเข้าใจถึงปัญหา และหาแนวทางแก้ไขและนำไปปฏิบัติพร้อม ๆ กันทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตพืชทุกชนิดให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น แต่ต้องพยายามทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและเกิดมลภาวะน้อยที่สุด

จะเห็นได้ว่า จากการประมวลความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งได้มีการให้ความหมายไว้และเพื่อให้นิยามความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนมีความสอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม และช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีเกณฑ์ในการพิจารณาว่าแนวทางเกษตรกรรมแบบใดเป็นเกษตรกรรมแบบยั่งยืนหรือไม่ คณะกรรมการจัดงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกว่า “เกษตรกรรมยั่งยืนคือวิถีเกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพและพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม”

หลักการ 10 ประการของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

เพื่อขยายความเข้าใจ ความหมายและแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน จึงได้กำหนดหลักการ 10 ประการของเกษตรกรรมยั่งยืน (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. เกษตรกรรมยั่งยืน วิถีเกษตรกรรมเพื่อความเป็นไท ความเรียงว่าด้วยความหมาย หลักการและข้อเสนอทางนโยบาย 2547: 32-36) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ใช้ประโยชน์และพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อใช้ในระบบเกษตรกรรม มนุษย์

สร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาจากการตั้งรกรากถิ่นฐานและพัฒนาการเกษตร ภูมิปัญญาของมนุษย์เกี่ยวกับเกษตรกรรมที่สืบทอดมายาวนานหลายพันปี ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเกษตรดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีนัยของ “คุณค่า” ประกอบอยู่ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการดำรงชีวิต ความเคารพธรรมชาติ อีกทั้งเป็นความรู้ที่เหมาะสมกับสภาพทางนิเวศและเศรษฐกิจสังคมของพวกเขา การพัฒนาเกษตรกรรมแบบยั่งยืน จึงควรพัฒนาจากรากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านดังกล่าวเป็นสำคัญ เช่น ระบบเกษตรในที่ลุ่มในอดีตของชาวนาภาคกลางที่ผลิตอาหารได้พอเพียงและยังรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความหลากหลายทางชีวภาพและรักษาสมดุลของระบบนิเวศ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความรู้พื้นบ้านบางอย่างมีข้อจำกัดในการนำมาใช้

เกษตรกรและผู้ที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องเลือกสรรความรู้และคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังของความรู้ดังกล่าว เพื่อนำมาใช้และปรับให้เหมาะสมกับสภาพทางนิเวศและเศรษฐกิจสังคมของตน

2. ส่งเสริมให้เกษตรกรมีบทบาทหลักในการพัฒนาความรู้และการวิจัยทางการ

เกษตร นับแต่หลังยุคปฏิวัติสีเขียวเป็นต้นมา บทบาทในการพัฒนาความรู้และการวิจัยทางการเกษตรได้ค่อย ๆ ถูกโอนย้ายมาอยู่ในมือของผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยราชการและบริษัทเกษตรมาเป็นลำดับ เกษตรกรกลายเป็นผู้รับผลของการวิจัยและรอรับการถ่ายทอดทางเทคโนโลยีจากผู้เชี่ยวชาญ ทั้ง ๆ ที่ในอดีต เกษตรกรคือผู้ที่มีบทบาทหลักในการพัฒนาและการวิจัยการเกษตรเอง แม้กระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ การพัฒนาพันธุ์พืชที่ดีต่าง ๆ เช่น ข้าวหอมมะลิ และไม้ผลที่มีคุณภาพล้วนเกิดจากฝีมือของเกษตรกรเองเป็นส่วนใหญ่ การวิจัยเกษตรที่เป็นอยู่ถูกวิจารณ์ว่าเน้นพืชเชิงเดี่ยว เน้นการผลิตเพื่อการพาณิชย์ ละเลยผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ละเลยพื้นที่เกษตรน้ำและการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น มีอคติทางเพศ มองข้ามภูมิปัญญาท้องถิ่น มุ่งเน้นงานวิจัยในสถานทดลองและส่งเสริมการเกษตรแบบแยกส่วน ดังนั้น การวิจัยเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมที่ยั่งยืนจึงต้องให้เกษตรกรมีบทบาทหลักในการพัฒนาความรู้และการวิจัยการเกษตรโดยสถาบันวิจัยทางการเกษตรนั้นต้องเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ให้การสนับสนุนโดยเฉพาะในด้านข้อมูลและเทคนิคต่าง ๆ ซึ่งการวิจัยการเกษตรที่อยู่ในมือของเกษตรกรเองจะใช้งบประมาณน้อยและสามารถใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านได้อย่างเต็มที่และสอดคล้องกับสภาพทางนิเวศและเศรษฐกิจสังคมของตน

3. ใช้ทรัพยากรจากภายในและลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก ปัญหาของ

การเกษตรตามแนวตะวันตกคือ การทำเกษตรที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น ปุ๋ย สารเคมี เครื่องจักรและระบบชลประทาน ระบบการผลิตเช่นนี้ไม่ยั่งยืนและไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตนเองตั้งแต่ต้น ในขณะที่ก่อให้เกิดผลกระทบอื่น ๆ ตามมา เช่น สารพิษตกค้างในดิน โครงสร้างของดินเสื่อมลง เป็นต้น การเกษตรที่ยั่งยืนจึงให้ความสำคัญในการใช้ทรัพยากรจากภายใน เช่น พันธุ์พืช ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพจากภายในระบบนิเวศเอง トラバโดที่ระบบการเกษตรมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก トラバนั้น การพึ่งพาทรัพยากรจากภายในก็เพียงพอที่จะสามารถผลักดันให้ระบบดำเนินไปได้อย่างยั่งยืน

4. หลีกเลี่ยงและปฏิเสธการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรและผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเชื้อ

เพลิงฟอสซิล ระบบการผลิตอาหารของโลกในปัจจุบันใช้ผลิตภัณฑ์ที่มาจากการใช้เชื้อเพลิงฟอสซิลซึ่งอยู่ในรูปของน้ำมันเชื้อเพลิงในการขนส่ง การไถดิน ปุ๋ยเคมี กำจัดศัตรูพืช รวมแล้วมีสัดส่วนสูงถึง 60 เปอร์เซ็นต์ของต้นทุนในการผลิตอาหารทั้งหมด ระบบนี้จึงตั้งอยู่บนความไม่

ยั่งยืน เนื่องจากไม่ใช้ทรัพยากรที่สามารถนำมาหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ได้โดยง่าย ทั้งนี้รวมไปถึงผลกระทบจากการใช้ผลิตภัณฑ์จากเคมีเกษตรที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจนกลายเป็นศูนย์กลางของปัญหาการเกษตรในปัจจุบัน ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในหลายรูปแบบ เช่น เกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น จึงหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์โดยเด็ดขาด ทั้งนี้โดยพัฒนามาตรฐานที่เกี่ยวกับข้อห้ามและข้อจำกัดในการใช้สารดังกล่าวอย่างเข้มแข็ง การเกษตรแบบยั่งยืนทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี โดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพและการใช้จุลินทรีย์ที่มีประโยชน์ เป็นต้น ส่วนการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงเพื่อประโยชน์ในไร่นาอาจมีความจำเป็นอยู่แต่ต้องพยายามหาพลังงานทดแทนหรือวิธีการทำการเกษตรโดยวิธีอื่น ๆ แทน

5. **ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดินให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน** ดินมิได้ประกอบดินมิได้ประกอบด้วยวัตถุทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ประกอบไปด้วยสิ่งมีชีวิตเป็นจำนวนมากที่เรียกว่า จุลินทรีย์รวมทั้งสัตว์ต่าง ๆ เช่น ไส้เดือน แมลงต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งมีชีวิตเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงในดินและปฏิสัมพันธ์ระหว่างดินกับพืช เช่น การดูดธาตุอาหารจากดินโดยรากพืช เป็นต้น การทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงมีวิธีปฏิบัติต่อดินเสมือนดินมีชีวิตเพื่อเป็นหลักประกันสำหรับผลผลิตการเกษตรที่มีคุณภาพ ดังความเชื่อในหมู่นักเกษตรอินทรีย์ว่า ดินอุดมสมบูรณ์นั้นทำให้ได้พืชที่สมบูรณ์และในที่สุดมนุษย์จะได้รับธาตุที่ครบถ้วนในท้ายที่สุด

6. **ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างความหลากหลายของกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรในไร่นาและผสมผสานกิจกรรมการผลิตให้เกื้อกูลประโยชน์ต่อกันอย่างสูงสุด** ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นทรัพยากรสำคัญที่ทำให้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนดำรงต่อไปได้และในขณะเดียวกันระบบเกษตรกรรมยั่งยืนก็เอื้ออำนวยให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพงอกงามไปพร้อม ๆ กันด้วย ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นหัวใจสำคัญของการผลิตอาหารที่มีคุณภาพรวมถึงยาและปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตด้วย เกณฑ์เกี่ยวกับการรักษาและเพิ่มพูนความหลากหลายทางชีวภาพจึงเป็นเกณฑ์พื้นฐานของเกษตรกรรมยั่งยืนทุกรูปแบบ เกษตรกรรมยั่งยืนจะใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศการเกษตรโดยจัดการให้มีกิจกรรมทางการเกษตรที่หลากหลาย เช่น ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิด และจัดการผสมผสานระหว่างกิจกรรมการผลิตต่าง ๆ ไม่ให้ขัดแย้งกัน ผลผลิตจากระบบจึงสูงกว่าเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เนื่องจากมีการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ได้โดยใช้ประโยชน์สูงสุด ลดการระบาดของศัตรูพืช อีกทั้งให้ผลผลิตที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารและปัจจัยต่าง ๆ สามารถยืดหยุ่นต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติรวมทั้งผลกระทบจากระบบตลาดที่มีการผันผวนของราคาด้วย

7. ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติและวิธีการซึ่งไม่ใช่สารเคมีรูปแบบต่าง ๆ

เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวและเกษตรกรรมแบบอุตสาหกรรมเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดระบาดของร้ายแรงขึ้นในการเกษตรทั้งที่เกิดจากแมลงศัตรูพืชซึ่งในอดีตในอดีตไม่ได้เป็นแมลงศัตรูพืชที่สำคัญเลย แต่การทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวได้ทำให้แมลงศัตรูพืชหลายชนิดเป็นแมลงศัตรูสำคัญ ตัวอย่างเช่น เพลี้ยกระโดดน้ำตาล เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันการใช้สารเคมีการเกษตรและสารปฏิชีวนะต่าง ๆ ก็ทำให้แมลงศัตรูพืชเกิดเปลี่ยนแปลงพันธุกรรมจนพัฒนาตัวเองขึ้นเป็นศัตรูและโรคระบาดร้ายแรงในการเกษตร การระบาดของเชื้อโรคใหม่ ๆ ในการเลี้ยงสัตว์ปีกและปศุสัตว์เป็นตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุด โดยทั่วไปการทำเกษตรกรรมที่เพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของดินและจัดการกิจกรรมการผลิตอย่างหลากหลาย ทำให้สามารถลดศัตรูพืชได้ในตัวเองอยู่แล้ว เช่น การเลี้ยงปลาในนาเพื่อช่วยลดแมลงศัตรูพืช อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่จะต้องมีการใช้การควบคุมแมลงศัตรูพืชหรือวัชพืชที่อาจทำความเสียหายก็สามารถใช้วิธีการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีการต่าง ๆ ได้ เช่น การควบคุมแมลงศัตรูพืชโดยวิธีการใช้สมุนไพรควบคุมแมลง เป็นต้น

8. **ผลิตอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการมีธาตุอาหารครบถ้วนในปริมาณที่เพียงพอแก่ความต้องการที่จำเป็นในการดำรงชีวิตโดยตอบสนองต่อความต้องการอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตภายในครอบครัว/ชุมชนก่อนเป็นเบื้องต้น** ความล้มเหลวสำคัญของเกษตรกรรมตามวิถีนโยบายคือ การมุ่งเน้นเกษตรกรรมเพื่อการพาณิชย์และส่งออกเน้นการผลิตที่สามารถแข่งขันได้และมีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบตามหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักระบบการผลิตเช่นนี้ล้มเหลวในการตอบสนองต่อความต้องการอาหารของประชากรในโลกและล้มเหลวในการกระจายอาหารให้ผู้หิวโหย ดังที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าระบบเกษตรกรรมปัจจุบันสามารถผลิตได้เกินพอต่อความต้องการของประชากรในโลกประมาณ 40% แต่ประชากรของโลกประมาณ 1 ใน 3 ยังคงอดอยากหิวโหยทั้งในโกดังเก็บอาหารต้องปล่อยให้สินค้าเน่าเสียเพราะหาตลาดไม่ได้ การเกษตรที่ยั่งยืนมุ่งเน้นต่อการตอบสนองต่อความต้องการอาหารภายในครอบครัวก่อนเป็นพื้นฐานและขายผลผลิตส่วนเกินในตลาดท้องถิ่น ก่อนที่จะส่งออก การที่ครอบครัวเกษตรกรบริโภคผลผลิตที่ผลิตได้เอง เป็นการสร้างสมดุลของการหมุนเวียนแร่ธาตุอาหารภายในระบบไร่นา เป็นการลดการนำเข้าปุ๋ยหรือปัจจัยการผลิตอื่น ๆ จากภายนอกเข้ามาใช้เพื่อชดเชยแร่ธาตุอาหารที่ส่งออกไปจากไร่นาของเกษตรกร การวางแผนการผลิตเพื่อการบริโภคทำให้ต้องวางแผนการผลิตที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารทั้งที่เป็นแป้ง โปรตีนและรวมทั้งผักและผลไม้ซึ่งอุดมไปด้วยวิตามินและแร่ธาตุต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อร่างกายจะเป็นเงื่อนไขและปัจจัยในการสร้างระบบการผลิตที่ยั่งยืนมากกว่าการผลิตที่ตอบสนองต่อความต้องการของตลาดเพียงอย่างเดียว

9. **ปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่นด้วยความเคารพ** เกษตรกรรมเป็นวิถีความสัมพันธระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นไปโดยมีเกณฑ์คุณค่ากำกับอยู่ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและมีความอยู่รอดของมนุษย์ขึ้นอยู่กับธรรมชาตินั้นด้วย เกษตรกรรมจึงมิได้เป็นแค่เพียงระบบการผลิตอาหารหรือวัตถุดิบเพื่อการส่งออก มิใช่เป็นเพียงอาชีพหนึ่งที่สามารถสร้างเงินตราให้กับผู้ประกอบการแต่เป็นวิถีวัฒนธรรมของเรา วัฒนธรรมซึ่งเกษตรกรและผู้ที่เกี่ยวข้องปฏิบัติต่อดิน น้ำ พืชและสัตว์ด้วยความเคารพและนอบน้อม ดังที่เราเคยยกย่องดิน น้ำและข้าวว่า เป็นแม่ธรณี แม่คงคาและแม่โพสพ ตามลำดับ วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนปฏิเสธพืชและสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรมมิใช่เพียงเพราะเหตุผลว่าประดิษฐกรรมดังกล่าวปลอดภัยหรือไม่ แต่เป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชหรือสัตว์นั้นเป็นการเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่น จนเกินขอบเขตที่เราพึงกระทำ ประสบการณ์จากการปรับปรุงพันธุ์พืชและสัตว์ที่เร่งให้สิ่งมีชีวิตดังกล่าวให้ผลผลิตตอบสนองต่อปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์เป็นหลัก ในหลายกรณีนั้นเป็นการเบียดเบียนสรรพชีวิตอื่น จนในที่สุดการเบียดเบียนของโรคและศัตรูพืช จนกระทบต่อสุขภาพของมนุษย์

10. **เอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้โดยอิสระ** พึ่งพาตนเองได้โดยปราศจากการครอบงำจากภายนอก เป้าหมายของเกษตรกรรมคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของเกษตรกรและผู้บริโภค รวมทั้งเอื้ออำนวยให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุเป้าหมายของตน ดังคำกล่าวที่ว่าเป้าหมายที่แท้ของเกษตรกรรมคือ การบ่มเพาะความอุดมสมบูรณ์ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามการเกษตรส่วนใหญ่ที่เป็นวิถีการผลิตเชิงเดี่ยว ที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออกและให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการแข่งขันทางการค้ากลับวางเป้าหมายของการพัฒนาเกษตรอยู่ที่การเพิ่ม GDP หรือรายได้ซึ่งเป็นเป้าหมายเทียมที่ไม่สามารถบอกการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่เกี่ยวข้องได้อย่างแท้จริง วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนต้องเป็นไปโดยเอื้ออำนวยให้ตัวเกษตรกร สถาบันของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น สามารถพัฒนาตนเองได้โดยอิสระเพื่อบรรลุเป้าหมายที่แท้จริงของเกษตรกรรมในท้ายที่สุด ซึ่งกลุ่มรูปแบบต่าง ๆ ของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับการยอมรับในประเทศไทยนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 6 รูปแบบสำคัญคือ

1. ระบบไร่หมุนเวียน การปลูกพืชในระบบไร่หมุนเวียนเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสาน โดยมีข้าว ผักและพืชใช้สอยต่าง ๆ ปลูกอยู่ในระบบเป็นจำนวนมากและอาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่ง ในขณะที่

เกษตรกรที่รักษาระบบเกษตรกรรมเช่นนี้เอาไว้มีเกณฑ์คุณค่าในการเคารพและนอบน้อมต่อธรรมชาติรวมไว้ด้วย

2. วนเกษตร (Agro Forestry) เป็นเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรภาพของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำเกษตร ให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผลและไม้สอยต่าง ๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นาผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมากหรือได้อาศัยร่มเงาและความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้งโดยจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายของพืชและสัตว์ ตัวอย่างเกษตรกรที่สำคัญในการทำวนเกษตร คือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม จ. ฉะเชิงเทรา

3. เกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) หมายถึงระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นาอย่างเหมาะสมเกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลต่อสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและเกิดการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติด้วยโดยมุ่งเป้าหมายไปที่การประสานเกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ เศษซากและผลพลอยได้จากการปลูกพืชจะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์และในทางตรงกันข้าม ผลที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์ก็จะเป็นประโยชน์ต่อพืชเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเกษตรกรที่สำคัญในการทำเกษตรผสมผสาน คือ พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย จ. สุรินทร์

4. เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming) หมายถึงระบบผลิตทางการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอร์โมนที่กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม เกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดินโดยเชื่อว่าดินที่สมบูรณ์ย่อมทำให้พืชและสัตว์ที่เจริญเติบโตจากผืนดินนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย มนุษย์ที่บริโภคผลผลิตจากไร่นาอินทรีย์ก็จะได้รับอาหารที่มีคุณภาพดีและปลอดภัย การเกษตรกรรมอินทรีย์อาศัยการปรับปรุงบำรุงดินโดยการปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ประโยชน์จากเศษซากพืช มูลสัตว์ ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ รวมทั้งธาตุอาหารจากการฟุ้งของหินแร่ มีการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีชีวภาพหรือสารสกัดจากพืชที่ไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์หรือมีผลกระทบต่อแมลงที่เป็นประโยชน์

5. เกษตรธรรมชาติ (Natural Farming) เป็นแนวทางเกษตรกรรมที่ยึดหลักสำคัญ 4 ประการ คือ ไม่มีการไถพรวนดิน งดเว้นการใส่ปุ๋ย ไม่กำจัดวัชพืชและไม่ใส่สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งได้รับแนวทางมาจากเกษตรกรชาวญี่ปุ่น “มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ”

6. เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นแนวทางประกอบอาชีพทางการเกษตรที่เน้นการจัดการแหล่งน้ำและการจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสมอันจะทำให้เกษตรกรมีข้าวปลาอาหารไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพอันจะเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรแล้วยังก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ ซึ่งแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้เมื่อครั้งมีพระราชดำรัสต่อพสกนิกรที่เข้าเฝ้าเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ในภาวะที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤตฟองสบู่

บทบาทการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

การทำงานของแกนนำเกษตรกรในการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นมีเกษตรกรหลายคนที่มีบทบาทสำคัญ เช่น เลี่ยม บุตรจันทา แกนนำคนสำคัญแห่งบ้านนาอีสานได้นำกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางเพื่อเสริมสร้างความมั่นใจในการยืนหยัดคัดค้านกับวิกฤตของหนี้สินของตนและครอบครัว (หนังสือพิมพ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้. พุศจิกายน 2547:11-12) เขาได้กลับมาทบทวนตัวเองพร้อมกับทำบัญชีรับจ่ายของครอบครัว และตัวเขาเองก็เลิกเหล้าเด็ดขาด หยุดการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว หันมาปลูกพืชสวนครัวและไม้ยืนต้น ๆ เพื่อใช้ในครอบครัวเพื่อเป็นการลดรายจ่ายและยังมีเพียงพอสำหรับขายให้กับเพื่อนบ้านและคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน หนี้สินก็หมดในที่สุด ครอบครัวอยู่พร้อมหน้าอย่างมีความสุข หลังจากลงมือทำจนเกิดความมั่นใจ เลี่ยมก็เริ่มขยายความคิด เริ่มจากเพื่อนในวงเหล้าเดิมของเขา แม้ว่าไม่ถนัดนักแต่ไม่นานคนเหล่านี้และชาวบ้านในชุมชนก็ได้เห็นจากของจริงที่เขาได้ลงมือทำไว้ ในที่สุดพวกเขาก็หันมาเปลี่ยนแปลงตนเอง พร้อมทั้งเป็นกลุ่มแกนนำช่วยขยายแนวคิดเกษตรยั่งยืนนี้ออกไปยังชุมชน โดยที่ปัจจุบันนี้ชุมชนบ้านนาอีสานมีกิจกรรมเกิดขึ้นมากมายและต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นการรวมเงินกันเพื่อปลดหนี้ สร้างสวัสดิการให้สมาชิกในชุมชน การจัดตั้งธนาคารข้าวเพื่อแก้ไขปัญหาครอบครัวที่มีข้าวไม่พอกิน หรือกันไว้ยามฉุกเฉินเมื่อเกิดภัยธรรมชาติ เป็นต้น ทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นในบ้านนาอีสานล้วนเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนอันเป็นกิจกรรมที่เป็นหลักประกันในชีวิตของคนในชุมชนและทำให้ชุมชนยืนหยัดสามารถพึ่งพาตนเองได้หลังจากที่บอบช้ำจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งถือว่ามีเป็นจุดเปลี่ยนผันของชีวิตที่น่าภาคภูมิใจของกลุ่มแกนนำและชาวบ้านสมาชิกบ้านนาอีสานทุกคน ...เลี่ยม บุตรจันทายังกล่าวอีก “...บ้านผมผูกปิ่นโตกับรถพุ่มพวง ตกกลางคืนผมก็เลยนอนคิดว่าตอนนี้บ้านเราใช้จ่ายอะไรบ้าง ผมเลยจดบัญชีค่าใช้จ่ายประจำวัน พบว่าค่าซื้อของจากรถพุ่มพวง ผักหญ้า ปลา กับข้าว บ้านเราก็มีที่ปลูก ผม

เลยลุกขึ้นมาพรวนดิน ปลุกผักแต่เช้า ทำไปเรื่อย ๆ บางคนก็ว่าผมเพี้ยน ซื้อเอาก็ดีอยู่แล้ว ตอนแรกไม่มีใครเข้าใจ แต่โชคดีที่เมียผมเชื่อใจผมและคอยช่วยเหลือ ให้แรงใจผม ผมก็ทำตามเรื่อย จนข้างบ้านแอบมาทำตาม"

จากแนวคิดเรื่องวนเกษตรเป็นแนวคิดของการพึ่งตนเอง จากที่ล้มมาจากเกษตรแบบวิทยาศาสตร์ก็มองว่าตนนั้นพึ่งพิงทางอื่นมากเกินไป ทำให้อยู่ไม่ได้ก็เลยคิดถึงการพึ่งตนเองให้อยู่รอดได้ "...คนที่พึ่งตนเองไม่ได้ก็น่าจะมีสาเหตุเรื่องการใช้จ่าย พอเริ่มไม่พอจ่ายก็เริ่มมีหนี้สิน คนมีหนี้สินคือคนที่ไม่เป็นตัวของตัวเอง เราเริ่มขึ้นต่อเขา ครอบครัวเราเป็นเมืองขึ้นของครอบครัวอื่น จนกระทั่งพึ่งกันไปทั้งระบบ และในที่สุดเราก็ไม่ใช่ตัวเรา นอกจากนี้ ผมมีความรู้สึกที่ว่า คนถ้าเป็นไทแก้ตัวย่อมจะมีความกล้าและน่าจะสามารถทำอะไรได้อีกหลายอย่าง มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง ในขณะที่ พ่อบุปผา สารรัตน์ (หนังสือพิมพ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้. ตุลาคม 2547:9-10) "...การปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านอย่างหลากหลายเป็นการรักษาพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ให้อยู่ได้ คือถ้าไปปลูกพันธุ์เดียวโอกาสที่จะสูญเสียพันธุ์ก็ง่าย ถ้าเกิดโรคระบาดอะไรขึ้นมาแล้วคุณไม่ได้ ก็ตายหมดเลย ในขณะที่เราปลูกหลากหลายมันก็มั่นคงกว่า เป็นการกระจายความเสี่ยง มันยืนยันได้ว่าถ้าไอนี้ตายไอนั้นก็ยังอยู่ ไอนี้อร่อยน้อยกว่าแต่มันทนโรคทนแมลงนะ นี่แหละคือความหลากหลาย ความมั่นคง ความยั่งยืน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืน

สภาพการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นนอกจาก ปัจจัยลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แวดล้อมเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรนั้น ประกอบด้วยครอบครัว ชุมชน เพื่อนบ้าน หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องหรือทำงานร่วมกัน เช่น หน่วยงานราชการที่ทำหน้าที่เป็นตัวประสานร่วมมือ การให้ความรู้ทางเทคโนโลยีทางการเกษตร และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทร่วมแก้ไขและช่วยผลักดันให้เกิดนโยบายบนแนวทางของเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งตัวขับเคลื่อนที่เป็นกลไกสำคัญคือ แกนนำเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนพื้นที่นั้น ๆ ที่มุ่งทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนให้ประสบผลสำเร็จด้วยการรักษาระบบนิเวศให้อยู่ในสภาพที่สมดุลคู่กับการคงอยู่ของสมาชิกในชุมชนนั้น

จากรายงานผลการจัดงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3 มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน วันที่ 18-21 พฤศจิกายน 2547 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2547: 87-91) สุ่มณฑา เหล่าชัย เกษตรกรจังหวัดร้อยเอ็ด ... "ปัจจุบันปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติลดลง เกษตรกรจึงหวัดร้อยเอ็ด ... "ปัจจุบันปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติลดลง เกษตรกรรมยั่งยืนได้ช่วยสร้างให้สิ่งเหล่านี้มีเพิ่มขึ้น และสนับสนุนให้วัฒนธรรมชุมชนเจริญอก

งาม เช่นเดียวกับตัววัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดวิถีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ตัวอย่างจากการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จะต้องใช้พืชอาหารจากแปลงเกษตรทั้งหมด เช่น ถั่ว งา ข้าว เป็นต้น" ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้กลายเป็นภูมิปัญญาที่สาคัญของชุมชน เมื่อมีกระแสจากภายนอกเข้ามากระทบ ชุมชนจะเปลี่ยนแปลงช้า ขณะที่ชุมชนอื่น ๆ รับอิทธิพลกระแสเหล่านั้นอย่างรวดเร็ว การธำรงวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้มีความภาคภูมิใจในความเป็นชาวนา ฉันพราะสอนลูกของฉันว่า ชนชั้นของเราเป็นเจ้าของเชื้อพันธุ์ให้สืบทอดเชื้อพันธุ์ของเรา อย่าเอาเชื้อโรคมาใส่ ... "ฉันเรียนรู้จากยาย สังเกตว่าตาเป็นคนปลูก แต่จะต้องคอยถามยายเรื่องเมล็ดพันธุ์ เพราะยายเป็นคนทำ ฉันเห็นยายเป็นคนมีอำนาจ มีความรู้ ฉันพยายามสืบทอดต่อ เมื่อยายทำกับข้าวฉันจะคอยดูว่าใส่อะไรลงไปบ้าง ปลูกเครื่องเทศไว้ที่ไหน เมื่อยายทอผ้า ฉันมองเห็นความเยือกเย็นในจิตใจ และความมานะพยายาม" และสิบกว่าปีแล้วที่มีพี่ ๆ นักพัฒนามาเป็นพี่เลี้ยง ตอนนั้นฉันพัฒนาตัวเองเป็นที่ปรึกษาแล้ว ทำหน้าที่จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นต่อไป สิบกว่าปีที่ผ่าน มา เรามีเยาวชนรุ่นใหม่ไม่มาก แต่ฉันส่งลูกไปฝึกอบรมที่ชุมชนอโศก ไปฉิดวัดขันธ์ จึงมั่นใจได้ว่า ลูกมีภูมิคุ้มกันที่ดี เป็นห่วงก็แต่ลูกผู้นำที่พ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลา นอกจากนี้บุผา สารรัตน์ เกษตรกร นักอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน จังหวัดร้อยเอ็ด ... "ผมสนใจเรื่องพันธุ์ข้าวเพราะคิดว่ามันเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐาน คิดถึงลูกหลานข้างหน้า การรักษาทรัพยากรชีวภาพทำให้ใคร ๆ ก็ได้อาศัย เป็นฐานสำคัญของชีวิตทุกคน แต่ยายได้ยากเพราะติดขัดไม่มีทุนสนับสนุน จึงทำได้เท่าที่ทำอยู่ในพื้นที่สมาชิกในอำเภอประมาณ 30 คน แล้วยายไปอีกหลายจังหวัด เคยแบ่งปันให้เพื่อนไปปลูก"

จากเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสรุปประสบการณ์การดำเนินงานด้านความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน วันที่ 28-29 กรกฎาคม 2547 ณ ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน นครปฐม ชุมชนตำบลพุทไธสง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นเมืองเก่าแต่โบราณ ปัจจุบันมีหมู่บ้านรวมทั้งสิ้น 13 หมู่บ้านตามเขตการปกครอง อยู่ในเขตเทศบาล 3 หมู่บ้านและในเขต อบต. 10 หมู่บ้าน จากการพัฒนาที่ผ่านมา ส่งผลให้วิถีของชาวพุทไธสงเปลี่ยนแปลงรวมถึงวิถีการผลิต ในด้านการเกษตร โดยมีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่ปลูก นอกจากนี้ยังส่งผลทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา คือ ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้ผลผลิตในปริมาณที่มากและสม่ำเสมอ ด้วยการไ้ปุ๋ยและสารเคมีที่เพิ่มขึ้น ดินเสื่อมสภาพ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลง จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยงาน องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ภาคอีสาน และการศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน จึงเกิดมีโครงการเพิ่มขีดความสามารถ ในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยกรมส่งเสริมการเกษตรและมูลนิธิหมู่บ้านได้ร่วมกันใช้การ

ประยุกต์องค์ความรู้ในการประสานความร่วมมือของทุกฝ่ายในชุมชนร่วมกันจัดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับกลุ่มแกนนำที่เป็นทางการและแกนนำโดยธรรมชาติ และผลที่ได้จากการฝึกอบรมและพัฒนานี้ทำให้แกนนำ กลุ่มสมาชิกมีแนวทางในการออม ลดภาระหนี้สิน ผลิตปุ๋ยอินทรีย์จากวัสดุในพื้นที่เพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ยเคมีเป็นการลดต้นทุนในการผลิตได้อย่างมาก พร้อมทั้งร่วมมือกันตั้งโรงสีชุมชนเพื่อรับซื้อข้าวเปลือกแล้วนำมาแปรรูปจำหน่ายไปยังชุมชนอื่น ๆ

จากการพัฒนาของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนตำบลพุทไธสงด้วยการมีผู้นำหรือแกนนำที่เข้มแข็ง กล่าวคือ กลุ่มแกนนำมีความรับผิดชอบ เสียสละเพื่อส่วนรวม ส่งผลถึงความเข้มแข็งในการดำเนินงานของกลุ่มเครือข่าย และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานสถาบันภายใน อย่าง บ้าน วัด โรงเรียน หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน นอกจากนี้ข้อมูลจากหนังสือเครือข่ายภูมิปัญญาไทยรุ่น 2 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) นายเสวก มาลาพงษ์ สืบทอดที่มีวิถีชีวิตการทำไร่ทำนาจากบรรพบุรุษ ในรูปแบบเดิมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา นั่นคือ การปลูกพืชชนิดเดียวมาอย่างยาวนาน ซึ่งประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ผลผลิตตกต่ำลง เกิดหนี้สินเพิ่มพูนมากขึ้น การเผชิญหน้ากับปัญหาดังกล่าวทำให้นายเสวกคิดแก้ปัญหาโดยการปรับปรุงพื้นที่จากการทำนาเป็นการทำไร่สวนผสมปลูกพืชหมุนเวียนหลากหลายชนิดเพื่อสร้างรายได้หมุนเวียนตลอดปี จากนั้นจึงศึกษาหาความรู้การทำเกษตรผสมผสานหลายวิธีการ ทั้งการเข้ารับการอบรมจากเกษตรตำบล การเดินทางศึกษาดูงานเกษตรผสมผสานของเกษตรกรรายอื่น และการอ่านวารสารทางการเกษตร จากการศึกษาตัวเองทำให้ค้นพบวิธีการทำให้พืชเจริญเติบโตรวดเร็วโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ย นั่นคือนำน้ำจากบ่อปลาซึ่งรองรับมูลไก่จากโรงเลี้ยงไก่ของตนเองไปรดพืชผักปรากฏว่าพืชผักให้ผลดีเจริญเติบโตเร็วกว่าปกติ โดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีเลย นายเสวกทดลองทำเกษตรผสมผสานด้วยการปลูกพืชไร่ ทำนา เลี้ยงไก่ ทั้งพืชล้มลุกที่ให้ผลผลิตระยะสั้น และไม่ผลยืนต้น อาทิ มะม่วง มะพร้าว ฯลฯ ตามคำแนะนำของเกษตรตำบล และจากประสบการณ์ของตนเอง ทำให้มีรายได้หมุนเวียนตลอดปี จากนั้นทดลองนำน้ำจากบ่อเลี้ยงไก่ปล่อยเข้าในนาเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ผลปรากฏว่าข้าวมีความเจริญงอกงามและให้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ เป็นแบบอย่างให้แก่เกษตรกรรายอื่นจนได้รับเชิญให้ไปถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์การทำเกษตรผสมผสานแก่นักเรียนในอำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่บ้านของนายเสวกก็ใช้เป็นศูนย์การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรแก่ผู้สนใจทั่วไป และที่อื่นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งได้จัดสร้างศาลาถ่ายทอดความรู้โดยใช้สื่อหลายประเภท เช่น แผ่นพับ และเอกสารสรุปย่อองค์ความรู้ประกอบการบรรยายแก่คณะผู้ศึกษาดูงานทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน

นอกจากสภาพแวดล้อมในการทำงานจะมีบทบาทในการบอกถึงการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรที่ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลที่ดีแล้วนั้นก็ยังคงมีลักษณะทางจิตใจที่เข้ามามีบทบาทสนับสนุนให้การทำงานนั้น ๆ ให้มีสัมฤทธิ์ผลมากยิ่งขึ้น เช่น จุลพงศ์ คมกฤส (2536 : 138-141) ศึกษาเรื่องคุณลักษณะทางจิตใจของปราชญ์ชาวบ้าน โดยใช้การศึกษาเป็นกรณีศึกษาเกษตรกรที่ดำเนินการเกษตรกรรมทางเลือกของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม โดยผลการศึกษาพบว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์มีกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ รู้จักควบคุมตนเอง ให้ความร่วมมือในการทำงานร่วมกับผู้อื่น กล้าเสี่ยงอย่างมีเหตุผล มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ รักสันโดษ มีความเชื่ออำนาจในตน และมีพฤติกรรมการติดตามรับข่าวสารซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับสังคม ในที่นี้ยกตัวอย่างในบางคุณลักษณะทางจิตของปราชญ์ชาวบ้านจากกรณีศึกษาเกษตรกรตัวอย่างที่เป็นแกนนำด้านเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เช่น การควบคุมตนเอง ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม "...มันต้องฝึกความรู้สึกมาก จากคนที่มีคนให้จ่าย พอสมควรกลับต้องมาใช้จ่ายน้อย จากคนที่อยู่ในวงสังคมกลุ่มหนึ่ง เกือบต้องตัดขาดกับคนกลุ่มนี้เนื่องจากว่าไม่สามารถจะไปกับเขาได้ เพราะตัวเองไม่มีอะไรแล้ว ลูกกำลังอยู่ในวัยเรียนทั้งคู่ อีกคนหนึ่งก็ยังเล็กอยู่ จากคนที่ค่อนข้างจะฟุ่มเฟือย กลับต้องมาลดทุกอย่างเลย แม้กระทั่งสายยางที่จะใช้กับเครื่องสูบน้ำนี้ ต้องต่อจนไม่รู้จะต่ออย่างไร เพราะไม่มีเงินจะซื้อ และต้องทำงานมากขึ้น และต้องฝึกตัวเองให้อยู่ได้ถ้าอาหารไม่พอ ผมเองก็พยายามฝึกใช้เสื้อผ้าให้น้อยขึ้น ทำตัวเองให้จ่ายไม่จำเป็นก็ไม่ตัด แต่ไม่ใช่ปฏิเสธวัฒนธรรมโดยสิ้นเชิง เราอาจตัดเสื้อได้ แต่ใช้แบบชาวพุทธคือ สิ่งที่เราใช้ไม่ใช่เพื่อยกฐานะหรือให้สังคมยกย่อง แต่ใช้เพื่อป้องกันไม่ให้หนาว เพราะว่าเราไม่สามารถผลิตเสื้อผ้าเองได้ เราจึงใช้ให้น้อยลงมีกระบวนการคิดและการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และมีความสัมพันธ์กับสังคม" ในประเด็นของความกล้าเสี่ยง ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิมกล่าวว่า ประเด็นความกล้าเสี่ยงของผู้ใหญ่นั้นเกิดจากการเรียนรู้จากเหตุการณ์การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ตนเองประสบอยู่แล้วจึงนำมาเป็นเหตุผลพื้นฐานประกอบการตัดสินใจหันมาสู่แนวทางเกษตรกรรมทางเลือก "...หลังจากที่เราได้ใช้ชีวิตอย่างนั้นมาจริง ๆ ในระยะ 2 ปีมานี้ ผมก็ตัดสินใจเป็นครั้งสุดท้ายว่า เราขายที่ดินที่เราได้อยู่ทั้งหมด จะเหลือไว้เฉพาะที่เรามีพอทำกิน และก็มีมั่นใจว่า เราจะเลี้ยงตัวเองได้..." (สังคมพัฒนา มี.ค.-เม.ย. 2528 : หน้า 47) "...ผมว่าเรื่องจิตใจมีความสำคัญมากกว่า มันอยู่ที่ว่าคุณเชื่อใหม่ว่าทำอย่างนี้แล้วจะอยู่ได้" คิดว่าเหล่านี้เป็นลักษณะของการพึ่งตัวเองที่ชัดเจน คนถ้าพึ่งตนเองต้องกล้าพอที่จะเชื่อว่าตนเองอยู่รอด โดยไม่ต้องมีคนอื่นเข้ามาช่วยเหลืออะไรเรา" นาด พันธ์มนาวิน (2518 : 81-83) ศึกษาความแตกต่างระหว่างผู้นำทางการเกษตรและผู้มิใช่ผู้นำ พบว่า ผู้นำทางการเกษตรมีความสนใจรับฟังข่าวสารกล้าเสี่ยงโดยอาศัยสถานการณ์ มีพฤติกรรมเผยแพร่ มีความสุขุมรอบคอบ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

และสามารถปรับตัวได้มากกว่าผู้ที่มิใช่ผู้นำ นอกจากนี้นนทียา และณรงค์ หุตานวัตร (2547) ยังได้ศึกษาถึงเกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด พบว่า จาก 26 บทเรียนทางเลือกแห่งความหวังให้กับชีวิตครอบครัว ชุมชน และสังคมนั้น เกษตรกรต้นแบบมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กล้าเสี่ยง มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เชื่ออำนาจในตน ควบคุมตนเองและติดตามสถานการณ์บ้านเมืองพร้อมทั้งมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี จากกรณีศึกษาพอมหาอยู่ สุนทรชัย ประชาญชาบ้านอาวสุผู้ใช้ชีวิตปัจจุบันในวัย 84 ปีอย่างสงบสุขที่บ้านตะแบก ต.สลักได อ.เมือง จ.สุรินทร์ เริ่มต้นทำเกษตรแบบชาวบ้านภาคอีสานทั่วไป คือทำแค่พออยู่พอกินและไม่มีการจัดการอะไรมากนัก พอมหาอยู่สังเกตเห็นปัญหาของการเกษตรโดยไม่มีแหล่งน้ำอยู่ในพื้นที่ทำกิน จึงลงแรงขุดสระทำฝายกั้นน้ำ จนปัจจุบันมีหลายสระสามารถเก็บน้ำใช้สอยได้ตลอดปี ยืนยันว่าทางรอดของคนอีสานต้อง “พึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง” โดยมีหลักการที่ถ่ายทอดแก่ผู้มาเยือนเพื่อศึกษาโดยใช้หลักคิดที่ว่า (1) ต้องศรัทธาในแนวทางการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (2) ต้องออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ใหญ่ ออมเงิน และสังสมปัญญาและ (3) ต้องผสมผสานด้วยความหลากหลายทางชีวภาพด้วยการปลูกพืชที่หลากหลาย ในขณะที่พอบุผา สารรัตน์ “...การปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านอย่างหลากหลายเป็นการรักษาพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ให้อยู่ได้ คือถ้าไปปลูกพันธุ์เดียวโอกาสที่จะสูญพันธุ์ก็ง่าย ถ้าเกิดโรคระบาดอะไรขึ้นมาแล้วคุณไม่ได้ ก็ตายหมดเลย ในขณะที่เราปลูกหลากหลายมันก็มั่นคงกว่า เป็นการกระจายความเสี่ยง มันยืนยันได้ว่าถ้าไอนี้ตายไอนั้นก็ยังอยู่ไอนี้ร่อยหรือน้อยกว่าแต่มันทนโรคทนแมลงนะ นี่แหละคือความหลากหลาย ความมั่นคง ความยั่งยืน และจากการทดลองเมื่อปีที่แล้วกับพันธุ์ข้าวเจ้าแตก ก่อนคัดพันธุ์ได้ข้าวประมาณ 320-350 เมล็ดต่อรวง ปีที่แล้วลองคัดพันธุ์ได้ 488 เมล็ดต่อรวง ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเยอะเลย นี่แค่ใช้เทคนิคการคัดพันธุ์อย่างเดียว ทำให้เห็นความแตกต่างชัดเจนระหว่างการคัดพันธุ์กับการไม่คัด ซึ่งข้าวที่เป็นพันธุ์แท้จะแข็งแรงและติดรวงได้เยอะกว่าข้าวที่กลายพันธุ์ไปแล้ว” นอกจากนี้ จากการถูกเอารัดเอาเปรียบเรื่องการขายข้าวในหมู่บ้านทำให้นายคำฟอง ทองน้อย อายุ 52 ปี ชาวบ้านโสกชุมพูน ตำบลนาโหล อำเภอกุดชุม จังหัดยโสธร ได้จุดประกายความคิดเพื่อแก้ปัญหาการถูกเบียดเบียนจากพ่อค้าคนกลาง ด้วยการเริ่มจัดตั้งสหกรณ์ มีสมาชิกร่วมรวม 17 คน ออกเงินคนละ 100 บาทเป็นอย่างน้อยซึ่งรวมเงินทั้งหมด 2,700 บาท ต่อมาจึงจัดตั้งโรงสีชมรมรักษารวมชาติ เมื่อทำกิจกรรมโรงสีก็ไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ เลย เป็นอาสาสมัครกันซื้อข้าวเองไปขายเอง กลางวันกลางคืนไม่ได้อยู่ไม่ได้นอน แล้วจากที่ทำการเกษตรโดยใช้สารเคมี ผมเคยทำเคมีปีหนึ่งได้ข้าวมะลิไม่เกิน 4 ตัน พอผมเลิกเคมี ปีแรกผมได้ข้าว 2 ตัน ต่อมา 2-3 ปี ผลผลิตเริ่มสูงขึ้นเพิ่มขึ้นทุกปี ผมได้รับรองมาตรฐานของ มกท. พ.ศ. ทุกวันนี้ผมทำนาเท่าเดิม ได้ผลผลิตปีละ 8-10 ตัน ต่อมาการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวไม่รอดแน่จึงคุยกับเพื่อนบ้านว่าขาดเงินพัฒนา

แปลงนาจึงลงขันกันเพิ่มเติมคนละ 1,000 บาทแล้วตั้งซื้อกลุ่มเห็ดอยู่เห็ดกิน สมาชิกสามารถยืมเงินได้คนละไม่เกิน 5,000 บาทโดยหมุนเวียนกันยืมเพื่อไปพัฒนาแปลงนาของตนเอง ส่วนปันดคาเผือกพันธ์ (2535 : 23-41) ได้ศึกษาเรื่องผู้นำท้องถิ่นอีสานกับเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยศึกษากรณีกำนันสตรี พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทและสถานภาพทางผู้นำที่ทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านคือ การพูดจริง ทำจริง ความอ่อนน้อมถ่อมตน เสียสละเวลาทำงานเพื่อชุมชน มีความสัมพันธ์อันดีกับหน่วยงานภายนอกและมีความตั้งใจในการยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้นอย่างถาวร

จากงานข้างต้นพอสรุปได้ถึงบทบาทการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรรมที่มีความวิริยะอุตสาหะ มีความตั้งใจจริง มุ่งมั่น เอาใจจริงเอาใจ รู้จักการแบ่งปันและการเกื้อกูลกัน เสียสละ มีความรับผิดชอบ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้คนรอบข้างทั้งภายในและภายนอกชุมชนซึ่งนำไปสู่การประสบความสำเร็จในการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนที่พลิกฟื้นสังคมเกษตรกรรมให้ยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมสืบไป

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและแนวคิดทฤษฎีทางจิตวิทยา ดังนี้

แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา

ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory)

นักมานุษยวิทยาได้ให้ความหมายของการแพร่กระจาย (Diffusion) ว่าเป็นกระบวนการกระจายของวัฒนธรรมในรูปนวัตกรรมหรือสถาบันใหม่ จากที่แห่งหนึ่งไปสู่อีกแห่งหนึ่ง หรือจากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง ลักษณะของการแพร่กระจายจะอาศัยกลไกของการอพยพย้ายถิ่นและลัทธิอาณานิคม การเคลื่อนไหวของชนกลุ่มน้อย การปราบปรามของผู้มีอำนาจ การเผยแพร่ลัทธิศาสนา การค้าขาย การปฏิวัติและการแทรกซึมทั้งที่เกิดจากจิตสำนึกจนถึงจิตไร้สำนึก (Kroeber. 1973 : 140) ซึ่งหากจะกล่าวว่าการแพร่กระจาย (Diffusion) เป็นที่ว่าง (Space) ระเบียบประเพณี (Tradition) ก็จะมีลักษณะเหมือนกับ (Time) การกระจายจะเคลื่อนที่ผ่านที่ว่าง (Space) อย่างช้า ๆ และมีองค์ประกอบด้านเวลา (Time) มาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ นักทฤษฎีนวัตกรรม (Roger. 1983 : 6-7) ได้ให้ความหมายว่า การแพร่กระจายเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social change) รูปแบบหนึ่ง ในแง่ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้าง

และหน้าที่ของระบบสังคม เมื่อมีการสร้างสรรค์ความคิดหรือการกระทำในสิ่งใหม่ ๆ ในสังคม และมีการแพร่กระจายความคิดนั้น ๆ ออกไปจนสมาชิกในสังคมให้การยอมรับจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น ซึ่งกระบวนการแพร่กระจายจะประสบผลสำเร็จได้จะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ (Laver. 1991 : 180) ได้แก่ ตัวนวัตกรรม การติดต่อสื่อสารของนวัตกรรม ระบบสังคมและความคงอยู่ของนวัตกรรม

องค์ประกอบแรก คือ นวัตกรรม หมายถึงความคิดใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นแม้บางอย่างจะเป็นสิ่งที่คนนิยมชั่วคราวชั่วคราว เช่น การเดินร่ำแบบใหม่ หรือ ขบวนการทางสังคม (Social movement) ตลอดจนการพัฒนาทางเทคโนโลยีต่างๆ ดังนั้นในความหมายนี้นวัตกรรมจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงความคิดใหม่ทางเทคโนโลยีเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความคิดใหม่ๆ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในสังคม

องค์ประกอบที่สอง คือ การติดต่อสื่อสาร ขั้นตอนของกระบวนการแพร่กระจายที่สำคัญคือการประทะสังสรรค์ (Interaction) ของบุคคล ในลักษณะของบุคคลหนึ่งถ่ายทอดความคิดใหม่ให้แก่อีกบุคคลหนึ่ง ในลักษณะนี้ถ้าหากไม่มีระบบการติดต่อสื่อสารแล้วการแพร่กระจายก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

องค์ประกอบที่สาม ได้แก่ระบบสังคมซึ่งไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบใดก็ตามสมาชิกของสังคมนั้นจะมีหน้าที่และบทบาทแตกต่างกันไปตามบรรทัดฐาน(Norm) และสถานภาพ (Status) นั้นๆ บทบาทของสมาชิกในสังคมที่มีส่วนที่จะทำให้การแพร่กระจายและยอมรับนวัตกรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

องค์ประกอบที่สี่ ได้แก่ความคงอยู่ของนวัตกรรมกล่าวคือ เมื่อบุคคลมีการติดต่อสื่อสารความคิดใหม่ของคนแก่บุคคลอื่นภายนอกสังคมของตน หากบุคคลที่เขาติดต่อสัมพันธ์ด้วยยอมรับความคิดใหม่นั้น เขาจะเกิดการพัฒนายอมรับใน 5 ขั้นตอนดังต่อไปนี้ คือความตระหนัก (Awareness) ความสนใจ (Interest) การประเมินค่า (Evaluation) การลองปฏิบัติ (Trial) และประการสุดท้ายการยอมรับนวัตกรรม (Adoption)

ในทัศนะของนักสังคมวิทยา (Casterline, Montgomery and Clark.1987: 3-4) เห็นว่ากระบวนการแพร่กระจายรูปแบบของพฤติกรรมใหม่ หรือการยอมรับสิ่งใหม่ๆ ของบุคคล โดยผ่านอิทธิพลของบุคคลอื่น จะมีเงื่อนไขอยู่ 3 ประการ ได้แก่ประการแรก บัณฑิตบุคคลจะไม่ทราบทางเลือกของพฤติกรรมที่เขาจะกระทำ หากขาดข้อมูลข่าวสารที่จะเอื้ออำนวยให้เขารู้จักเทคโนโลยีของนวัตกรรมนั้น เมื่อมีเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้าไปในชุมชน จะมีบุคคลบางกลุ่มหรือแม้แต่คนเดียว ซึ่งมีความสนใจและรับเอาเทคโนโลยีเหล่านั้น กลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารให้แก่คนอื่นๆ ในกรณีนี้การแพร่กระจายจะเป็นในลักษณะของ การเลือนไหลข้อมูล (Information

flows) ประการที่สอง ความไม่แน่นอนของต้นทุนและผลได้ (Cost-benefit) ของทางเลือกแต่ละบุคคลทำให้ภาวะของการเลือกของบุคคลจะอยู่ในลักษณะของการเสี่ยง ในสถานการณ์เช่นนี้ ตัวอย่างของการประสบผลสำเร็จของบุคคลอื่นที่เลือกแนวทางนี้จะเป็นมูลเหตุจูงใจอย่างดีการแพร่กระจายในขั้นตอนนี้เรียกว่าเป็นผลจาก การแสดงให้เห็นประจักษ์ (Demonstration effect) ประการที่สามการจะยอมรับพฤติกรรมทางนวัตกรรมของสมาชิกในกลุ่มของสังคมใดสังคมหนึ่ง เขาย่อมจะปรับโครงสร้างพฤติกรรมคล้ายคลึงกับพฤติกรรมของบุคคลที่อิทธิพลเหนือบรรทัดฐานของกลุ่ม โดยผ่านกลไกในหลายรูปแบบมาตรฐานของพฤติกรรมจะมีอิทธิพลในรูปแบบของกลุ่มอ้างอิง (Reference group) ซึ่งอาจจะได้รับการต่อต้านพฤติกรรมการยอมรับนวัตกรรม ก่อนที่สมาชิกคนอื่นๆในกลุ่มอ้างอิงจะได้ปฏิบัติตาม และหลังจากนั้นพฤติกรรมใหม่ก็จะได้การยอมรับในภาวะเช่นนี้ผลการแพร่กระจายเป็นไปลักษณะ การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐาน (Change in normative context)

กลไกทั้งหมดนี้เป็นผลกระทบจากกระบวนการภายในตัวบุคคล อันเป็นผลจากการประทะสังสรรค์สังคมแบบเผชิญหน้า (Face to face social interaction) ตัวอย่าง เช่น การได้มาซึ่งความรู้ใหม่ๆมักจะผ่านสื่อมวลชนหรือการสนทนากับญาติสนิทมิตรสหาย รูปแบบของกระบวนการแพร่กระจายแบบเผชิญหน้าจึงมักจะเป็นไปในลักษณะของการผ่าน สื่อมวลชน (Mass media) และการประทะสังสรรค์ทางสังคม (Social interaction)

ในการแพร่กระจายนั้นหากจะเน้นในแง่ขององค์ประกอบด้าน ความนึกคิด (Ideational) หรือ วัฒนธรรม (Cultural) แล้ว การไหลของข่าวสารข้อมูล (Information flow) น่าจะอยู่ในลักษณะของความนึกคิด แต่ในกรณีการยอมรับวัตถุที่เป็นเทคโนโลยีใหม่นั้นมักจะเป็นผลโดยตรงจากการแสดงให้เห็นประจักษ์ (Demonstration effects) ส่วนการเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐาน (Change of normative context) เป็นผลมาจากกระบวนการแพร่กระจายที่ทำให้คนตัดสินใจรับสิ่งใหม่นั้นเอง การแพร่กระจายมีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยครั้งนี้ในประเด็นที่ว่า อิทธิพลของการแพร่กระจายมีส่วนกำหนดกระบวนการในการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรให้ประสบผลสำเร็จดีเยี่ยม นั้น หากจะพิจารณาองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของการแพร่กระจาย จะพบว่าจากการที่ท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ต่างพากันพลิกพื้นผืนแผ่นดินบนแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น จะได้รับบรรทัดฐานความสำเร็จของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจากชุมชนอื่น เช่น โรงเรียน ขาวนาวัดดาว หลักสูตรโรงเรียนขาวนาที่วัดดาวเป็นหลักสูตร 18 สัปดาห์ ที่มีกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการเตรียมแปลงนา เช่น หมักฟาง, ล้มตอซัง, โกลนน้ำตม การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว และ

จุลินทรีย์สำหรับเร่งแตกกอ การทำจุลินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ และสมุนไพร และกิจกรรมสำรวจระบบนิเวศในแปลงนา เช่น แมลง, การเจริญเติบโตของข้าว, การพัฒนาเปรียบเทียบระหว่างนาเคมีกับนาอินทรีย์, การแลกเปลี่ยนความรู้, เดิมข้อมูลสถานการณ์ทางสังคม นโยบายที่เกี่ยวข้องกับชาวนา ซึ่งได้รับความสนใจและการยอมรับจากชุมชนท้องถิ่นทั้งในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอื่น ๆ ด้วยการเข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งเป็นขั้นตอนของการแสดงให้เห็นประสิทธิภาพและนำมาสู่การนำบทเรียน ประสบการณ์การทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับผลสำเร็จและมีประสิทธิภาพที่ช่วยฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่คุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดียิ่งขึ้นสู่การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชน

ทฤษฎีกลุ่มอ้างอิง (Reference Group Theory)

การแพร่กระจายมีส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มอ้างอิง โดยพฤติกรรมของกลุ่มอ้างอิงจะมีในส่วนของในแง่ของการเป็นเครื่องมือให้ความรู้ที่ดีต่อการตัดสินใจและเป็นตัวกำหนดบรรทัดฐานของการตัดสินใจอันจะส่งผลต่อการสร้างพฤติกรรมใหม่ของบุคคล ทั้งนี้บุคคลอาจจะเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือไม่เป็นสมาชิกของกลุ่มก็ได้ แต่บุคคลพึงพอใจที่จะยึดรูปแบบพฤติกรรมดังกล่าวมาเป็นตัวแบบ ดังนั้นกลุ่มอ้างอิงอาจเป็นกลุ่มที่บุคคลติดต่อสัมพันธ์ด้วยหรือรู้จักเป็นส่วนตัว หรือเป็นลักษณะของปัจเจกบุคคล (individual) ที่เป็นนามธรรมอันจัดเป็นตัวแทนของรูปแบบพฤติกรรมที่บุคคลยึดถือ (Landis. 1986 : 95) ซึ่งคูลีย์ (Cooley อ้างอิงมาจาก Yorborg. 1982 : 104) ยกตัวอย่างว่า บุคคลในความคิด (Like – minded people) ทางศาสนา ทางการเมือง ศิลปะ ฯลฯ จะมีลักษณะเด่นพิเศษที่เป็นคุณลักษณะเฉพาะส่วนตนที่จะดึงดูดความสนใจ และสร้างความเชื่อถือให้แก่บุคคลอื่นๆ บุคคลในความคิด ในทัศนะของคูลีย์ (Cooley) คือ กลุ่มอ้างอิง ซึ่งจะเป็นตัวแทนของค่านิยมและบรรทัดฐาน (Values and norms) และเป็นกลุ่มมาตรฐานที่บุคคลจะใช้เปรียบเทียบในการประเมินจากประสบการณ์ของกลุ่ม

กลุ่มอ้างอิงทั้งหมดมิใช่จะเป็น บุคคลในความคิดของบุคคลเสมอไป บางกลุ่มอาจเป็นกลุ่มมาตรฐานที่บุคคลเปรียบเทียบในบางบทบาทเท่านั้น ดังนั้นแต่ละบุคคลอาจจะมีกลุ่มอ้างอิงหลาย ๆ แบบเช่น ในบทบาทของครูอาจจะมีตัวแบบของความเป็นครูกลุ่มหนึ่งในบทบาทของแม่บ้านก็มีตัวแบบอีกอย่างหนึ่ง หรือในบทบาทของลูกก็มีตัวแบบอีกแบบหนึ่งเป็นต้น เพราะในชีวิตของบุคคลนั้นมีบทบาทในสังคมอยู่หลายบทบาท ดังนั้น ในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลอาศัยข้อมูลจากกลุ่มอ้างอิงซึ่งมีความแตกต่างจากบุคคลในแง่ของความคาดหวังการประเมินผลได้ที่จะได้รับการตัดสินใจกระทำสิ่งใดนั้น ปัจเจกบุคคลจะประเมินจากผลได้ (Benefits) ของบุคคลอื่นที่มีความคล้ายคลึงกับตนเองในแง่ของสถานภาพทางเศรษฐกิจ (Casterline , Montgomey and Clark. 1987 : 7) ดังนั้น การทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเปรียบ

เหมือนบรรทัดฐานในการตัดสินใจเลือกวิถีปฏิบัติให้เข้ากับการดำรงชีวิตในท้องถิ่นปัจจุบันที่หันหลังให้กับเกษตรกรรมแบบใช้สารเคมีโดยไม่คำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศและคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ

ด้วยเหตุผลที่เกennaเกษตรกรกำหนดบรรทัดฐานในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นสาเหตุหนึ่งเนื่องจากการที่เกennaเกษตรกรได้มีบรรทัดฐานเดิมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่แล้วจากบรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายายหรือจากพ่อแม่ของเขาเอง และตัวนำเกennaเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นก็จะกลายเป็นบรรทัดฐานให้กับเกษตรกรรุ่นต่อไปอีกด้วย

แนวคิดทฤษฎีทางจิตวิทยา

ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ นักวิชาการพบว่า การพัฒนาพฤติกรรมที่พึงปรารถนาโดยตรงนั้นมีข้อบกพร่องบางประการจึงได้แสวงหาแนวทางในการพัฒนาจิตใจแทน ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2538 : 87) พบว่า พฤติกรรมที่พึงปรารถนาทั้ง 3 ประการ คือ พฤติกรรม การเป็นพลเมืองดี พฤติกรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ และพฤติกรรมในหน้าที่ราชการต่างมีจุดร่วมกันที่พฤติกรรมทางจริยธรรม ซึ่งหมายถึง พฤติกรรมการทำความดี ละเว้นความชั่วในกาลเทศะต่าง ๆ ทั้งในและนอกหน้าที่ โดยมีจิตลักษณะที่เป็นแกนกลางของพฤติกรรมประเภทต่าง ๆ อยู่ 8 ลักษณะ โดยแบ่งเป็นจิตลักษณะที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานทางจิตใจ 3 ประการ ได้แก่

1. สติปัญญาดี คือ เฉลียวฉลาด รับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ มีการรู้คิดที่เหมาะสมอายุ ตั้งแต่ขั้นรู้คิดรูปธรรม จนถึงขั้นรู้คิดนามธรรม คือ คิดแบบเป็นระบบได้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่รู้จักคิดริเริ่มสร้างสรรค์คิดแบบนามธรรม แบบเอहनัยและอเนहनัย

2. สุขภาพจิตดี คือ มีความกังวลในปริมาณที่เหมาะสมกับสถานการณ์ มีความสุขในการทำงาน มีการปรับตัวได้ดี มีอารมณ์มั่นคง มีความพึงพอใจในสภาพแวดล้อมของการทำงาน

3. ประสพการณ์ทางสังคมสูง คือ การรู้ถึงสถานการณ์ดำเนินชีวิตปัญหา อุปสรรค ความต้องการของคนในสังคมตลอดจนสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมของบุคคลเหล่านี้รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา ได้รับประสพการณ์ทางสังคมอย่างเพียงพอเหมาะสมตามอายุ และทราบว่ากระทำของตนส่งผลกระทบทั้งทางดีและไม่ดีแก่ผู้อื่นอย่างไรบ้าง

ส่วนจิตลักษณะที่เป็นองค์ประกอบของพฤติกรรมทางจริยธรรม 5 ประการนั้น ได้แก่

1. เหตุผลเชิงจริยธรรม คือ มีความซื่อสัตย์ สุจริต มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่มี

ระเบียบวินัย มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ เห็นแก่ส่วนรวมประเทศชาติและมนุษยชาติและหลักการมากกว่าส่วนตน

2. ความเชื่ออำนาจในตน คือ ความเชื่อว่าผลที่เกิดกับตนเป็นเพราะการกระทำของตน ไม่ใช่เกิดจากความบังเอิญ หรือโชคเคราะห์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลอื่นดลบันดาลให้

3. ความมุ่งอนาคตควบคุมตนเอง คือ การรู้จักคาดการณ์ไกล สามารถอดได้รอได้ มีจิตใจแกร่ง มีความภาคภูมิใจในการทำงานแม้ว่าคนอื่นจะไม่เห็น

4. เจตคติที่ดีต่อวิชาชีพ อันเป็นพฤติกรรมที่สังคมปรารถนาและค่านิยมต่าง ๆ ต่อการทำงานในหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มองเห็นคุณประโยชน์ของพฤติกรรมหรือคุณธรรมนั้น เกิดความพอใจและมีความพร้อมที่จะกระทำพฤติกรรมหรือยึดคุณธรรมเป็นหลัก

5. แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง คือ ยอมรับที่จะแก้ปัญหา มานะบากบั่น ฝ่าฟันอุปสรรคในการทำงานหรือแก้ปัญหาจนประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างเหมาะสมกับความรู้ความสามารถของตน มีความมุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมายโดยไม่ย่อท้อ

โดยจิตลักษณะที่เป็นพื้นฐานทางจิตใจ คือ ข้อ 1-3 และจิตลักษณะที่เป็นพฤติกรรมจริยธรรม คือ ข้อ 4-8 นี้ สอดคล้องกับ สุรางค์ ไคว์ตระกูล (2541 : 102) ที่ได้กล่าวถึงการพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพนั้นก็ต้องพัฒนาพฤติกรรมของคน โดยศึกษาถึงปัจจัยของพฤติกรรมแล้วนำมาปรับปรุงหรือพัฒนาให้มีขึ้นในบุคคล จึงจะเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องและยั่งยืน

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2538 : 35-36) ได้กล่าวถึงจิตลักษณะว่า หมายถึง ลักษณะทางจิตใจของคนเราที่จะทำให้เกิดพฤติกรรมที่พึงปรารถนาขึ้น ตามทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมได้วิเคราะห์สาเหตุของพฤติกรรมคนดี คนเก่งและการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพว่า มีองค์ประกอบทางจิตใจที่เกี่ยวข้องกันอยู่ 8 จิตลักษณะและเมื่อนำจิตลักษณะไปประกอบเป็นภาพต้นไม้ แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนดอกและผล และส่วนราก มีรายละเอียดต่อไปนี้

ส่วนดอกและผล หมายถึง พฤติกรรมการทำงานดี ละเว้นความชั่ว ขยันขันแข็ง และเพื่อส่วนรวม พฤติกรรมเอื้อต่อการพัฒนาประเทศ การเป็นพลเมืองที่ดีและพฤติกรรมการทำงานที่ถูกต้อง ซึ่งสาเหตุพฤติกรรมส่วนนี้เป็นผลมาจากจิตใจที่เป็นส่วนของลำต้นและส่วนราก

ส่วนลำต้น หมายถึง สาเหตุทางจิตใจของพฤติกรรม 5 ด้าน ได้แก่ 1) เหตุผลเชิงจริยธรรม 2) ความเชื่ออำนาจในตน 3) ลักษณะที่มุ่งอนาคตควบคุมตนเอง 4) เจตคติ ค่านิยมคุณธรรมที่ดีต่อการทำงาน 5) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง ส่วนของลำต้นจะแข็งแกร่งได้ต้องมาจากส่วนของรากที่สมบูรณ์

ส่วนของราก หมายถึง ลักษณะพื้นฐานของจิตใจ 3 ด้าน ได้แก่ 1) สติปัญญาดี เฉลียวฉลาด 2) สุขภาพจิตดี 3) ประสบการณ์สังคม โดยส่วนของรากทั้ง 3 ด้านนี้ ต้องมีใน ปริมาณสูงเหมาะสมกับอายุจึงจะเป็นผู้ที่พร้อมที่จะพัฒนา

ถ้าบุคคลมีความพร้อมทางจิตใจ 3 ด้าน ในส่วนที่เป็นรากและอยู่ในสภาพแวดล้อม ทาง บ้าน ทางสังคม และสถานที่ทำงานที่เหมาะสม บุคคลนั้นก็พร้อมที่พัฒนาจิตลักษณะที่เป็น สาเหตุของพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง คือ 1) ความเชื่ออำนาจในตน 2) เหตุผลเชิงจริยธรรม 3) เจตคติต่อวิชาชีพ

ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยม

สำหรับการพัฒนาตามบริบทของทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยมนั้น นักจิตวิทยา กลุ่มมนุษยนิยมยึดวัตถุประสงค์ของการจัดการเรียนรู้ให้กับบุคคลหรือเพื่อให้เกิดการพัฒนา ความสามารถเฉพาะตน ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลสามารถบรรลุถึงศักยภาพแห่งตน ซึ่งนักจิตวิทยา หาย ท่านในกลุ่มนี้ได้เสนอหลักการจัดการเรียนรู้ หรือการพัฒนา ดังเช่น ทฤษฎีของโรเจอร์ (Carl Rogers) จะเน้นให้ผู้ที่ต้องการพัฒนาเป็นศูนย์กลาง โดยการจัดสภาพการเรียนรู้ให้บุคคลได้เรียนรู้ ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลได้พัฒนาไปสู่การบรรลุซึ่งศักยภาพแห่งตน โดยโรเจอร์มีความเชื่อ ว่ามนุษย์มีอิสระเสรีภาพ มีธรรมชาติที่ใฝ่ดี มีความปรารถนาที่จะรู้จักตนเองอย่างแท้จริง มีความ รับผิดชอบต่อชีวิตและการกระทำของตนเอง มีความสามารถในการแก้ปัญหาชีวิตของตนเอง และ ตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล (ศรีเรือน แก้วกังวาล. 2536: 133) ถ้าอยู่ในสภาพการณ์ที่ เอื้ออำนวย บุคคลก็จะสามารถพัฒนาตนเองไปในทิศทางที่เหมาะสมกับความสามารถของตนได้ อย่างเต็มศักยภาพและมุ่งไปสู่การรู้จักตนเองอย่างแท้จริง (Self-Actualization) (อาภา จัทรสกุล. 2535: 80-87) นอกจากนี้โรเจอร์ ยังได้กล่าวถึงการเห็นคุณค่าในตนเอง ในแง่ของการประเมิน ตนเองระหว่างตัวตนที่แท้จริงและตัวตนตามอุดมคติดังนี้

1. บุคคลที่มองตนเองตรงกับตัวตนความเป็นจริง มักมองเห็นตนตามอุดมคติที่ค่อนข้าง เป็นไปได้ ทำให้การดำเนินชีวิตของเขาเต็มไปด้วยความมุ่งมั่น กระตือรือร้น และได้ตามตั้งในไว้ เสมอ เขาจึงมีความพอใจในตนเอง ซึ่งนำไปสู่ความพอใจในผู้อื่นด้วย นั่นคือมองตนเองและผู้อื่น ในทางที่ดีและนำไปสู่ความภาคภูมิใจในตนเองสูงไปด้วย

2. บุคคลที่มองตนเองสูงกว่าตัวตนตามความเป็นจริง มักมีแนวโน้มที่จะมองตนตาม อุดมคติ อย่างเพ้อฝัน ไม่มีทางที่จะดำเนินไปสู่ความสำเร็จ ฉะนั้นจึงมักจะทำอะไรไม่สมหวังอยู่ เสมอ แล้วก็โทษบุคคลอื่นหรือสถานการณ์อื่นว่าเป็นต้นเหตุของความไม่สมหวังนั้นๆ

3. บุคคลที่มองตนเองต่ำกว่าความเป็นจริง มักเป็นผู้ที่ย่อมแพ้ ถดถอย ไม่ได้ใช้ศักยภาพ และคุณสมบัติที่มีตามความเป็นจริง จึงมีแนวโน้มที่จะวาดภาพตนในอุดมคติต่ำลงไปอีก เพราะไม่เชื่อในความสามารถและศักยภาพของตน อันจะนำไปสู่การเห็นคุณค่าในตนเองต่ำลงไปอีก

บุคคลที่มีสุขภาพจิตที่ดีย่อมมีการเห็นคุณค่าในตนเอง ยอมรับตนเอง สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง เปิดตนเองออกสู่ประสบการณ์ใหม่ๆ สามารถรับรู้ความต้องการที่เกิดขึ้นทั้งภายนอกและภายในตนเองได้ มีการรับรู้เกี่ยวกับตนเองและสามารถนำประสบการณ์ต่างๆมาพัฒนาตนเองเกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ที่สร้างสรรค์ ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมมีความเป็นตัวของตัวเองอย่างเต็มที่

ลักษณะทางพุทธที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน : อิทธิบาท 4

พระธรรมปิฎก (ปัจจุบันเลื่อนเป็นพระพรหมคุณาภรณ์) (2543 : 418) ได้อธิบายว่า คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ , คุณเครื่องสำเร็จ สมประสงค์ , ทางแห่งความสำเร็จ สุชีพ ปุญญาณูปภาพ (2511 : 76) ได้ให้คำแปลของอิทธิบาท 4 ไว้ 2 ทาง คือ ข้อปฏิบัติให้บรรลุถึงฤทธิ์ (Basic of Psychic Power) หรือแปลว่า ข้อปฏิบัติให้บรรลุถึงความสำเร็จ (Law of Success) ซึ่งในการประดิษฐ์สิ่งของใหม่ ๆ ในสมัยนี้ ถ้าขาดคุณธรรมเหล่านี้ย่อมจะทำได้ ส่วน พุทธศาสนิกชน (2513 : 195) ได้อธิบายว่า อิทธิบาท 4 เป็นธรรมสำหรับความสำเร็จซึ่งต้องใช้ในการทำงานและเป็นแนวทางเดียวที่จะปฏิบัติเพื่อนำไปสู่นิพพานได้ ดังพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลายนั้น ๆ ย่อมเจริญด้วยอิทธิบาท 4 เป็นเครื่องสมาธิ อันประกอบด้วย ฉันทะเป็นประธาน ด้วยวิริยะเป็นประธาน ด้วยจิตตะเป็นประธาน ด้วยวิมังสาเป็นประธาน" และพระกวีวรรณ (2502 : 422-423) กล่าวว่า ในการประกอบกิจการงานมีหลักและวิธีการอย่างไร แต่ไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องและครบถ้วนดังหลักอิทธิบาท 4 ก็ไม่สำเร็จ เช่นเดียวกับที่ กลิน อัครโยธิน (2467 : 64-65) กล่าวว่า อิทธิบาท 4 เป็นคุณ 4 อย่าง ถ้ามีบริบูรณ์แล้วจะชักนำให้บุคคลถึงสิ่งที่ต้องการซึ่งไม่เหลือวิสัย จนกล่าวว่าอิทธิบาท 4 เป็นธรรมที่มีอุปการะแก่งานทุกชนิดตั้งแต่งานของผู้ครองเรือนจนถึงงานของผู้บำเพ็ญสมณวิปัสสนา (ปิ่น มุทุกันต์ 2508 : 413) เพราะหลักอิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นหลักการทำงานของพระพุทธเจ้า อันนับว่าเป็นนักทำงานชั้นยอดของโลก ในความรู้สึกของคนโดยทั่วไปแล้วมักจะวางหลักต่าง ๆ ไว้นอกตัว แต่วิธีของพระพุทธองค์นี้ทรงสอนให้ตั้งที่ในใจของตนเองก่อนตั้งให้ถึงตัวจริง ๆ จะทำทุกสิ่งทุกอย่างให้เริ่มจากตนเองก่อน (ปิ่น มุทุกันต์ 2502 : 44) นอกจากนี้ พระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ธ.9) (2535 : 69) ได้อธิบายไว้ว่า คุณธรรมทั้ง 4 อย่างนี้ ผู้ใดปฏิบัติครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้นั้นจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็

ตามย่อมประสบสิ่งที่ตนประสงค์ทั้งคดียุติธรรม ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง ซึ่งไม่เหลือวิสัย คือ ไม่เกินขีดความสามารถของแต่ละบุคคล ในทางตรงกันข้ามถ้าทำงานสิ่งใดด้วยความไม่พอใจไม่รักงานนั้นแล้ว ความเกียจคร้านก็จะตามมา ความเอาใจใส่ก็จะมี ความไตร่ตรองพิจารณาก็ไม่เกิดในสิ่งนั้น ๆ แม้จะมีใครตักเตือน แนะนำสั่งสอน ให้ทำก็ไม่เชื่อฟังไม่ยอมทำตาม อาจกลายเป็นคนหัวดื้อ ใจด้าน ทำงานงู ๆ ปลา ๆ ก็ปรากฏว่าล้มเหลว ทำอะไรไม่สำเร็จแม้อย่างเดี๋ยวนี้ เป็นโทษของการขาดอิทธิบาทธรรมนั่นเอง เช่นเดียวกับ รังสี สุทนต์ และ แก้ว ชิดตะขบ (2535 : 29) คณะจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงชีพ ได้อธิบายไว้ในวิชาธรรมวิภาคและคิปปฎิ บัตติ ฉบับมาตรฐานว่า คุณเครื่องให้สำเร็จตามความประสงค์หรืออุบายให้ถึงความสำเร็จ เรียกว่า อิทธิบาท

ความพอใจรักใคร่ในอันจะทำความดี ซึ่งฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในศิลปวิทยาที่ศึกษาก็ดี ในกาลละอากุศลและเจริญกุศลเป็นต้นก็ดี ด้านความกล้าหาญ ไม่กลัวความยากลำบากพึงสงเคราะห์เข้าในข้อนี้ ความเอาใจใส่ใฝ่ในความดีด้านความมั่นใจไม่วางธุระ ซึ่งจิตตะ ความเอาใจใส่ในศิลปวิทยาก็ดี ในหน้าที่การงานของตนก็ดี ในธรรมวินัยที่พึงศึกษาและปฏิบัติก็ดี พึงสงเคราะห์เข้าในข้อนี้ ความไตร่ตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น ๆ ด้วยปัญญา ซึ่งวิมังสา ความไตร่ตรองค้นคว้าเหตุผลในศิลปวิทยาที่ศึกษาด้วยปัญญาก็ดี ในอาชีพที่ตนประกอบก็ดี ในหน้าที่การงานก็ดีในธรรมวินัยก็ดี เพื่อความรู้และความก้าวหน้า พึงสงเคราะห์เข้าในข้อนี้ ธรรม 4 อย่างนี้ แม้ข้อใดข้อหนึ่งเกิดขึ้นเป็นประธาน เมื่อทำให้บริบูรณ์เต็มที่แล้วอาจทำให้บุคคลบรรลุสิ่งที่ต้องประสงค์ ซึ่งไม่เหลือวิสัย อิทธิบาท 4 ประกอบด้วย

ฉันทะ (aspiration) คือ ความพอใจ ความเต็มใจในการทำงาน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงาน ทำงานอยู่ที่ใจเมื่อใจรักแล้วก็อยากจะทำเต็มที่ที่จะทำงานก็ย่อมสำเร็จ (จ้านง ทองประเสริฐ 2502 : 215) เพราะในด้านจิตวิทยาอารมณ์ที่เป็นอาหารใจที่ดีที่สุด คือ อารมณ์รัก เพราะจะทำให้มีกำลังใจ พระพุทธเจ้าจึงทรงวางฉันทะไว้เป็นข้อแรก เมื่อมีความรักในงานแล้ว ไม่ว่าจะเป็นงานชนิดใดย่อมสำเร็จ (ปิ่น มุทุกันต์ 2502 : 215)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมวชิรญาณวโรรส (2494 : 85) และ สุชีพร ปุณณานุภาพ (251 : 76) พระกวีวรรณ (2502 : 423) สุจิตรา อ่อนค้อม (2542 : 186) และ พระธรรมปิฎก (2543 : 186) ล้วนแต่ให้ความหมายว่า เป็นความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น พอใจจะทำสิ่งนั้นและทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จตามกิจหรือการทำงาน มิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จ ๆ หรือเพียงเพราะว่าอยากได้รางวัล อันเป็นหลักเบื้องต้นที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ

ประโยชน์ของฉันทะ ฉันทะเป็นข้อศึกษาโดยตรงกับความเบื่อหน่าย เมื่อมีฉันทะและทำให้ไม่เบื่องาน ไม่รู้สึกท้อในการทำงาน ตรงกันข้าม ฉันทะจะทำให้เกิดกำลังภายในที่จะต่อสู้ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ตนรัก เพราะฉะนั้นเมื่อมีความรักเกิดขึ้น งานที่หนักก็กลายเป็นเบาที่ยากก็จะกลายเป็นง่าย ส่วนโทษของการขาดฉันทะ ก็จะทำให้คนขาดกำลังใจ เบื่องานอันเป็นหน้าที่ของตน เมื่อเบื่อแล้วก็ทอดทิ้งกลายเป็นคนที่ทำงานจืดจาง ดังนั้น เมื่อเราคิดจะทำสิ่งใดต้องปลุกฝังฉันทะขึ้น คือ ทำความพอใจรักใคร่ในงานนั้นก่อน ถ้าทำงานนั้นจะเกิดผลดีอย่างไรและถ้าไม่ทำจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อเห็นผลเสียแล้วฉันทะย่อมเกิดขึ้น โดยทำนองเดียวกัน ถ้าเราจะให้คนอื่นทำงานสิ่งใด เราก็ควรต้องชี้ผลได้เสียให้เขาเข้าใจเพื่อปลุกฝังฉันทะขึ้นในใจเขา ยิ่งถ้าเป็นงานใหญ่อาศัยคนหมู่มาก จะเห็นได้ว่า ฉันทะเป็นธรรมที่ช่วยทำให้เกิดการทำงานอย่างสม่ำเสมอ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า "...ฉันทะ จักมีความอดเหี่ยวไม่ได้ ความหยุดนิ่งจะไม่มี ความหยุดภายในจักไม่มี ความพุ่งออกไปภายนอกจักไม่มี เราจะเป็นผู้สัจจญาณในการก่อนและเบื้องหน้าอยู่เสมอจนจัดให้เป็นได้ว่า ก่อนนี้ฉันใดต่อไปก็ฉันนั้น ต่อไปฉันใดก่อนหน้านี้ก็ฉันนั้น นั่น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็เป็นฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็เป็นฉันนั้น ... เธอย่อมอบรมจิตอันมีแสงสว่างด้วยจิตอันเปิดแล้ว ไม่มีอะไรพัวพันให้เจริญอยู่ด้วยอาการดังนี้" (ติเรก ชัยนาม 2510 : 195)

วิริยะ (enertion) พระธรรมนิเทศทวยหาญ (2511 : 43-45) ได้อ้างอิงถึงสมเด็จพระพุทธองค์ทรงตรัสธรรมเทศนา ทรงทำความเพียรไว้กับชีวิตเพราะประโยชน์อันพึงได้รับด้วยอรรถภาพความเป็นมนุษย์ ประโยชน์นั้น ๆ บุคคลจะถึงที่สุดด้วยความเพียรและพระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า แม้บุคคลจะมีปัญญาแต่ไม่มีความเพียรประกอบ ปัญญาก็ไม่มีโอกาสปรากฏออกมา การหมั่นประกอบกิจ การทำงานให้มีความรู้ความเข้าใจ... ดังนั้น ผู้ที่ประสบความสำเร็จจะต้องประกอบด้วยความเพียรซึ่งจะต้องพึ่งตนเองเป็นผู้ดำเนินการแม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องอาศัยความเพียรเข้าช่วยจึงจะสมประสงค์ทั้งด้านกายและวาจา สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงตรัสเตือนว่า "บุรุษพึงพากเพียรไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จเพราะประโยชน์สำเร็จแล้วก็ย่อมประสบลาภ ยศ ความสรรเสริญ ความสุข ยิ่งหย่อนกันตามควรแก่กิจหรือข้อปฏิบัติที่พากเพียร" (พระวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวร สิริวัฒน์ 2511 : 146) อ่อน บุญญพันธ์ (2500 : 99 –100 อ้างถึงใน ดวงเดือน พันธุมนาวิน 2539 : 58) ได้กล่าวถึงวิริยะความเพียรว่าคือ ความมีใจมุ่งมั่นในการละอากุศล บาป ธรรมเพียรพยายามในการบำเพ็ญกุศล บากบั่น มั่นคง ทั้งกำลังกายและกำลังใจ ไม่ปล่อยปละละเลยหรือเรียกว่า ปธาน แปลว่า คุณที่บุคคลถึงเข้าไปตั้งไว้ อุฏฐานะ แปลว่า ลูกขึ้นประกอบ

กิจ ธิติ แปลว่า มั่นคง อัจฉริย แปลว่า ไม่หยุดยั้ง คิดทำโดยสม่ำเสมอ ความเพียรมี 4 ประการ คือ

1. สังวรปธาน เพียรระวังความชั่ว
2. ปหานปธาน เพียรละความชั่ว
3. ภวานาปธาน เพียรอบรมความดี
4. อนุรักษนปธาน เพียรรักษาความเพียรที่หมายได้ไม่ให้เสื่อมเสีย

พระธรรมปิฎก (2543 : 186) กล่าวว่า วิริยะความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ส่วนพระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ธ.9) (2535 : 94) ได้ให้ความหมายของวิริยะไว้ว่า แปลว่า ความเพียรประกอบความดี หมายความว่ามีความแก่งัดกล้า ขยันทำความดี มีการศึกษา ศิลปวิทยา เป็นต้น คุณธรรมข้อนี้เป็นเครื่องพยุลงความพอใจมิให้ทอดทิ้งในการทำงานเพราะว่าการทำงานทุกชนิดมักจะง่ายตอนคิด แต่มักจะติดตอนทำ จึงจำเป็นต้องใช้ความเพียรพยายามเรื่อยไปจนกว่าจะสำเร็จตามความพอใจที่ปลูกไว้ในเบื้องต้น

ประโยชน์ของวิริยะโดยตรงก็คือ กำจัดความเกียจคร้านเสียได้ ถ้าพิจารณาให้ยาวความไปเราจะเห็นว่่างานต่าง ๆ ที่ทำสำเร็จได้ผลดี ผู้ทำจะต้องทำให้ถูกต้องตามหลักวิชา ถูกต้องตาม จังหวะและเหตุการณ์แวดล้อมของแต่ละงาน ส่วนโทษของการขาดวิริยะก็คือ จะเป็นคนอ่อนแอ หนีที่ยากมากไปหาแต่ที่ง่ายไม่มีทางทำอะไรสำเร็จเป็นขึ้นเป็นอันและนั่นก็หมายความว่า เขาจะขาดความก้าวหน้าในงานของตน เนื่องจากความเพียรมีในทางที่ดีและไม่ดี ในที่นี้หมายถึง ทำความเพียรในทางที่ถูกต้องซึ่งจะช่วยให้บุคคลถึงซึ่งความประสงค์ ดังพระพุทธสุภาษิตที่ว่า วิริเยน ทุกขมเจติ "คนล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร"

จิตตะ (thoughtfulness) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2494 : 85) พระกวีวรรณ (2502 : 423) พระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ธ.9) (2535 : 95) และ อาศรม โพธิ์รัตน : 345) ต่างให้ความหมายว่า เอาใจใส่ใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ พยายามเอาใจใส่จดจ่อตลอดไป มีความเฉลียวใจ จะทำให้รู้ข้อดีข้อเสียล่วงหน้าจะได้คิดหาทางแก้ไขไว้ให้พร้อม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้เราเป็นนักตรวจตรางานไว้ว่า "อตตโน อเวก เขยย กตานิ อกตานิจ" จงตรวจตรางานของตนทั้งที่ทำแล้วและไม่ได้ทำ

ประโยชน์ของจิตตะ เรื่องการทำงานนั้นเป็นทฤษฎีพิเศษ คือ งานแทบทุกอย่างมักมีความเปลี่ยนแปลงหรือแปรสภาพไปผิดจากที่ผู้นำคาดการณ์ไว้ ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับ

สภาพแวดล้อมหลายประการ ส่วนโทษของการขาดจิตตะ คือ งานที่ต้นทุนลงแรงทำไว้นั้นจะเสียหายโดยไม่รู้ตัวหรือรู้ตัวเมื่อมันสายเกินแก้เสียแล้ว

วิธีปฏิบัติ เมื่อท่านจะทำงานสิ่งใด จงพยายามศึกษารายละเอียดของงานนั้นให้เข้าใจเราใช้สำนวนอีกอย่างหนึ่งว่า "ความต้องการของงาน คือ ให้งานที่เราทำนั้นมันต้องการอะไรบ้าง" ในวงการขนาดใหญ่ เขาถึงกับจ้างผู้ตรวจงานไว้และผู้ตรวจงานก็วางแผนการตรวจทำตารางปฏิบัติงานไว้พร้อม เพื่อกันเผอเรอ แม้ทางปฏิบัติธรรมพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงวางแผนไว้กันเผอเรอนั่นคือ ทรงวางหลักอภินิหารหกประการไว้ให้

วิมังสา (investigation) พระโสมณคณามรณ (2537 : 59) สุจิตรา อ่อนค้อม (2542 : 72) พระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ธ.9) (2535 : 95) พระธรรมปิฎก (2543 : 187) ต่างให้ความหมายวิมังสาว่า เป็นการหมั่นตรอง พิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น การทำงานเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการศึกษาเล่าเรียน ทำการงาน หรือปฏิบัติหน้าที่อะไรก็ตามบุคคลจะต้องประสบกับเรื่องแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อนซึ่งในกรณีนี้ท่านให้ใช้วิมังสาหมั่นตรองพิจารณาหาเหตุผลในเรื่องเหล่านั้น เช่นว่า มีอุปสรรคขึ้นมาจะแก้ไขอย่างไรจึงจะสำเร็จได้โดยง่าย ทำอย่างไรงานเหล่านี้จึงจะสำเร็จด้วยความรวดเร็วและเรียบร้อยบางเรื่องก็อาจจะต้องอาศัยคำแนะนำชี้แจงจากบุคคลอื่น บางเรื่องก็ต้องคิดให้ได้ด้วยตนเองและตัดสินใจให้ได้ด้วยตนเอง บุคคลจึงจะสามารถใช้วิมังสา คือ ตรองพิจารณาหาสาเหตุในสิ่งนั้นได้โดยถ่องแท้ก็ต้องอาศัยความรอบรู้ในเรื่องเหล่านั้นเป็นอย่างดี

วิมังสา ก็คือ ปัญญา เป็นแสงสว่างพอใจ ลอยออกมาเทียบกับสิ่งภายนอกเสียก่อนก็ได้ คนเราแม้จะมีมือมีเท้าสมบูรณ์แต่ก็ยังจำเป็นต้องมีอวัยวะเครื่องเห็นอีกอย่างหนึ่ง คือ ตา เวลาทำงานเราจะต้องอาศัยตาดูด้วย (เช่นเขียนหนังสือ) เราจึงรู้ว่าตัวหนังสือที่เขียนนั้นเรียบร้อยหรือไม่และมีตาแล้วในบางแห่งยังต้องมีแสงสว่างช่วยให้มองเห็นด้วย จึงจะทำไมผิดวิมังสาถ้าจะเปรียบก็เหมือนตาหรือแสงสว่างนั่นเองเนื่องจากช่วยให้เรามองเห็นช่องทางที่จะทำงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ส่วนโทษของการขาดวิมังสา คือ การทำงานอย่างผิด ๆ ถูก ๆ ทำผิดจัง ๆ ทำด้วยความมึนงง เปลืองทุน เปลืองแรงและเปลืองเวลาเพราะผู้ทำโง่เขลา ในการทำงานนั้นมีความจำเป็นอยู่มากเพราะงานทุกอย่างงานที่สำคัญมีอุปสรรคซ่อนอยู่ทางที่จะนำความสำเร็จมาสู่งาน ทุนเจ้านั้นคือปัญญา ต้องเพ่งพิจารณาเห็นช่องทางจึงจะทำสำเร็จ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า อิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จในทุก ๆ กิจกรรมไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือการทำงานใด ๆ เป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุนกันและกันมาด้วยกัน ดังนั้น การที่แก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนมี

ความมุ่งมั่น ตั้งใจในการทำงานด้วยคุณภาพที่ดีเลิศหรือบรรลุจุดหมายของงานนั้นได้จึงควรได้รับการปลูกฝังหรือพัฒนาอิทธิบาท 4 ให้เกิดเป็นองค์ธรรมเด่นขึ้นมาสักด้านหนึ่ง หรือหลายด้านที่ตรงตามลักษณะนิสัยของแต่ละบุคคล องค์ธรรมที่เด่นจะปลูกเร้าองค์ธรรมด้าน อื่น ๆ ให้เกิดขึ้น หลักอิทธิบาท 4 จะเป็นแนวปฏิบัติให้แก่นำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำงาน

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ว่า อิทธิบาท 4 หมายถึง คุณลักษณะของบุคลิกลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลที่มีแรงผลักดันให้บุคคลปฏิบัติงานได้สำเร็จลุล่วงตามตามที่ตั้งใจไว้ ซึ่งประกอบด้วย ฉันทะคือ ความพอใจ เต็มใจที่จะทำงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี วิริยะคือการมีความพยายาม มานะบากบั่น ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน จิตตะ คือ เอาใจใส่ จดจ่อในการทำงานนั้น วิมังสา คือ การใช้ความคิด สติปัญญาในการไตร่ตรองพัฒนางานอยู่เสมอ

ลักษณะของชุมชน

จังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่ในภาคตะวันตกของประเทศ มีแม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำสุพรรณบุรีเป็นแม่น้ำสายหลักซึ่งไหลผ่านตามแนวยาวของจังหวัดจากเหนือจรดใต้จังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14-15 องศาเหนือ เส้นแวงที่ 99-100 องศาตะวันตก อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 3-10 เมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 5,358.008 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ,348,775.01 ไร่ อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามทางหลวงหมายเลข 340 ประมาณ 107 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดชัยนาท และจังหวัดอุทัยธานี ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดนครปฐม ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดอ่างทอง, สิงห์บุรี และอยุธยา และ ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดกาญจนบุรี และอุทัยธานี ซึ่งจังหวัดสุพรรณบุรี แบ่งการบริหารราชการออกเป็น 2 ส่วน คือ

1) การบริหารราชการส่วนภูมิภาค แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ 110 ตำบล 990 หมู่บ้าน ดังนี้

1. อำเภอเมืองสุพรรณบุรี ประกอบด้วย 20 ตำบล 122 หมู่บ้าน
2. อำเภอบางปลาม้า ประกอบด้วย 14 ตำบล 127 หมู่บ้าน
3. อำเภอเดิมบางนางบวช ประกอบด้วย 14 ตำบล 119 หมู่บ้าน
4. อำเภอดอนเจดีย์ ประกอบด้วย 5 ตำบล 48 หมู่บ้าน
5. อำเภอสามชุก ประกอบด้วย 7 ตำบล 68 หมู่บ้าน
6. อำเภอศรีประจันต์ ประกอบด้วย 9 ตำบล 64 หมู่บ้าน
7. อำเภอสองพี่น้อง ประกอบด้วย 15 ตำบล 140 หมู่บ้าน

8. อำเภออุ้มทอง ประกอบด้วย 13 ตำบล 150 หมู่บ้าน

9. อำเภอด่านช้าง ประกอบด้วย 7 ตำบล 90 หมู่บ้าน

10. อำเภอหนองหญ้าไซ ประกอบด้วย 6 ตำบล 62 หมู่บ้าน

รวมทั้งสิ้น 110 ตำบล 990 หมู่บ้าน

2) การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น แบ่งเขตการปกครองออกเป็นองค์การบริหารส่วน

จังหวัด (อบจ.) ประกอบด้วย เทศบาล มีทั้งหมด 21 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)

จำนวน 106 แห่ง และ สภาตำบล จำนวน 1 แห่ง

จังหวัดสุพรรณบุรี มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ มีแม่น้ำสายหลัก คือแม่น้ำท่าจีน แบ่งสภาพพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีนจะมีลักษณะราบลุ่ม มีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก เป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะในเขตอำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอสามชูก อำเภอศรีประจันต์ และฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน จะมีพื้นที่ราบลุ่ม จนถึงพื้นที่ดอน แห้งแล้ง และพื้นที่ภูเขา ได้แก่ เขตอำเภออุ้มทอง, ดอนเจดีย์, ด่านช้าง, หนองหญ้าไซ ด้วยเหตุนี้ในแต่ละปี มักจะประสบปัญหาภัยธรรมชาติ อยู่เป็นประจำ ทั้งภัยจากภาวะฝนแล้ง และภัยจากภาวะน้ำท่วม ซึ่งจังหวัดสุพรรณบุรีมีระบบน้ำชลประทานที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ จะมีบางพื้นที่เท่านั้น ที่ระบบน้ำชลประทาน ยังไม่สมบูรณ์ โดยมีโครงการชลประทานขนาดใหญ่ 11 โครงการ เป็น โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษา ที่มีพื้นที่ส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งทั้ง 11 โครงการ สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกในจังหวัดสุพรรณบุรี ประมาณ 1,602,978 ไร่ โครงการชลประทานขนาดกลาง จำนวน 1 โครงการ ส่งน้ำให้แก่ พื้นที่เพาะปลูก ได้ประมาณ 3,000 ไร่ และโครงการชลประทานขนาดเล็ก จำนวน 620 โครงการ ใช้ประโยชน์เก็บกักน้ำในฤดูฝนและใช้ในฤดูแล้ง พื้นที่ใช้ประโยชน์ประมาณ 86,800 ไร่ นอกจากนี้ จังหวัดสุพรรณบุรียังมีพื้นที่ที่เป็นเขตป่าสงวน โดยมีพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติทั้งสิ้น 7 แห่ง พื้นที่ประมาณ 852,102.52 ไร่ อยู่ในเขต อำเภอด่านช้าง, อำเภอหนองหญ้าไซ, อำเภออุ้มทอง และอำเภอสองพี่น้อง ปัจจุบันเหลือสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ไม่มากนัก เพราะถูกราษฎรบุกรุกเข้าทำกิน จนหลายแห่งถูกเปลี่ยนสภาพเป็นไร่อ้อย, มันสำปะหลัง และเขตปฏิรูปที่ดิน เป็นต้น

สภาพอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดสุพรรณบุรี มีลักษณะร้อนชื้น ในช่วงฤดูร้อน จะเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนพฤษภาคม โดยได้รับอิทธิพลจากลมตะวันออกเฉียงเหนือและลมฝ่ายใต้ และฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม โดยได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และมักจะประสบภาวะฝนทิ้งช่วงในเดือนมิถุนายน กรกฎาคม เป็นประจำทุกปี

ส่วนฤดูหนาวจะเริ่มตั้งแต่ ปลายเดือนตุลาคม ไปจนถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ จะมีอากาศหนาวเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ยกเว้นบริเวณภูเขา ในเขตอำเภอด่านช้าง จะมีอากาศค่อนข้างหนาวเย็น และมีหมอกมาก ในบางครั้ง จะมีสภาพอากาศคล้ายกับในภาคเหนือเลยทีเดียว สำหรับปริมาณน้ำฝน โดยสรุปจะมีฝนตกไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความผันแปรของ ฤดูกาล โดยทั่วไปฝนจะเริ่มตกในช่วงปลายเดือนพฤษภาคม และจะทิ้งช่วงไป 1-2 เดือน จากนั้นจะเริ่มตกและตกหนักในราว ๆ ปลายฤดูฝน ในปี 2541 ปริมาณฝนรวมทั้งปี 1,305.4 มิลลิเมตร มีจำนวนวันฝนตก 104 วัน และอุณหภูมิสูงสุดวัดได้ 40.6 องศาเซลเซียส ในเดือนเมษายน อุณหภูมิต่ำสุดวัดได้ 17.7 องศาเซลเซียส ในเดือนธันวาคม (ข้อมูลจากสถานีอุตุนิยมวิทยาจังหวัดสุพรรณบุรี)

สำหรับประชากร จากข้อมูลสถิติประชากรตามทะเบียนราษฎรจนถึงวันที่ 31 ธันวาคม 2542 จังหวัดสุพรรณบุรีมี จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 209,975 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 855,823 คน แยกเป็นชาย 417,622 คน หญิง 438,201 คน มีอัตราส่วนประชากรต่อครัวเรือนเท่ากับ 4.07 คน (ข้อมูลจาก www.dalo.go.th) ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย 160 คนต่อตารางกิโลเมตร อำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรมากที่สุด คือ อำเภอศรีประจันต์ ประมาณ 360 คนต่อตารางกิโลเมตร และอำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรน้อยที่สุดคืออำเภอด่านช้าง ประมาณ 51 คนต่อตารางกิโลเมตร (ข้อมูลจาก ที่ทำการปกครอง จ.สุพรรณบุรี ปี 2542)

จังหวัดสุพรรณบุรีมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 202,997 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ประมาณ 76,971 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 37.92 เปอร์เซนต์ (จากข้อมูล ขพค. ปี 2540)

สถาบันเกษตรกรในจังหวัดสุพรรณบุรี สำหรับจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นได้พยายามพัฒนาการรวมกลุ่มของเกษตรกรมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าจะประสบปัญหาต่าง ๆ นานา ทั้งนี้เพราะพื้นฐานของเกษตรกรไทย จะมีลักษณะต่างคนต่างผลิต ต่างคนต่างขาย อีกประการหนึ่งคือ ความต้องการปัจจัยพื้นฐานของครอบครัวเกษตรกร ทำให้เกษตรกรค่อนข้างรวมกลุ่มกันได้ยาก และถึงแม้รวมกลุ่มกันได้มักจะประสบความสำเร็วยาก ปัจจุบันสำนักงานเกษตรจังหวัดสุพรรณบุรี ได้พยายามกระตุ้นและพัฒนาให้เกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกรอย่างกว้างขวาง และทุกระดับเพื่อเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอาชีพ การเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสนับสนุนในรูปของกองทุนหมู่บ้านต่าง ๆ การส่งเสริมการ รวมกลุ่มในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นต้น

ในจังหวัดสุพรรณบุรี มีกลุ่มเกษตรกรทั้งหมด 69 กลุ่ม จำนวนสมาชิกทั้งหมด 12,059 คน กลุ่มเกษตรกรต่าง ๆ เหล่านี้มีลักษณะเป็นนิติบุคคล สถานภาพของกลุ่มเกษตรกรมีทั้งกลุ่มที่มีการ

ดำเนินกิจกรรมอยู่และอยู่ในเกณฑ์ดี และกลุ่มเกษตรกรที่อยู่ระหว่างการพัฒนากิจกรรมของกลุ่มให้ก้าวหน้าต่อไป นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานเกษตรจังหวัดสุพรรณบุรี จะเป็นกลุ่มที่จับตัวกันอย่างหลวม ๆ มีกฎระเบียบของตนเอง มีการดำเนินกิจกรรมเน้นหนักในด้านการแปรรูปและถนอมอาหาร เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว และยังเป็นการสร้างรายได้เสริมให้แก่เกษตรกรอีกทางหนึ่งด้วย มีจำนวนทั้งสิ้น 107 กลุ่ม สมาชิก 3,386 ราย กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีการรวมตัวกันได้ค่อนข้างดี มีการดำเนินกิจกรรมอยู่อย่าง ต่อเนื่อง บางกลุ่มมีเงินทุนหมุนเวียนนับแสนบาท บางกลุ่มมีสินค้าเป็นที่ขึ้นชื่อของจังหวัด เฉพาะที่เดียว เช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านวัดโบสถ์ ตำบลมะขามล้ม อำเภอบางปลาม้า มีชื่อเสียงในเรื่องการผลิตไข่เค็ม, กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรสามเอกพัฒนา ตำบลโคกช้าง อำเภอดำเนินสะดวก มีชื่อเสียงในการผลิตหัตถกรรมจากผักตบชวา กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรนางกวัก อำเภอศรีประจันต์ มีชื่อเสียงในการผลิตเต้าเจี้ยว เป็นต้น ซึ่งสามารถทำรายได้ให้แก่สมาชิก 2,500 – 4,000 บาทต่อเดือนทีเดียว

นอกจากกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรแล้วยังมี กลุ่มยุวเกษตรกร เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นอย่างหลวม ๆ มี 2 ประเภท คือ กลุ่มยุวเกษตรกรในโรงเรียน และกลุ่มยุวเกษตรกรนอกโรงเรียน ซึ่งจะประกอบไปด้วยเยาวชนลูกหลานของเกษตรกรในพื้นที่ รวมกลุ่มกันเพื่อเรียนรู้การทำงานเป็นกลุ่ม การฝึกประกอบอาชีพทางการเกษตรเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับนำไปประกอบเป็นอาชีพในยามที่เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่และสามารถนำไปช่วยเหลือบิดามารดาในการประกอบอาชีพอีกด้วย กลุ่มยุวเกษตรกรจะมีที่ปรึกษา ซึ่งจะเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน คอยให้คำแนะนำในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม ปัจจุบันภาคอุตสาหกรรมประสบภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้เกิดปัญหาการว่างงานขึ้น เยาวชนส่วนหนึ่งหลังเลิกกลับคืนถิ่น มาประกอบอาชีพทางการเกษตรมากขึ้น ข้อมูล ปี 2542 จังหวัดสุพรรณบุรี มีกลุ่มยุวเกษตรกรทั้งสิ้น 44 กลุ่ม จำนวนสมาชิก 836 คน และมียุวเกษตรกรบางคนสามารถพัฒนาตนเองจนเป็นเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จแล้วหลายราย เช่น นายภูมินทร์ ถาวร เกษตรกรก้าวหน้า ตำบลวัดโบสถ์ อำเภอบางปลาม้า เป็นต้น

นอกจากนี้ จังหวัดสุพรรณบุรี ยังมีกลุ่มส่งเสริมการเกษตรอื่น ๆ ที่จับตัวกันอย่างหลวม ๆ มีกฎระเบียบของตนเอง และมีนโยบายของกลุ่มเฉพาะด้าน เช่น กลุ่มผู้พัฒนามะม่วงตำบลปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอดำเนินสะดวก, กลุ่มผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่ง ตำบลจะระเข้สามพัน อำเภออู่ทอง เป็นต้น ซึ่งกลุ่มเหล่านี้มีบทบาทต่อเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเหล่านั้นค่อนข้างสูง และมีนโยบายที่ค่อนข้างชัดเจน มีหลายกลุ่มที่มีแนวโน้มจะพัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มนิติบุคคลด้วย จากข้อมูล ปี 2542 กลุ่มส่งเสริมการเกษตรอื่น ๆ มีจำนวนทั้งสิ้น 71 กลุ่ม สมาชิก 3,526 ราย

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าจังหวัดสุพรรณบุรีมีการทำงานด้านการเกษตรหลายด้านและประชาชนต่างก็ให้ความสนใจในการดำเนินกิจกรรมทางด้านการเกษตรเป็นอย่างดี ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้เลือกจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นพื้นที่ในการศึกษา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

สังคมไทยมีภาคเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานทางสังคมซึ่งจากปัญหาความรุนแรงในการใช้สารเคมีในภาคเกษตรได้ทวีความรุนแรง เกิดความเสียหายแก่ผืนแผ่นดินที่ใช้เพาะปลูก ต้นทุนการผลิตสูงแต่รายได้ต่ำ เกิดภาวะหนี้สินจนทำให้เกษตรกรกลับมาทบทวนการทำเกษตรของตนเอง และหวนคืนสู่วิถีการทำเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ตนได้เคยมีประสบการณ์ วิถีการเกษตรรูปแบบนี้คือวิถีการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งเป็นวิถีเกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพและพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติซึ่งการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนี้ต้องอาศัยผู้ที่มีประสบการณ์ ชำนาญ ใฝ่เรียนรู้และทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนจนเป็นที่ยอมรับจากเกษตรกรอื่นซึ่งจากการศึกษาพบว่าแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นยอมรับและนำไปปฏิบัติอย่างแพร่หลายเนื่องจากแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นผู้ที่มีความพร้อม มีศักยภาพในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ลองผิดลองถูก จนเป็นที่ยอมรับนับถือ เชื่อใจและปฏิบัติตาม พร้อมทั้งจะเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ได้จากศึกษาด้วยตนเองและการได้รับการถ่ายทอดจากภายนอกมาประยุกต์ใช้กับความรู้ภูมิปัญญาเดิม วิทยาการสมัยใหม่เข้าด้วยกันสู่การนำมาเป็นแบบอย่างการปฏิบัติที่ดีให้กับเกษตรกรอื่นในชุมชน

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงสนใจที่จะศึกษา ลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตใจที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยความสามารถในการแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมท่ามกลางสภาพสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยแสดงเป็นกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาอย่างกว้างๆ กล่าวคือ ศึกษาลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตใจที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อพฤติกรรมการทำงานของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร โดยศึกษาลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตที่ทำให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำเกษตรยั่งยืน สาเหตุที่ต้องใช้วิธีการนี้เนื่องจากการศึกษาเชิงคุณภาพจะช่วยให้ทราบข้อมูลทั้งในด้านความรู้สึกนึกคิด ความเป็นมา สภาพแวดล้อมและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา

พื้นที่หรือสนามที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นจังหวัดที่มีการทำการเกษตรโดยเฉพาะเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างแพร่หลาย และมากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้ให้ข้อมูล (Key Informants)

ผู้ให้ข้อมูลหลักในการในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แบ่งเป็น 3 กลุ่มคือ

1. แกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกคือ ประการที่หนึ่งเป็นแกนนำเกษตรกรที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแกนนำเกษตรกรด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และประการที่สองมีบทบาทในการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน จำนวน 17 คน

2. เกษตรกรที่ทำงานร่วมกับแกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน
จำนวน 5 คน

3. บุคลากรจากหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับแกนนำเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น เจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 2 คน เป็นต้น

ขั้นตอนในการวิจัย

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ขั้นการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น โดยการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม

ยั่งยืน บทบาทของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

2. ขั้นเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยกำหนดหัวข้อใหญ่ที่ต้องการศึกษาไว้ก่อนแล้วซึ่งเขียนหัวข้อย่อยและคำถามในแต่ละข้อ คำถามเป็นคำถามที่มีลักษณะเป็นปลายเปิด โดยใช้เวลาในการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มประมาณ 1 – 2 ชั่วโมง

3. ขั้นก่อนการลงสนาม ผู้วิจัยจะขอหนังสือแนะนำตัวจากบัณฑิตวิทยาลัยและนำไปติดต่อประสานในพื้นที่เพื่อนัดวัน เวลา สถานที่ในการดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มกับกลุ่มตัวอย่างกลุ่มต่าง ๆ

4. ขั้นการลงสนาม หลังจากนัดวันเวลาและสถานที่ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลตามที่ได้วางแผนการเก็บข้อมูลไว้ต่อไป

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลในการศึกษารั้วนี้ ผู้วิจัยใช้การทำกลุ่มสนทนาและการสัมภาษณ์ระดับลึกกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรที่ทำงานร่วมกับแกนนำเกษตรกรและข้าราชการที่ทำงานเกี่ยวข้องกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น เกษตรอำเภอ เกษตรตำบล ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษารั้วนี้ประกอบด้วย

1. แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)
3. การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

โดยมีตัวอย่างแนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม ดังนี้

การสัมภาษณ์กลุ่มหรือสนทนากลุ่ม (Focus Groups Interviews)

การสัมภาษณ์กลุ่ม หมายถึง การสัมภาษณ์ที่กระทำกับคนกลุ่มเล็กประมาณ 6-8 คนเกี่ยวกับเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ โดยใช้เวลานั้น ๆ ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที ถึง 2 ชั่วโมง

การสัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพนี้สามารถจัดกระทำได้ เช่น การสัมภาษณ์ที่มุ่งในประเด็นปัญหาวิจัยเพื่อได้ข้อมูลจากกลุ่ม โดยจัดกลุ่มเล็ก ๆ ของกลุ่มคนที่

คล้ายคลึงกัน (Homogeneous) และมีผู้ดำเนินการ (Moderator) ป้อนคำถามเกี่ยวกับหัวข้อวิจัย 2-3 ประเด็น ให้กลุ่มตอบ ฉะนั้นคนในกลุ่มจะได้ยินคำตอบของคนอื่น ๆ แล้วจะทำให้คำตอบที่เห็นด้วยเพิ่มเติมหรือขัดแย้งก็ได้ ในขณะที่ผู้ดำเนินการจะเป็นผู้สัมภาษณ์ชักใช้และทะลอมกล่อมเกล่าให้มุมมองของทุก ๆ คนมีโอกาสสะท้อนออก พร้อมกับมีผู้ช่วยวิจัยจดบันทึกปฏิกิริยาได้ตอบและปฏิสัมพันธ์กับคนในกลุ่มไว้ นอกเหนือจากบันทึกเสียงและบันทึกวีดิทัศน์

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มจะเป็นข้อมูลที่ลุ่มลึกด้วยแง่มุมต่าง ๆ ของความคิดและประสบการณ์ของคนในกลุ่ม (Emic) ขณะที่ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ต้องพยายามให้คำถามที่ใช้ป้อนหรือชักใช้ใกล้เคียง กระตุ้น นั้นสะท้อนความคิดเห็นแบบของคนนอก (Etic) น้อยที่สุด และถ้าผู้ดำเนินการสัมภาษณ์เห็นว่าข้อมูลที่ได้ยังไม่สมบูรณ์ ก็สามารถสัมภาษณ์กลุ่มซ้ำได้อีกในโอกาสต่อไป

เทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus group interview) จะช่วยประหยัดเวลาจากการสัมภาษณ์รายบุคคล นอกจากนี้ยังมีโอกาสได้พูดคุยสนทนาซักถาม ถกประเด็นต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ได้เรียนรู้แง่มุมของคนภายในด้วยกัน เกิดสภาวะการร่วมรู้สึก รับรู้ประเด็นต่าง ๆ ซึ่งสภาพการณ์นี้จะไม่เกิดขึ้นในการสัมภาษณ์รายบุคคล

คุณภาพของข้อมูลขึ้นอยู่กับกลุ่มว่า มีความเป็นกันเอง ความอยากพูดจากัน อยากร่วมแสดงความคิดเห็น และไม่มีผู้ใดผูกขาดการพูดหรือมีท่าทางใช้อำนาจเหนือความคิดผู้ใด และที่สำคัญที่สุดคือ ความสามารถและประสบการณ์ของผู้ดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มว่าสามารถในการจัดการให้ทุกคนในกลุ่มเกิดกระตือรือร้น อยากพูดคุยและดำเนินไปอย่างราบรื่น สนุกสนาน เวลาผ่านไปอย่างไม่เบื่อหน่าย รวมทั้งเนื้อหาข้อมูลครบถ้วนตามที่ต้องการ

ตัวอย่างประเด็นคำถามในการทำสนทนากลุ่ม เช่น

คำถามในกลุ่มแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่มเกษตรกรทำงานร่วมกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน และกลุ่มข้าราชการที่ทำงานประสานงานร่วมกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืน

1. ท่านคิดว่า เกษตรกรรมยั่งยืนคืออะไร
2. ท่านได้เรียนรู้อะไรจากเกษตรกรรมยั่งยืน
3. ท่านได้เรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน มาจากไหนและเมื่อใด
4. เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนน่าจะมีลักษณะ

อย่างไร หรืออาจเป็นคำถามเกี่ยวกับการเข้ามาเรียนรู้จากกลุ่มคนหรือผู้สนใจจากภายนอกโดยมีประเด็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องดังนี้ เช่น

1. คนที่มาเรียนรู้เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนกับแกนนำเป็นใคร มาจากไหน รู้ได้

อย่างไร แล้วแนะนำถ่ายทอดอะไรให้พวกเขาบ้าง และถ่ายทอดอย่างไร?

2. แกนนำที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนต้องทำอย่างไรบ้าง

การสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นวิธีพูดคุยซักถามแบบตัวต่อตัวระหว่างแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนกับผู้วิจัยซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง ทั้งนี้โดยผู้วิจัยมีแนวคำถาม (Guideline) ที่ได้กำหนดขึ้นอย่างครอบคลุมรอบด้านต่อประเด็นปัญหาวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกิดปรากฏการณ์การของการทำงานของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนสำหรับใช้เป็นแนวสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึก ละเอียดยิ่งขึ้น และสามารถสะท้อนข้อมูลความจริงที่หลากหลายเพียงพอต่อการนำมาวิเคราะห์เพื่อตอบต่อประเด็นปัญหาการวิจัยต่อไป การสัมภาษณ์ระดับลึกแบบรายบุคคลนี้ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์จำนวนทั้งสิ้น 17 รายกรณี

การตรวจสอบข้อมูล

ความเชื่อถือได้ (Credibility) คือ การตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล และการตีความของผู้วิจัยเกี่ยวกับความจริงระดับต่าง ๆ กับความคิดของผู้ให้ข้อมูลว่าสอดคล้องต้องกันหรือไม่ ซึ่งนักวิจัยพึงกระทำเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยการอยู่ในสนามเป็นช่วงระยะเวลาที่นานจนสามารถจัดอคติและตรวจสอบความเข้าใจในประเด็นสำคัญได้ถูกต้อง และสังเกตอย่างจริงจังเพื่อให้เข้าใจถึงคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งทำความเข้าใจความหมายของเหตุการณ์นั้น ๆ

การตรวจแบบสามเส้า (Triangulation) (Danzin, 1978) คือ การตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งที่มาต่าง ๆ กัน คือ จากข้อมูลหลายแหล่ง (Data Triangulation) เพื่อได้คำอธิบายหลาย ๆ สภาพการณ์ หลาย ๆ ช่วงเวลา และมิติต่าง ๆ กัน จากผู้สืบสวนหลาย ๆ คน หลาย ๆ กลุ่ม (Investigation Triangulation) การสังเกตสนามหลาย ๆ ครั้งและประชุมปรึกษาหารือกันที่จะทำให้ลดความลำเอียงส่วนตัวลงได้ การใช้มุมมองจากหลาย ๆ ทฤษฎี (Theory Triangulation) ซึ่งหมายถึงนักวิจัยมองข้อมูลด้วยสมมติฐานจากหลายทฤษฎี ด้วยความยุติธรรมว่าควรสรุปเป็นทฤษฎีใดจากข้อมูลรูปธรรมนั้น ๆ และประการสุดท้ายคือ การตรวจสอบจากหลายวิธีวิจัย (Methodological Triangulation) เช่น การใช้วิธีการสังเกตร่วมกับวิธีการสัมภาษณ์ เป็นต้น

ในการตรวจสอบแบบสามเส้าอาจมีจุดตรึงสอง สาม สี่ ห้า แหล่งก็ได้ การตรวจสอบสามเส้าเป็นการเรียกชื่อที่ถ่ายทอดจากแนวคิดของการสำรวจหรือการชี้ทิศทางที่เสมือนตรึงความเป็นจริง ณ จุดหนึ่ง แล้วก็จะรู้ถึงความจริงทางสังคมด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งเป็นการวางระบบข้อมูลโดยการจัดประเภท (Categories) ของคำ และข้อความที่จะวิเคราะห์ตรงตามปัญหาการวิจัย ในขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นเป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยได้ทำการตีความ และให้ความหมายแก่ข้อมูล (Making interpretation) ที่ได้จากการถอดถ้อยคำสัมภาษณ์จากแถบบันทึกเสียง หรือจากข้อมูลที่จดบันทึกและรวมทั้งจากการสังเกตผู้ให้ข้อมูลหลัก แล้วนำมาอ่านทบทวนทั้งหมดอีกครั้งเพื่อวิเคราะห์ ตีความในแต่ละบรรทัด และนำเรียบเรียง เขียนบรรยายในลำดับต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้กระทำโดยใช้กระบวนการกำหนดมโนทัศน์ (Coding process) โดยการเริ่มให้มโนทัศน์ (Open coding) ด้วยกระบวนการแยกแยะข้อมูล ศึกษาเปรียบเทียบ ให้ความหมาย (Conceptualizing) และจัดหมวดหมู่ (Categorizing) ให้กับข้อมูล ในการกำหนดมโนทัศน์ให้แก่ข้อมูลนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดมโนทัศน์ (Concepts) ขึ้นมาจากคุณสมบัติ (Property) ของข้อมูลแต่ละหมวดหมู่ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวจะมีการผันแปรไปในมิติระดับต่าง ๆ ได้ (Dimensional range) และเมื่อผู้วิจัยสามารถแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่โดยผ่านกระบวนการกำหนดมโนทัศน์ดังกล่าวนี้แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการกำหนดมโนทัศน์หลัก (Axial coding) ซึ่งเป็นกระบวนการนำข้อมูลกลับมารวมกันอีกครั้ง โดยการสร้างความเชื่อมโยงระหว่าง Categories เพื่อนำไปสู่การสร้างข้อเสนอ (Proposition) เชิงทฤษฎีต่อไป ทั้งนี้ผู้วิจัยได้คำนึงถึงความเที่ยงตรงและความเชื่อถือได้ของข้อมูลอย่างมีความรับผิดชอบ และซื่อสัตย์ในจรรยาบรรณของการวิจัยในครั้งนี้ เมื่อเสร็จสิ้นขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยแบ่งออกเป็น บทต่าง ๆ ต่อไป

บทที่ 4

สภาพทั่วไปและวิถีชีวิตชุมชนที่ศึกษา

ในบทนี้ขอเสนอข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาซึ่งอยู่ในพื้นที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี การนำเสนอจะเริ่มต้นด้วยสภาพทั่วไปของอำเภอบางปลาม้า ในบริบททางด้านสภาพแวดล้อม และปัจจัยในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร ผู้วิจัยจะนำเสนอจากปรากฏการณ์จริงที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ประวัติชุมชนบางปลาม้า

สภาพทั่วไปของชุมชน

ที่มาของชื่อ "อำเภอบางปลาม้า" นั้นเดิมอยู่บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน ตั้งแต่ตอนใต้ตลาดเก่าห้องลงมาจนถึงคุ้งตาเพชร ตำบลวังตาเพชร เป็นที่ลุ่ม น้ำในห้วย หนอง คลอง บึง ไหลมารวมกันลงสู่แม่น้ำ จึงเป็นบริเวณที่มีปลาชุกชุม โดยเฉพาะปลาม้าจะมีมากกว่าบริเวณอื่น ๆ เมื่อกำหนดเขตสร้างที่ว่าอำเภอขึ้นราวปี พ.ศ.2440 จึงให้ชื่อว่าอำเภอบางปลาม้า

“เมื่อก่อนปลาชุม ปลาม้า ปลาช่อน ปลาดุก ปลาอะไรต่ออะไรเยอะ ไม่ต้องซื้อ หาได้แถวบ้าน จะเอาอะไร กุ้ง หอย ปู ปลา กบ เพียบไปหมด ได้ถือน้ำก็มี หนอง คลองหาเอาเลย อย่างสมัยก่อนเอามือค้ำก็เจอแต่ปลาบริเวณตลิ่ง คล้ำก็เจอปลาม้า มีมากที่สุด แล้วก็ปลาอื่น”

“บางม้า สมัยปู่ย่า ตายาย คนเฒ่าคนแก่ ปลาชุมมาก กบ กุ้ง หอย ปูมีมาก ไม่ต้องซื้อหา จับได้ที่คลองหน้าบ้าน ปลาม้ามีเยอะ ปลาช่อน ปลาดุกก็มี”

ต่อมาในปี พ.ศ.2442 ได้เกิดเพลิงไหม้ที่ว่าการอำเภอ(อาคารไม้หลังคามุงจาก) ประกอบกับที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำถูกน้ำกัดเซาะตลอดเวลา จึงได้ย้ายมาตั้งใหม่ที่หมู่ที่ 5 ตำบลโคกคราม เมื่อปี พ.ศ.2504 ส่วนชื่อก็ยังคงใช้ชื่อ อำเภอบางปลาม้า จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันอำเภอบางปลาม้ามีเนื้อที่ 482.954 ตร.กม. จำนวนประชากรรวม 84,848 คน ประชาชนส่วนใหญ่มีเชื้อชาติไทยทั้งหมด และกลุ่มชาติพันธุ์ลาวพวน ลาวโซ่ง “ที่บางปลาม้า แก้วห้อง วัดโบสถ์ เป็นลาวพวน ลาวโซ่ง เขาอยู่ของเขามานาน อย่างที่บางใหญ่ก็เป็นไทยแท้ คนไทยเลย” คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านเหมือนสังคมไทยภาคกลางทั่วไป เช่น ประเพณีวันสงกรานต์ เข้าพรรษาและออกพรรษา “อย่างสร้างโบสถ์ที่วัดสุขเกษม “ถึงเวลางานบุญ สร้างอุโบสถ ก็ใช้แรงงานชาวบ้านมาช่วยบ่อแล้วเอาดินในนั้นมาปั้นเป็นอิฐ ก้อน

ใหญ่ๆ แล้วเผาเอาเอง ใช้เวลารว่างจากช่วงทำนามาเผาอิฐ ย่ำอิฐ” เนื่องจากสมัยก่อนไม่ซื้ออิฐชาวบ้านจึงช่วยกันลงแรงเพื่อสร้างโบสถ์

ประเพณี

ประเพณีดั้งเดิมเด่น ๆ ของอำเภอบางปลาม้า เช่น ประเพณีตักบาตรกลางน้ำ ตรงกับเดือน 12 แรม 12 ค่ำของทุกปีมีมานานกว่า 100 ปี เช่น ที่ตำบลบ้านแหลม ตำบลตะค่า ช่วยกันจัดประเพณีตักบาตรกลางน้ำช่วงระหว่างวัดประพุกติกับวัดเจ้าขาว ประมาณตี 4 ตี 5 ชาวบ้านจะเอาเรือไปลอยอยู่ชายตลิ่งแม่น้ำพระกัลงเรือบิดนทบาทเรื่อยมา มีคนใส่บาตรเป็นจำนวนมากก็จะอยู่ในเรือเหมือนกัน แล้วพระกัลงเรือมาเรื่อย ๆ ตามระยะทางสายน้ำระหว่างวัดนั้น งานประเพณีนี้จัดขึ้นเพียงวันเดียว แต่ปัจจุบันประยุกต์มา 3 ปีแล้ว คือ ก่อนวันตักบาตร 1 วันจะมีประเพณีชักพระ คือ แรม 11 ค่ำ โดยแห่พระพุทธรูปทางน้ำ เริ่มที่หน้าอำเภอบางปลาม้า แล้วมีผ้าป่า 11 วัดผ่านวัดไหนก็ทอดที่วัดนั้น เพราะมี 11 วัด แล้วมาสุดที่วัดตำบลบ้านแหลม แล้วอีกวันก็ตักบาตรเสร็จแล้วช่วงสายก็มีการแข่งเรือมาตบแฉ

“งานบุญเดือน 12 พระกัลงเรือบิดนทบาทมาตามน้ำตั้งแต่วัดประพุกติถึงวัดขาว งานคึกคัก คนเยอะ แต่ตอนนี้ก็มีอยู่แต่มีเพิ่มประเพณีแห่พระทางน้ำ ทอดผ้าป่า มีแข่งเรือมาตบด้วย”

นอกจากนี้ยังมีประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เรียกว่า ประเพณีค้ำฟ้า คือ การเผาข้าวหลาม ซึ่งจัดขึ้นประมาณเดือน 3 ของไทย

“ที่บางปลาม้าเรา เดิมเลยคนในพื้นที่เป็นคนไทย มีลาว เป็นลาวเวียง อยู่ 2-3 ตำบล มะขามล้ม วัดโบสถ์ วังน้ำเย็น และตำบลบางปลาม้าบ้างเล็กน้อย จะมีประเพณีค้ำฟ้า คือ การเผาข้าวหลาม ประมาณ เดือน 3 ไทย ลาว ไทยก็ร่วมประเพณีกันหมด”

นอกจากงานบุญประเพณีที่สำคัญและเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนไทยและกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว อำเภอบางปลาม้ายังมีเรื่องราว ตำนาน ความเชื่อที่คนเฒ่า คนแก่เล่าขานสืบทอดยังลูกหลานรุ่นสู่รุ่น เช่น ตำนานย่านอำเภอบางปลาม้า ตำนานบ้านเก้าห้อง เป็นต้น

“...ตอนเด็กพ่อแม่ คนเฒ่าก็จะเล่าเรื่องให้ฟังอย่างตำนานก็จะมีเรื่องปลาม้า บางม้าเรานี้แหละ ว่าทำไมถึงเรียกบางม้า เพราะมีปลาม้าชุกกว่าที่อื่น”

“...ความเชื่อ ตำนานก็พอมี ที่พ่อแม่ ปู่ย่าตายายเล่าก็มีเรื่องบางม้า ประวัติของบางปลาม้าก็มีปลาม้าเยอะ หากินง่าย แล้วก็เรื่องบ้านเก้าห้องที่พวกลาวอพยพมาเพราะถูกพม่าตี แล้วมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านนี้”

ตำนานย่านอำเภอบางปلام้า

อำเภอบางปلام้า ก็เป็นอีกอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุพรรณบุรีที่มีเรื่องเล่า เป็นตำนานสืบต่อกันมาหลายเรื่อง ก่อนอื่นมาทำความรู้จักกับชื่อ “ บางปلام้า “ กันเสียก่อน “ ปلام้า” เป็นชื่อปลาน้ำจืดชนิดหนึ่ง ลำตัวกว้างมากในแนวอกและท้อง ลาดแอ่นลงไปสุดปลายหัว และเรียวเล็กลงมากที่คอดหาง ก้านครีบแข็งของครีบกันใหญ่มาก ครีบหางมีปลายแหลม ครีบท้องมีปลายยาวเป็นเส้น เกล็ดในแนวเส้นข้างตัวเด่นชัดและเรียงต่อเนื่องไปจนสุดปลายแหลมของครีบหาง ลำตัวและหัวมีสีเงินหรือเทาอ่อน ด้านหลังมีลายสีเทาเรียงอยู่ตามแถวของเกล็ด พบทุกลุ่มน้ำ

ตำนานบ้านเก้าห้อง

เล่ากันว่าชาวเวียงจันทน์จากประเทศลาว ถูกทัพพม่ารุกรานบ้านเมืองแตก จึงอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาสู่ประเทศไทย ชาวเวียงจันทน์กลุ่มหนึ่งอพยพมาจนถึงย่านอำเภอบางปلام้า หักร้างถางพงทำไร่ ทำนา หัวหน้ากลุ่มชื่อว่าขุนกำแหง เป็นผู้มีวิชาความรู้ ครั้นอยู่มาบ้านที่อยู่ซึ่งมี ๔ ห้องถูกไฟไหม้ ขุนกำแหง หาโหรมาทำนาย โหรทำนายว่าควรสร้างห้องให้มีเก้าห้อง แล้วจัดตั้งศาลปู่เจ้าย่าเมืองไว้คุ้มครอง ให้ถวายของสักการะก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ขุนกำแหงจึงจัดสร้างบ้านให้มีเก้าห้อง สร้างศาลเจ้า ตามคำทำนาย และหมั่นสักการะบูชา ทำให้ชาวบ้านทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเก้าห้องเดิมเป็นไม้ไผ่ก็กลายเป็นเรือนฝากระดาน ขุนกำแหงได้รับการยกย่อง และมีลูกหลานสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ตำนาน ความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมวัฒนธรรมไทยเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์เพื่อก่อให้เกิดความกลมกลืน ประองดองกันในกลุ่มคนในสังคม ชุมชนที่อยู่ในสภาวะแวดล้อมเดียวกัน

ลักษณะทางกายภาพ

การคมนาคม

ความเจริญทางกายภาพเหมือนกับชุมชนใกล้เคียงในภาคกลางทั่วไป เดิมการสัญจรทางน้ำเป็นเส้นทางหลักในการเดินทาง จึงใช้เรือเป็นพาหนะหลัก และการเดินทางติดต่อระหว่างพื้นที่ใช้เวลาในการเดินทางนาน “ก่อนหน้านี้อาศัยลำคลองในการดำเนินชีวิตในการเดินทาง ใช้เรือเป็นหลัก มีเรือ หางยาว เรือ 2 ตอนเป็นเรือเมล็ดรับจ้างหรือเรือแท็กซี่ พร้อมด้วยเรือ 2 ชั้นของบริษัท เช่น ถ้าเราจะไปกรุงเทพฯจะต้องลงเรือดวนชั้นเดียวกับเรือ 2 ชั้น ไปขึ้นที่อำเภอนครชัยศรีที่เค้าเรียกว่าตลาดจี่วราย วัดจี่วราย แล้วขึ้นรถไฟไปบางกอกน้อย เส้นที่ 2 เรียกเส้นมาลัยแมน เป็นรถบัสเข้าผ่านนครปฐม เข้าผ่าน 3 แยกไฟฉาย หรือไม่ ก็ใช้ 2 เส้น แล้วก็คนสมัยก่อนถ้าจะไปตัวเมืองจังหวัด

ใช้เวลา 1 วัน ใช้เวลานั่งเรือ 2 ชั่วโมง” และในสมัยก่อนตอนที่สร้างถนนก็จะมีการเรียไรเงิน ลงแรงกันได้เพื่อให้ได้ถนน แต่ปัจจุบันเดียวนี้การลงแรงมิให้เห็นน้อย การร่วมมือกันน้อยลง เพราะเน้นการพึ่งพารัฐอย่างเดียว จากนั้นก็เริ่มมีถนนลูกรังราวปี 2514 “ถนนเส้นนี้ก็เป็นถนนดิน พอฝนตกก็ต้องเอาจักรยานลงทุ่ง เมื่อจูงในทุ่งนา เพราะในทุ่งนาจะมีคันนาเป็นหญ้า แต่ว่าไม่สามารถจูงบนถนนได้เลย เริ่มตัดถนนเมื่อ 2520 กว่าๆ แต่อำเภอมีก่อน แต่การลาดยางก็เกิดเมื่อไม่กี่ปีมานี้” แต่ปัจจุบันการเดินทางสะดวกมากขึ้นตามลำดับในการเดินทางเข้าเมืองหรือแม้แต่กรุงเทพโดยใช้ถนนใหญ่เส้น 340 (สุพรรณบุรี-บางบัวทอง) ในอำเภอมีโรงเรียนมัธยมจำนวน 3 แห่ง คือโรงเรียนบางปลาหมอสรวงสุมาลย์ผดุงวิทย์และโรงเรียนหรรษาสุจิตตวิทยา 2 โรงเรียนบางแม่หม้ายรัฐราษฎร์รังสฤษดิ์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตสุพรรณบุรีอยู่ที่หมู่ 10 ตำบลโคกคราม “สมัยก่อนโรงเรียนประถมเรียนด้วยศาลาวัด แล้วเปลี่ยนเรื่อยๆ มา แล้วเปลี่ยนเป็นโรงเรียนไม้เรียนกับครู โรงเรียนดั้งเดิมมีเรียนถึงป.4 ทั้งหมด เริ่มมา มี ป.5-ป.7 อยู่ไม่กี่โรงเรียน โรงเรียนแรกที่เกิด ป.5 – 6 คือโรงเรียนบางปลาหมอ วัดบางยี่หุด ส่วนมัธยมแห่งแรกคือโรงเรียนบางปลาหมอสรวงสุมาลย์ผดุงวิทย์ สอน มศ.3 (สมัยก่อนเรียกม.6) และมาตอนหลังเรียก ม.6 โดยตรง” มีวัด 11 วัด ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้ามีทั่วทุกตำบลในอำเภอ น้ำประปามีครบทุกหมู่บ้านในอำเภอซึ่งในอดีตใช้น้ำจากแม่น้ำท่าจีนและฝนในการอุปโภค บริโภค “สมัยก่อนใช้แม่น้ำท่าจีน แล้วก็กรองน้ำฝนเอาไว้ใช้ดื่ม สมัยก่อนมลพิษไม่เสียเค้าเรียกว่ามีวัวควายเยอะ วัวควายเข้าไปย่ำในนาเป็นรูปตีน เค้าสามารถไปดื่มน้ำในรอยตีนควายได้เลย ไม่มีอันตรายเลย” โทรศัพท์เข้ามาในเขตสุขภาพช่วงปี 2530 เช่นเขตบ้านแหลม แต่โทรศัพท์ที่เข้าตามบ้านราวปี พ.ศ. 2534-2536 ที่เริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน ปัจจุบันก็ยังไม่ทั่วถึงและด้วยความสะดวกในการใช้โทรศัพท์มือถือชาวบ้านจึงไม่เรียกร้องโทรศัพท์บ้าน ระบบไปรษณีย์มีครอบคลุมทั่วถึงทั้งอำเภอ การบริการด้านสาธารณสุขสุขภาพอนามัยของประชาชนชาวบ้านมักไปรับบริการที่โรงพยาบาลพระยายมราชในอำเภอเมืองหรือหากเจ็บป่วยเล็กน้อยก็ไปใช้บริการที่สถานอนามัยในชุมชน นอกจากนี้ในพื้นที่ที่ศึกษามีโรงงานอุตสาหกรรม แต่คนงานส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่น ไม่ใช่คนในพื้นที่บางปลาหมอ เป็นต้น

สภาพความเป็นอยู่ของประชากรมีลักษณะครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนในบ้านเมื่อก่อนเป็นญาติๆ กันเป็นครอบครัวใหญ่อยู่กัน 10 กว่าคน ตอนนั้นก็ยังไม่เหมือนเดิมเมื่อก่อนเฉลี่ยแล้วบ้านหนึ่งจะมีลูกประมาณ 5 คน สภาพบ้านในสมัยก่อนเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น ทรงไทย ประมาณ 50 กว่าปี ได้ทุนสูงเอาเก็บข้าวได้ “สมัยก่อนบ้านจะเป็นบ้านเรือนไทยทรงปั้นหยาทรงบังกะโล ถ้าบ้านไหนฐานะไม่ดีก็ใช้ไม้ไผ่ทั้งหลัง ตอนนั้นก็ยังมีอยู่บ้างแต่ไม่มาก แล้วก็มุงหลังคาด้วยจาก บ้านทรงไทยบางบ้านก็มุงด้วยจาก ไม่มุงด้วยกระเบื้องก็มี ข้างใต้ก็เป็นยุ้ง เก็บข้าว ตากข้าว นวดข้าว และตอนหลังเมื่อมีถนน มีรถบรรทุก ก็เริ่มถมดิน เริ่มสร้างบ้านด้วยปูนชั้น

เดียว คือถมดินให้พื้นน้ำ เริ่มมีบ้านปูนให้เห็นก็เมื่อปี 2525 เป็นต้นมา ส่วนบ้านทรงไทยบางบ้านก็รื้อหรือต่อเติมทำใหม่เป็นได้ปูนปน แถวลาวเวียงก็มีสภาพบ้านลาวเวียงเก่าๆ อยู่เยอะเหมือนกัน สภาพบ้านลาวเวียงเป็นลักษณะไม่เหมือนทรงไทย 100% ฝาบ้านเค้าจะทำด้วยไม้ หาได้ที่ตำบลวัดโบสถ์ ตำบลมะขามล้ม มีมากที่ตำบลวัดโบสถ์”

สภาพเศรษฐกิจ

ชาวบ้านส่วนใหญ่ในอำเภอบางปลาม้า ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม เน้นการทำนาเป็นหลัก และเริ่มมีการทำไร่ผัก พืชล้มลุก พืชยืนต้น เลี้ยงกึ่งก้ามกราม กุ้งกุลาดำ เลี้ยงปลาจุก ปลาช่อน ปลานิล “สมัยก่อนคนที่มีฐานะดี คือมีที่นาเยอะ บางคนมี 100 ไร่-1,000 ไร่ มีบ้านทรงไทยหลังใหญ่ สมัยก่อนที่มีนาเยอะเพราะเป็นผืนป่าแล้วไปจับจอง คนโบราณมาจับจองที่ทำกิน ฐานะดีก็จับจองมากหน่อย แล้วการเป็นอยู่ในสมัยก่อนรายจ่ายน้อยเพราะเด็กสมัยก่อนจะได้กินขนมวันพระวันเดียวเพราะปู่ย่าตายายจะทำขนมไปถวายพระที่วัด ร้านค้าไม่มี จึงมีรายจ่ายน้อย แล้ววิถีชีวิตเขาก็เก็บข้าวของตัวเองมาสีเก็บเอาไว้กินโดยไม่ต้องซื้อข้าวสาร ผักปลาก็หาง่าย ปัจจุบันหายากเพราะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมาก ได้ปลามาแล้วก็ตากเอาทำปลาเค็ม ปลาจุก หมักน้ำปลากินเอง ทำจากปลาสร้อย แม่น้ำท่าจีนมีปลาสร้อยมากเค้าก็จะเอามาทำน้ำปลา แล้วใส่ขวดไว้กินเอง เมื่อก่อนทำนาไว้กินเองแต่ถ้าทำมากก็สามารถขายได้ แต่ว่าไม่มีการซื้อข้าวกินแน่นอน ถึงรายได้น้อยแต่อยู่ได้ ใช้ตะเกียงกระป๋อง ไม่มีทีวี ไม่มีไฟฟ้า แต่ว่าที่ตัวอำเภอมียุคไฟฟ้าใช้แล้ว ไฟเข้ามาในตำบลประมาณปี 2520 ไฟที่เข้ามาในอำเภอน่าจะไม่ต่ำกว่า 50 ปี”

การทำนาของชาวนาส่วนใหญ่ในชุมชนจะทำในที่ดินทั้งที่มีขนาดใหญ่กว่า 100 ไร่ขึ้นไป หรือขนาดกลาง 40-60 ไร่ หรือขนาดเล็กตั้งแต่ 1-5 ไร่ขึ้นไป บนที่ดินของตนเอง และการเช่าที่ดิน โดยการจ่ายค่าเช่าที่ด้วยจำนวนผลผลิตตามที่ตกลงกับเจ้าของที่ดิน ชาวนาจะทำนาปีละ 2 ครั้ง บางช่วงก็ทำนา 2 ปี 5 ครั้ง ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำและสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเพื่อการค้าและบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้ ยังมีอาชีพรับจ้าง เช่น รับเหมาก่อสร้าง บ้าน หรือทำเครื่องมือประมง แห อวนต่าง ๆ “เกิดมาก็เห็นทำนากัน ทำแต่รุ่นปู่ย่าตายาย ทำกันมานาน ก็ทำขาย เก็บไว้กินบ้าง แบ่งญาติพี่น้องบ้าง เสร็จหนัาก็หาปลา ปู เย็บแห อวนไว้จับปลา และเรา ชาวหมู่ 2 นี้คือทำนามาตลอด คือเสร็จนาแล้วก็เอาเส้นด้าย เรียกว่าด้ายใจ มาเย็บแหเย็บอวน เอาไว้ใช้ในครอบครัว เฉพาะช่วงน้ำขึ้น เมื่อเสร็จนาแล้ว ช่วงเดือน 8 เดือน 9 โดยเค้าจะเตรียมเส้นด้ายคือเดือน 6 จะเตรียมเส้นด้าย (ด้ายใจ) พอเดือน 9-10 ก็เอาด้ายใจไปดักปลามาเลี้ยงครอบครัวโดยที่เราไม่ต้องไปซื้อเค้า”

การถือครองที่ดิน

การถือครองที่ดิน สภาพการถือครองที่ดินในสมัยก่อนเป็นการถือครองเองไม่น่าจะต่ำกว่า 70-80% แต่ปัจจุบันลดลงไปเหลือแทบจะไม่ถึง 60% ที่ถือครองเอง เพราะนายทุนเข้ามาเมื่อประมาณปี 2531 เป็นต้นมา “ที่ดินมันบูม ชาวนาก็ขาย อย่างตำบลตะค่าก็ขายไปเกือบครึ่งตำบล ประมาณ ปี 30-38 ที่รุนแรงมาก แล้วตอนนี้ก็เช่าที่นาเค้าทำประมาณครึ่งหนึ่งของตำบลค่าเช่าที่นาไม่เกิน 500-700 ไร่/ปี ปีหนึ่งทำได้ 2 ครั้ง การถือครองที่ดินตอนนี้มันหายไป 50% แล้ว”

การรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมในชุมชนมีให้พบเห็นทั่วไปในอำเภอบางปลาม้า โดยแกนนำเล่าว่า “การรวมกลุ่มรวมตัวทำกิจกรรม ตำบลตะค่า อุปสรรคคือการรวมตัวยาก งานรับจ้างเยอะ พอรวมตัวกันจะถามกันว่า รายได้เท่าไร เขาไปรับจ้างดีกว่า ไม่เหมือนอีสาน รายได้วัน 10 บาทก็เอา ตอนนั้นรวมกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ ผู้ใหญ่อดีตกดี แต่กลุ่มอาชีพเราก็ส่งกลุ่มแม่บ้านไปเรียน เช่นกลุ่มทำน้ำพริก กลุ่มทำดอกไม้ประดิษฐ์ ส่วนทางตำบลบางใหญ่ ก็มีการทำน้ำพริก ไม่กวาดจากโยมะพร้าว ทำมานานประมาณ 10 ปีแล้ว มีสมาชิก 100 กว่าคน จะแตกต่างจากทางมะพร้าวตรงที่ทำจากก้ามมะพร้าวจากลูกมะพร้าวเลย มีกลุ่มอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลบางแม่หม้าย มีสมาชิกเยอะ มีแห่งเดียวในประเทศไทย อันละ 160 บาท ตั้งชื่อว่า ไม่กวาดพันปี โดยจะขายคู่กับน้ำพริกเป็นสินค้า OTOP ที่ตำบลกฤษณามีผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา ทำแล้วมีรถมารับ แล้วมีโกดังเก็บ ทำเป็นรายได้พิเศษ ไม่ต้องหาวัตถุดิบ หาตามลำคลอง” นอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือสนับสนุนจากองค์กรเอกชน และองค์กรอิสระ เช่น โรงเรียนชาวนาวัดดาว ศูนย์แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกษตรชีวภาพ สมุนไพรเพื่อสุขภาพ บ้านท่าตลาด หมู่ 2 ตำบลวัดโบสถ์ เป็นต้น

สภาพทางสังคม

ลักษณะสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและสภาพแวดล้อมมีความใกล้เคียงกันทั้ง 14 ตำบล ในอำเภอบางปลาม้าเหมือนสังคมชุมชนเกษตรกรรมภาคกลาง ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในลักษณะที่มีการพึ่งพา พึ่งพิงอาศัยกัน เพราะเป็นระบบเครือญาติที่มีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติที่ต่างจากเดิมมากนัก สมาชิกในกลุ่มเครือญาติมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน สมาชิกของกลุ่มเครือญาติจะอาศัยอยู่ในชุมชนละแวกเดียวกันและชุมชนใกล้เคียง จะมีความใกล้ชิด ช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งสายตรงและสายที่เกี่ยวข้องกัน จึงมีวิถีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตประจำวันที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกันซึ่งอยู่ในวิถีวัฒนธรรมข้าว “เกิดมาก็เห็นปลูกข้าว พ่อแม่ ตายายก็ปลูกข้าว เป็นชาวนา เลี้ยงควายไถนา ตี 3 ตี 4 ก็เตรียมตัวไปนากับพ่อแม่ เรียบง่าย บางทีก็กินน้ำตามรอยควายย่ำก็ได้ ปลา ปู มีเยอะ ก็ตอนนั้นไม่ได้มีพริกยาเคมี

ธรรมชาติ ปลุก หวานเสร็จก็ปล่อยไป มันไม่มีแมลงมากินด้วย บ่ายๆ ควายมันก็พัก มันเหนื่อยทำแต่เช้ามีด แล้วก็ไปหาหญ้าให้มันกิน พอหน้าเกี่ยวข้าวก็มาเอาแรงกัน บอกกันต่อ ๆ ก็ปากต่อปาก แล้วก็มาช่วยกัน ลงแรงกัน มีร้องเพลงเกี่ยวข้าว สนุกกัน เสร็จบ้านนี้ก็ไปช่วยอีกบ้าน แต่พอมีคลองชลประทานเข้ามา หลวงก็แนะนำให้ใช้ยาเคมี มีเชลล์เข้ามาขายถึงที่เลย บอกว่าถ้าใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงจะได้ข้าวดี ข้าวเยอะ ก็เราทำเป็นอาชีพอยู่แล้ว เนอะมาก็ใช้ ใช้กันต่อๆ มา แล้วแต่ใช้เยอะน้อยแล้วแต่ที่เราอีกแหละก็อยากได้ข้าวเยอะ เงินเยอะ ก็เลยได้ข้าวเยอะ ได้หนี้เยอะด้วย ควายก็ขาย ไม่ใช่ควายไถนาแล้ว ใช้รถไถ มีรถเกี่ยว เร็วทันใจ ทำได้เยอะด้วย ก็ดูที่เข้ามาเห็นควายใหม่สมัยนี้ไม่ใช่ควายแล้ว แต่ถ้าเอาแรงก็มีบ้าง แต่ไม่มากเหมือนเมื่อก่อน บ้างก็จ้าง มีคนรับจ้างเกี่ยวด้วย”

วิถีสังคมในอดีตและปัจจุบันต่างกันในทิศทางของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การทำนาเป็นอาชีพหลักที่เลี้ยงชีวิตทุกคนในครัวเรือน วัฒนธรรมข้าวและวิถีการทำนาก็ยังหล่อเลี้ยง หล่อหลอมความสัมพันธ์ระบบเครือญาติอยู่ได้ การ “เอาแรง” เป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ก็ยังมองเห็นภาพการเกื้อกูลกันในชุมชนหลงเหลืออยู่ และจากการที่ผู้วิจัยและคณะได้เข้าไปศึกษาในชุมชนก็พบว่า ชาวบ้านยังคงมีความผูกพันต่อวิถีวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของชุมชน แม้จะใช้รถไถแทนควาย ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็กำลังปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตข้าว การปลูกข้าวที่คืนกลับสู่วิถีธรรมชาติอีกครั้งโดยลด ละ เลิกการใช้สารเคมี กลับมาใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และสารสกัดจากน้ำชีวภาพ ต้นทุนการผลิต สุขภาพ ความสัมพันธ์ในครัวเรือนและระบบความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติดูใกล้ชิดกันมากขึ้นท่ามกลางภาวะกดดันทางเศรษฐกิจที่บีบรัดและแข่งขันรุนแรง “...อย่างตอนที่ใช้เคมี เวลาจะคุยกันแทบไม่มี ไม่รู้ว่าทำไม ก็ใจจะไปคิดยาฆ่าแมลง ห่วงแต่นา กลัวไม่ได้กิน ขนาดบ้านใกล้กัน รื้อติดกันยังไม่เวลาจะคุยกันเลยถ้านานานะ อย่างบางที่ตื่นมาก็ไม่เจอคนที่บ้านนะ พี่น้องก็ไม่ได้ไปเที่ยวหากันเหมือนเคย ก็มีไปบ้าง แต่พอมาน้ำชีวภาพ ปุ๋ยเราทำเอง ก็มาช่วยกันทำ มาดู มารู้ มาเรียนด้วยกัน ใครเจออย่างไหนก็มาเล่ากันฟัง แล้วก็มาช่วยกันคิดว่าทำไม พอมานำอย่างนี้ที่ไม่ใช้เคมี ไม่ต้องไปนาบ่อยก็เลยมามีเวลาคุยกับข้างบ้านรื้อติดกัน มีเวลาทำอย่างอื่น ปลูกผัก พืช ผลไม้ หรือหาสูตรทำน้ำชีวภาพใหม่ ๆ หรือดูพวกแมลงดูพวกช่วงชีวิตมัน ดูว่าตัวไหนดี ไม่ดีกับนาเรา ที่สำคัญไม่เป็นหนี้ ใช้ทุนน้อยด้วย พอมีพอกินสบายใจ” จากการที่หันกลับมาฟื้นฟูวิถีชีวิตเดิมทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือญาติและการประกอบอาชีพมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันไปด้วยดี จากบทเรียนที่ผ่านมาที่ส่งผลกระทบทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านสร้างเกราะคุ้มกัน ทบทวนบทเรียนสม่ำเสมอเพื่อการใช้ชีวิตอย่างอยู่ดี มีสุข และรู้เท่าทันสถานการณ์

จากสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงจากที่เคยใช้ควายไถนา พึ่งพาระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ จนสู่การทำนาที่ใช้สารเคมีเพื่อเร่งผลิตผลผลิตข้าวจำนวนมาก อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีการติดต่อค้าขายอย่างแพร่หลายกับประเทศตะวันตกซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่ระบบทุนนิยมเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้ชาวนาต้องเปลี่ยนวิธีการทำนาแบบยังชีพมาเป็นการทำนาเพื่อค้าขายมากขึ้น เมื่อข้าวเป็นที่ต้องการมากขึ้น ทางหน่วยงานราชการจึงจัดทำคลองชลประทานเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมให้มากขึ้นและทันต่อความต้องการของชาวนาและตลาดรับซื้อข้าว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชาวนาไทยครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาสังคม ชุมชนชาวนาไทยที่เคยเดิมเคยทำนาปีละ 1 ครั้ง ก็ต้องทำนาปีละ 3 ครั้ง มีระบบการชลประทานเข้ามารองรับการทำให้เป็นอย่างดี เมื่อชาวนาเพาะปลูกได้ข้าวในปริมาณมากขึ้น การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีในการเพาะปลูกก็มีจำนวนเพิ่มขึ้น ชาวนาต้องเสียค่าใช้จ่ายในการทำนา มีต้นทุนการผลิตเพิ่มมากขึ้นตามลำดับก่อให้เกิดปัญหาระบบนิเวศ เช่น ดินเสื่อม ดินแข็ง ขาดแร่ธาตุอาหารในดิน ไม่มีกุ่ม หอย ปู ปลา ไล่เดือนในนา อีกทั้งยังเกิดปัญหาสุขภาพ ปวดท้อง ปวดศีรษะ เจ็บป่วยต้องเข้าโรงพยาบาลเป็นประจำ เป็นต้น แขนงเกษตรกรรมล้วนต่างพบปัญหา อุปสรรคในการทำนาอันเกิดผลกระทบต่างๆ มากมายทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน เศรษฐกิจและสังคม จนทำให้แกนนำเกษตรกรหาหนทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นในชุมชนตนเองด้วยการทบทวนตนเองสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนเนื่องจากประสิทธิผลและประสิทธิภาพที่เป็นคุณประโยชน์ของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ช่วยคืนชีวิตระบบนิเวศให้กลับมาอุดมสมบูรณ์และเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลายในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมากยิ่งขึ้นซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่น่าสนใจโดยจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 5

การนำเสนอผลการวิจัย

ในบทนี้ขอนำเสนอผลการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาซึ่งอยู่ในพื้นที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี การนำเสนอจะเริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงบริบททางด้านสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตที่ทำให้แกนนำเกษตรกรสามารถแก้ปัญหาในการทำเกษตรกรรมและประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ผู้วิจัยจะนำเสนอจากปรากฏการณ์จริงที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

สาเหตุของการเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญติดอันดับโลก แต่ยังคงนำเข้าอาหารจากต่างประเทศมหาศาลทั้งที่เป็นประเทศผู้ผลิตอาหารแท้ ๆ หากพิจารณาเพียงทุน 2 เรื่อง คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า ที่เคยอุดมสมบูรณ์และปลอดภัยต้องเสื่อมโทรมลง เพราะการผลิตอาหารเพื่อขาย และเรื่องทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของวิถีชีวิตไทยที่เคยใช้อาหาร และการเกษตรเป็นช่องทางเชื่อมโยงให้เกิดสังคมที่อบอุ่นและเป็นมิตร

หากย้อนหลังไป 40 ปี สังคมไทยยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ จนเมื่อรัฐบาลเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ ด้วยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ.2504 ทำให้สังคมไทยเริ่มเข้าสู่จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญ และกระแส "ปฏิวัติเขียว" ก็ทำให้สังคมเกษตรกรรมของไทยเราต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำ "เกษตรพอเพียง" ผลิตเพื่อการยังชีพมาสู่การผลิต "เพื่อการค้า" เชิงพาณิชย์เป็นหลัก ตามนโยบายของรัฐบาล ผลที่ตามมาก็คือ เกษตรกรเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช นับตั้งแต่ปี 2512 เรื่อยมา รวมถึงมีการนำเข้าสารเคมีเพื่อการเกษตรตัวอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เป้าหมายก็เพื่อผลผลิตที่มีคุณภาพดีพอต่อการส่งจำหน่าย มีการสร้างระบบชลประทานและเขื่อนขนาดใหญ่ ใช้เครื่องจักรกลทางเกษตรขนาดใหญ่ และเปลี่ยนจากการทำการเกษตรผสมผสาน มาสู่การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่รับประกันด้านปริมาณผลผลิตเพื่อเป้าหมายทางการค้าเช่นกัน

การที่เกษตรกรถูกชักนำเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าที่พึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกทั้งเมล็ดพันธุ์ข้าว ปุ๋ย สารเคมี หรือเครื่องมือเครื่องจักรต่างๆ ที่ใช้ในการทำเกษตรกรรมทำให้

เกษตรกรลดการพึ่งพาตนเองลง ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนที่มีอาการเรื้อรังของสังคมไทยขึ้น ดังเช่นทุกวันนี้

เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักและเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของคนทั้งประเทศ ผลผลิตที่ได้จากภาคเกษตรกรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึงความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศเช่นกัน ผลผลิตที่สำคัญในภาคเกษตรกรรมของประเทศเราคือ ข้าวซึ่งเกษตรกรหรือชาวนาที่ถูกเรียกว่า “กระดูกสันหลังของชาติ” จำนวนมากได้ทำการเพาะปลูกข้าวมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายที่ใช้วิธีตามธรรมชาติในการเพาะปลูก เช่น การใส่ปุ๋ยจากมูลสัตว์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยที่ทำจากใบไม้ต่าง ๆ อย่างปุ๋ยพืชสด ดังนั้น ค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกจึงไม่สูง และมีสุขภาพที่แข็งแรง สมบูรณ์ ซึ่งต่างจากวิธีการเพาะปลูกในปัจจุบันอย่างมาก เนื่องจากการปลูกข้าวทุกวันนี้เป็นการปลูกที่มุ่งเน้นการผลิต ผลิตเพื่อจำหน่ายเป็นหลัก มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เก็บไว้ใช้ในครัวเรือน และด้วยสภาพเศรษฐกิจที่บีบรัดด้วยการแข่งขันที่สูงจากกระแสการปฏิวัติเขียวนั้น ทำให้เกษตรกรหรือชาวนามุ่งที่จะปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตทันต่อความต้องการของตลาดโดยหันมาใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมีแทนการใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ส่งผลให้ค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการเพาะปลูกข้าวของชาวนาสูงขึ้นอย่างมาก

การมุ่งเน้นการเพาะปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายนั้นชาวนาหรือเกษตรกรต่างพบปัญหา อุปสรรคจากการเพาะปลูกอย่างมากในเรื่องต้นทุนการผลิตที่ใช้เงินทุนสูง มีหนี้สินจำนวนมาก และภาวะสุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง เป็นต้น ดังนั้น ชาวนาหรือเกษตรกรจึงกลับมาทบทวนวิธีการเพาะปลูกดั้งเดิม และพยายามที่จะเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกให้กลับมาพึ่งพิงธรรมชาติมากที่สุด จากการศึกษา หากพิจารณาย้อนถึงกระบวนการที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาและอุปสรรค หันมาทำเกษตรกรรมแบบไม่ใช้สารเคมีของแกนนำเกษตรกรบมืองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. ด้านสุขภาพ

จากการศึกษาพบว่า ปัญหาด้านสุขภาพเป็นหนึ่งในสาเหตุหลักที่ทำให้แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนวิธีคิดในวิธีการผลิตในการเพาะปลูกข้าวจากการทำเกษตรกรรมที่ใช้สารเคมีมาเป็นเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ จากการที่แกนนำเกษตรกรได้ทำการเพาะปลูกข้าวที่ใช้สารเคมีเป็นตัวเร่งผลผลิตเพื่อให้ทันต่อความต้องการของตลาดและการลงทุนที่สูง จึงทำให้เกษตรกรมุ่งทำงานเพียงอย่างเดียว จนไม่ได้คำนึงถึงผลข้างเคียงจากการใช้สารเคมีที่ใช้ฉีด พ่นในพืชผลในแต่ละครั้ง ซึ่งสามารถส่งผลต่อสุขภาพได้ ด้วยเหตุนี้ แกนนำเกษตรกรจึงเป็นผู้ที่มีโอกาสเสี่ยงสูงจากผลข้างเคียงของสารเคมีในการเพาะปลูกข้าว การสะสมของสารเคมีที่ตกค้างอยู่ในร่างกายมาเป็นเวลานานนั้นส่งผลต่อความสามารถในการประกอบอาชีพ การทำงานของแกนนำเกษตรกรอย่างมาก เพราะปริมาณสารพิษที่ตกค้างภายในร่างกายของแต่ละคนนั้นต่างก็แสดงลักษณะ

อาการของพิษที่ตกค้างแตกต่างกันออกไป เช่น แขนงำเภตรกรบางคนมีลักษณะอาการจากพิษสารเคมีที่ตกค้างในร่างกายมีการแสดงอาการที่หนักหรือสาหัส ต้องไปพบแพทย์เป็นประจำ หรือต้องเข้าและออกโรงพยาบาลมากกว่าปีละ 3 ครั้งขึ้นไป ซึ่งลักษณะอาการหนักมากจากการแพ้สารเคมี เช่น อาการโคมา ช็อก สีของเลือดสีดำเข้ม สีม่วง หรือบางครั้งแค่ได้กลิ่นของสารเคมี ยาเคมีที่ใช้กับพืชผลทางการเกษตรก็เกิดอาการหน้ามืด คลื่นไส้ เป็นลม วิงเวียนศีรษะติดต่อกันเป็นเวลานาน หรือผิวหนังบริเวณแขนและเท้ามีสีดำเข้ม หรือผิวไหม้ แสบคันบริเวณแผล ดังที่แกนงำบางคนที่มีอาการแพ้สารเคมีที่มีการแสดงอาการแพ้อย่างหนักได้กล่าวถึงประสบการณ์ของตนเองว่า

“...ปี 2542 ใกล้ตายแล้วตอนนั้นสาเหตุก็เพราะฉีดยาหนักมาก น็อกมา 2 ครั้ง ก็เหวี่ยงออกมาขนาดโดดลงน้ำขึ้นมายังมีเหวี่ยง หมอบอกว่าแพ้ยา พอ 10 วันกลับมาก็ฉีดใหม่ ที่นี้แค่ได้กลิ่นแล้วฉีดก็เป็นอีก ที่นี้ก็เปลี่ยนมาใช้ยาเม็ด เดิมใช้เป็นยาฝุ่นก็มาเป็นอีก ใช้รางจืดแก้ แล้วก็ไปโรงพยาบาล กลับมาก็เปลี่ยนมาใช้ยาน้ำก็น็อกอีก ไปให้น้ำเกลือ 1 วันก็กลับบ้าน ที่นี้กลับบ้านมาเป็นครั้งที่ 5 ก็เป็นอีก พอครั้งที่ 6 ก็เปลี่ยนมาทำอย่างทุกวันนี้ ไม่อย่างนั้นก็ไม่มีคนทำนา” (แกนงำเภตรกรชายอายุ 38 ปี)

“...เพราะมีอาการปวดหัว หนักหัว แล้วไปเจาะเลือดเลือดเป็นสีม่วงแสดงว่ามีสารเคมีเยอะ มีกันทั้งนั้น แต่ผู้ใหญ่แพ้เลย ผมก็เคยแพ้ครั้งหนึ่งแพ้ฟูราดาน ฟูโอดาน มันเป็นยาเคมีที่แรงมาก” (แกนงำเภตรกรชายอายุ 60 ปี)

นอกจากอาการแพ้ยาที่แสดงลักษณะอาการที่หนักหรือสาหัสที่เป็นสาเหตุหลักต่อสุขภาพและส่งผลต่อประสิทธิภาพในการทำงานหรือการประกอบอาชีพของแกนงำเภตรกรแล้ว แกนงำเภตรกรส่วนใหญ่ต่างก็ยังมีลักษณะอาการแพ้ยาซึ่งไม่หนักมากเท่ากับการแสดงลักษณะอาการแรกที่ได้กล่าวแล้ว ซึ่งแสดงลักษณะอาการที่ลดหลั่นกันลงมาจากอาการหนักมาเป็นลักษณะอาการรุนแรงน้อย คือ มีลักษณะอาการวิงเวียนศีรษะ หน้ามืด เป็นลมเวลาที่ออกแดดจัด ๆ ทั้งที่ไม่ได้ทำนาก็ตามอันเป็นผลข้างเคียงจากสารเคมีที่ตกค้างภายในร่างกาย หรือ อาการท้องเสียปวดท้องอย่างหนักหลังจากที่ฉีดหรือพ่นสารเคมี ซึ่งอาการท้องเสียก็จะมีอาการท้องเสียทั้งวัน ครึ่งวันบ้างแล้วแต่ความแข็งแรงของร่างกายของแกนงำเภตรกรแต่ละคน หรืออาการปวดท้องนี้ก็จะมีอาการปวดจนต้องอดตัว ต้องนอนพักผ่อน ไม่ทำอะไรได้เลย หรือบางครั้งก็จะไปพบแพทย์ที่อนามัยเพื่อดูอาการซึ่งแกนงำเภตรกรสามารถทานยาและนอนพักผ่อน อาการก็จะทุเลา สามารถลุกขึ้นมาทำงานได้ นอกจากนี้ ยังมีอาการบวม เป็นผื่นคันบริเวณผิวหนังทำให้เกิดแผลบริเวณผิวหนัง อีกทั้งอาการที่เรื้อรังจนเกิดเป็นอาการของโรคหอบ โรคภูมิแพ้ เช่น แพ้ผง ฝุ่นละอองต่าง ๆ ที่ปลิว

ตามอากาศ หากอากาศเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอาการของโรคก็จะแสดงให้เห็นทันทีซึ่งแกนนำเกษตรกรบางคนได้เล่าให้ฟังว่า

“...อย่างตอนที่แพ้ยามี ป้าแพ้นคนเดียว ป้าเป็นคนผสมยาแล้วป้าก็ทำสวนฝรั่ง ที่นี้สวนฝรั่งมันต้องฉีดยาป้าเข้าไปห่อ ป้าก็เลยคัน บวมแดง ตอนกลางคืนก็ไม่ได้หลับไม่ได้นอน แต่เราก็ตนเพราะเศรษฐกิจ” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

“...ก็ป้านี้แหละทำเอง ป้าเป็นคนทำทุกอย่าง ทำนานี้แหละ ผสมเอง พ่นเอง ฉีดเอง สารพัด ก็เลยมีภูมิแพ้ตามมา เป็นหอบ แพ้ฝุ่นละออง บวมแดง ตอนที่ป้าเป็นหนักก็ต้องไป ใ ห้ ออกซิเจน ฉีดยาทุกวัน ตอนนี้อย่างไม่ได้ไปตรวจละเอียด ก็เพิ่งมาเป็นแบบนี้ตอนทำนาปรังที่มาฉีดยาเคมีนี่เอง” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 56 ปี)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการที่แกนนำเกษตรกรหันมาทำเกษตรกรรมแบบไม่ใช้สารเคมีนั้นเนื่องมาจากปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสารเคมี ปุ๋ยเคมีที่สะสมภายในร่างกายทำให้ร่างกายทรุดโทรมต้องเข้าออกโรงพยาบาลเป็นประจำ ทำให้แกนนำเกษตรกรที่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรกรรมยั่งยืนเข้าใจในโทษและตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีที่ส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพ ร่างกาย จนเกิดความรู้สึกรังเกียจและพร้อมที่จะใช้วิธีการทำเกษตรในรูปแบบที่ให้คนประโยชน์ต่อสุขภาพ และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

2. ด้านเศรษฐกิจ

จากการที่แกนนำเกษตรกรหรือเกษตรกรประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และนำผลผลิตที่ได้ไปจำหน่าย หรือเป็นการผลิตเพื่อการค้านั้น การลงทุนหรือค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนในการผลิตเพาะปลูกข้าวในแต่ละครั้งจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และเกษตรกรผู้ผลิตเองด้วย ดังนั้น สาเหตุด้านเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องของต้นทุนการผลิตที่สูง และแกนนำเกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่ายข้าวเป็นจำนวนเงินไม่สูงมากนักเมื่อเทียบกับจำนวนเงินที่เป็นต้นทุนการผลิต การเพาะปลูกในแต่ละครั้งต่อไป

ต้นทุนการผลิตในการเพาะปลูกข้าวต่อไปแต่ละครั้ง แกนนำเกษตรกรต้องใช้ค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนเงินที่สูงถึงครั้งละประมาณ 3,000 บาทขึ้นไปต่อไป ซึ่งรายละเอียดค่าใช้จ่ายต่อการเพาะปลูกข้าว 1 ไร่ นั้นประกอบด้วย ค่าเช่าที่นา พันธุ์ข้าว สารเคมี ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และยาคุมหญ้า เป็นต้น จากการที่แกนนำเกษตรกรต้องแบกรับค่าใช้จ่ายต้นทุนการผลิตที่สูงนั้น แกนนำเกษตรกรจึงได้ตระหนักถึงภาระด้านการเงินที่ต้องใช้ในการลงทุนครั้งต่อไป จึงทำให้แกนนำเกษตรกรหันกลับมาทบทวนกระบวนการในการทำงาน การเพาะปลูกข้าวว่าสาเหตุใดที่ต้นทุนของค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นตามปริมาณการผลิตในการเพาะปลูกแต่ละครั้ง ซึ่งแกนนำเกษตรกรต่างมี

ความเห็นร่วมกันจากฐานคิดที่ทำตาม ๆ กันมาในชุมชน คือ การเพาะปลูกข้าวที่จะได้ปริมาณข้าวต่อไร่เป็นจำนวนมากนั้นต้องใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมีเป็นตัวเสริมในการผลิตเพื่อให้ได้ข้าวในปริมาณมาก และเมล็ดข้าวสวยไม่เกิดเป็นรอย ทำให้แก่นำเกษตรกรให้ความสำคัญในการใช้สารเคมีหรือปุ๋ยเคมีในปริมาณมาก ๆ มาคิด พ้นเพื่อกำจัดแมลงศัตรูข้าวเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้ได้ผลผลิตหรือรวงข้าวที่สวยงาม สมบูรณ์ตลอดทั้งไร่ และได้เมล็ดข้าวที่มีสีสวยและคุณภาพดี ดังนั้น ต้นทุนการผลิตเพื่อการเพาะปลูกข้าวต่อไร่ในแต่ละครั้งจึงเป็นจำนวนเงินที่สูงเมื่อเทียบกับจำนวนผลผลิตข้าวที่ได้

“...เคมีต้นทุนสูง ค่าเช่านา ค่าปุ๋ย ค่ายา แล้วเรียนของลูก ค่าใช้จ่ายเยอะ พอใช้ยาเคมีนานไปแมลงเยอะกว่าเก่า เหมือนแมลงมันดื้อยา นาเคมี มีกำหนด 3 วันฉีดยา อีก 3 วันฉีดยา ไม่มีเวลาหยุด และค่ายาเคมี ปุ๋ยเคมีก็ครั้งหนึ่งไม่ต่ำกว่า 500 บาทต่อไร่ แล้วปีหนึ่งเราทำนา 3 ครั้ง แล้วก็มีค่าเช่าที่นาอีก ไร่ละ 1,500-3,000 บาท บางทีก็เก็บค่าเช่าไม่แพง ไร่ละพันบาทก็มี หรือถ้าเป็นญาติกันก็ไม่ต้องจ่ายค่าเช่า แต่เราได้ข้าวต่อไร่เท่าไรก็เอาข้าวไปให้ญาติที่เป็นเจ้าของที่ไร่ละ 5 – 10 ถังก็แล้วแต่ตกลงกัน” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

“...ฉีดเคมีมาเรื่อยๆ แล้วตอนนั้นเราต้องใช้เงินเยอะ เทียวหนึ่ง 25 ไร่ ก็ 2,000-3,000 พันบาทเฉพาะยาฉีด เดือนหนึ่งฉีดประมาณ 3 ครั้ง บางทีก็เสียค่าฉีดยาเดือนหนึ่งใช้ไป 5,000-6,000 บาท เราไม่รู้ทุนกำไรว่าเป็นอย่างไร พอข้าวออกเงินที่เราเก็บไว้มันก็หมด หมดไปกับค่าใช้จ่ายในบ้าน เรื่องนา เงินที่ได้จากข้าวก็หมุนกันไป บางทีเงินไม่พอก็ไปเชื่อเขามาก่อนก็บวกดอกเบี้ยไปอีก พอได้ข้าวมาก็ส่งเขาหมด ก็ไปเชื่อเขามากอีก คิดดอกเบี้ยละ 2 แต่ว่าปัจจุบันที่เราทำก็เหมือนข้าราชการที่ไม่ต้องใช้ยาเสียค่ายา ตรงค่ายาที่เราใช้ฉีดแมลงก็ไม่ต้องเตรียมแล้ว ก็ตัดไป มันเป็นเงินแล้ว กลายเป็นเงินส่วนที่เราเก็บออม หรือนำมาใช้ได้ ไม่ต้องจ่ายค่ายาเคมีขวดละพันกว่าแล้ว” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 60 ปี)

จากการแข่งขันที่บีบรัดเพื่อให้ได้จำนวนผลผลิตข้าวในปริมาณมากนั้น ส่งผลให้แก่นำเกษตรกรต้องมีค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการผลิตข้าวสูงขึ้นด้วย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในส่วนของสารเคมี ปุ๋ยเคมีหรือยาฆ่าแมลงต่าง ๆ ที่สามารถซื้อหาได้โดยง่ายและสะดวกจากบริษัท ห้างร้านที่เข้ามาสาธิตคุณภาพของผลิตภัณฑ์ถึงชุมชนและถึงประตูบ้าน พร้อมทั้งเงื่อนไขการขายที่ดึงดูดและน่าสนใจด้วยการให้ลองใช้ก่อน ได้ผลดีแล้วจึงนำเงินมาชำระ ซึ่งสามารถชำระได้ทั้งที่เป็นเงินก้อน หรือแบ่งชำระเป็นงวด ๆ แล้วแต่การตกลงเป็นราย ๆ ต่างกันไป

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องการกู้เงินทั้งที่กู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรม การเกษตร (ธกส.) ซึ่งชาวนาหรือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวมักจะเป็นลูกค้าของธกส. ซึ่งการกู้ยืมส่วนใหญ่ก็เพื่อทำการเกษตร การเพาะปลูกข้าว เป็นต้น แต่การเป็นลูกค้าของธกส. นั้นก็เป็นการช่วยเหลือ

แกนนำเกษตรกรส่วนหนึ่ง คือ เมื่อชำระเงินกู้ตามสัญญาที่ตกลงไว้เป็นอย่างดี ไม่ขาดการส่ง หรือ การผ่อนชำระในแต่ละงวด ทางธกส.จะจัดให้เป็นลูกค้าชั้นดีและเมื่อผ่อนชำระหนี้ครบในแต่ละปี ทางธกส.ก็จะทำการลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ให้จากดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปีมาเป็นร้อยละ 10 ต่อปี ในรายที่กู้ยืมเป็นลูกค้าส่วนบุคคล และหากเป็นการกู้ยืมแบบกลุ่มทางธกส.ก็จะคิดอัตราดอกเบี้ย ร้อยละ 10 ต่อปี เป็นต้น

“...ตอนที่เป็นอย่างนี้ธกส.ก็ค้ายาเคมี ปุ๋ยเคมี จีดยาฆ่าแมลง ยาเม็ดกันหนอน พอเห็น หนอน แมลงเกาะตามต้นข้าวก็ต้องจีดยา จีดยาให้มาก เพราะอยากได้ข้าวมาก ๆ ตอนนั้นที่ทำไป ไม่ได้นึกถึงต้นทุน ค่าใช้จ่ายอะไร นึกแต่ให้ได้ข้าวเยอะๆ ไม่เคยจดด้วยค่าใช้จ่ายที่ใช้ไป อย่างตอนที่ เป็นหนี้ธกส.ส่วนตัวก็ดอกเบี้ยราว 12 เปอร์เซ็นต์ เราก็ส่งครบ ส่งตรงเวลาตลอดก็กลายเป็น ลูกค้าชั้นดี ธกส.จึงลดดอกเบี้ยให้เหลือ 10 เปอร์เซ็นต์” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 60 ปี)

“...อย่างทีกลุ่ม เมื่อทางธกส.เข้ามาให้ความรู้เรื่องการกู้เงินที่เป็นกลุ่มแล้ว ทางเราก็ ตั้งกลุ่ม ก็ศูนย์สมุนไพรรักษาภาพนี้ ทางกลุ่มกู้เงินจากธกส.จำนวน 300,000 บาท เพื่อให้สมาชิกของ กลุ่มกู้ต่อด้วยการซื้อหั่น หั่นละ 100 บาท อย่างตอนเริ่มแรกธกส.คิดดอกเบี้ยร้อยละ 12 แต่กลุ่ม เราเป็นลูกค้า ลูกค้าที่ดี จึงได้ลดดอกเบี้ยเหลือร้อยละ 10 ต่อปี” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 62 ปี)

นอกจากการเป็นลูกค้าของธนาคารเพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรหรือธกส. แล้วนั้น ยังมีหนี้ในระบบที่แกนนำเกษตรกรได้กู้ยืมจากนายทุนที่ทำธุรกิจเงินกู้โดยตรงซึ่งก็เป็นอีก ทางเลือกหนึ่งที่ได้เงินเร็วและมีอัตราดอกเบี้ยที่สูง จนแกนนำเกษตรกรบางรายต้องนำไปคืนไป จำนอง และเช่าที่นาเพาะปลูกข้าวเพิ่มเติมจากที่นาเดิมที่ตนเองมี และหนี้สินที่ก่อเกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นหนี้ที่เกิดจากค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสารเคมี ปุ๋ยเคมีซึ่งแกนนำเกษตรกรต้องใช้ค่าใช้จ่าย เกี่ยวกับสารเคมี ปุ๋ยเคมีปีละประมาณ 20,000-30,000 บาท

“...บางทีเงินไม่พอก็ไปเชื่อเขามาก่อนก็บวกดอกเบี้ยอีก พอได้ข้าวมาก็ส่งเขาหมด ก็ ไปเชื่อเขามากอีก ค่าคิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 แต่ว่าปัจจุบันที่เราทำกันตรงนี้คือเหมือนเราเป็นครอบครัว ชำระรายการเบิกได้ ไม่ต้องใช้ยา แบบปัจจุบันที่เราทำก็เหมือนชำระรายการที่ไม่ต้องใช้ยาเสียค่ายา ตรงค่ายาที่เราใช้จีดยาแมลงก็ไม่ต้องเตรียมแล้ว ก็ตัดไป มันเป็นเงินแล้ว แล้วยาเคมีขวดละพันกว่า แล้วพวกยาเพลี้ยะกระโดดขวดละพันกว่า” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 38 ปี)

“...ก็โรคเยอะ ตอนทำนาปีไม่มีโรค มามีก็ตอนทำนาปรัง อย่างหนอนกอหญ้า จักจั่น ต้องจีดยาฆ่าแมลงก็ไปซื้อเองไปซื้อที่ร้านเจ๊ก ค่าใช้จ่ายก็เพิ่มมากขึ้น ตอนทำนา ปรังนี้เยอะ ใช้ สารเคมีอีก ในปีแรกที่ทำเป็นหนี้ 2-3 หมื่น มีค่าปุ๋ย ยาเคมีจีดยาทุกวัน เงินขาด ไม่พอก็ต้องกู้เจ๊ก ก็ พ้อค่านายทุนที่ขายปุ๋ยเคมีให้เรา ดอกเบี้ยน้อย ดอกเบี้ยร้อยละ 2 บ้าง 5 บ้าง แต่ก็เยอะ เพราะ

ไม่มีจ่ายเงินต้นก็ต้องจ่ายค่าดอก เลยเป็นหนี้เยอะ ผ่อนผัน ผลัดก็ไม่ได้” (แกนนำเกษตรกรราย อายุ 62 ปี)

เนื่องจากแกนนำเกษตรกรต่างก็มีความตั้งใจมุ่งมั่นที่จะทำการผลิตเพาะปลูกข้าว เพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวในปริมาณมากเพียงอย่างเดียว จึงไม่ได้คำนึงถึงต้นทุน ค่าใช้จ่ายหรือกำไรในการเพาะปลูกแต่ละครั้งอย่างถี่ถ้วน จึงทำให้ค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการผลิตแต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิตสูง ประกอบกับในแต่ละปีแกนนำเกษตรกรปลูกข้าวปีละ 2-3 ครั้ง จึงทำให้แกนนำเกษตรกรต้องมีค่าใช้จ่ายจำนวนมากในการเพาะปลูกแต่ละครั้งอันเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดหนี้สินที่เพิ่มพูนมากขึ้น จึงเป็นผลให้แกนนำเกษตรกรได้กลับมาทบทวน และตระหนักถึงระบบเศรษฐกิจของตนเองมากขึ้นด้วยการทำบัญชีค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน หรือที่แกนนำเกษตรกรเรียกว่า “บัญชีผัวเมีย” ซึ่งแกนนำเกษตรกรได้จัดบันทึกค่าใช้จ่ายในแต่ละวัน หรือค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวแต่ละครั้งเพื่อเป็นการควบคุมค่าใช้จ่าย ลดค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือยลงด้วยการลดการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมีในปริมาณที่น้อยลงแบบค่อย ๆ ลดทีละน้อย และหันมาใช้สารชีวภาพ น้ำชีวภาพที่ทำจากผลไม้หรือเปลือกผลไม้ เช่น มะละกอ แตงโม สับปะรด หรือเชื้อราจากตอไม้ที่ตายแล้ว มาช่วยในการเพาะปลูกและลดค่าใช้จ่ายต้นทุนในการผลิตได้ ซึ่งแกนนำเกษตรกรต่างมองว่าเมื่อรู้ถึงสาเหตุที่ทำให้ต้นทุนค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวแล้ว จึงมองหาวิธีการ หรือช่องทางในการลดค่าใช้จ่ายต้นทุนในการเพาะปลูกแต่ละครั้ง

“...อย่างตอนที่ทำแบบเดิมที่ฉีดยาเคมีทุกวัน ๆ 3 วันบ้างแล้วแต่นั้น เผลยี่ต้นทุนแล้วก็ประมาณ 3,000 บาท พอเปลี่ยนมาทำแบบที่ใช้ปุ๋ยชีวภาพทั้งแบบน้ำ แบบเม็ด ต้นทุนที่ปลูกข้าวต่อไร่ก็ลดเหลือประมาณ 1,500 บาท จากที่จัดบ้าง ไม่ได้จัดบ้างนะบัญชี แต่ตอนแรกที่เข้ามาชวนให้จัดก็ไม่ได้สนใจมากนัก แต่พอมานั่งดู เราก็รู้ว่าต้นทุนลดลงครึ่งต่อครึ่ง” (แกนนำเกษตรกรราย อายุ 38 ปี)

“...พอมีคนมาชวนให้ลองจดค่าใช้จ่ายแต่ละวันดูก็ลอง ตอนแรกก็ไม่ใส่ใจ ลองดูไม่เสียหาย จดหมดแม้กระทั่งค่าใช้จ่ายจิปาถะในบ้าน สบู่ แป้ง ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง จดหมด จดทุกอย่างตามที่ใช้จ่ายไป อ่านดูเห็นค่ายาฆ่าแมลง ปุ๋ยเยอะจริง ๆ ก็ใช้เยอะ ฉีดทุกวันหลายครั้งด้วย เพราะเห็นแมลงที่หนึ่งก็ฉีด พอมาดูที่จดเห็นว่าหมดเงินไปหลายพันกับยาเคมี แต่พอลดจนไม่ใช้ยาเคมี มาใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ น้ำหนักชีวภาพ เริ่มมีเงินเก็บบางส่วน หนี้สินก็ใช้จนหมด ค่าใช้จ่ายมันต่างกันครึ่งต่อครึ่งเลย” (แกนนำเกษตรกรราย อายุ 52 ปี)

ด้วยความวิริยะ อุตสาหะในการประกอบอาชีพของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรม ยั่งยืนก็ได้ส่งผลให้ประสบความสำเร็จที่ละขั้นในการทำเกษตรกรรม ทำให้รู้ถึงสาเหตุต้นตอต่าง ๆ

ของปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นและนำมาสู่การแก้ไขที่ถูกต้องจึงทำให้แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยังยืนสามารถมีฐานะทางเศรษฐกิจ สภาพคล่องทางการเงินภายในครอบครัวดีขึ้นตามลำดับ

3. สภาพดิน

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สาเหตุที่ทำให้แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยังยืน นอกจากสาเหตุด้านสุขภาพ และสาเหตุด้านเศรษฐกิจที่เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยังยืนแล้วนั้น ยังมีอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรกรรม คือ สาเหตุที่เกิดจากสภาพดินในการเพาะปลูก เนื่องจากดินที่ทำการเพาะปลูกของแกนนำเกษตรกรนั้นได้ใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมีทั้งที่เป็นชนิดเม็ดหรือชนิดน้ำ เป็นผลให้แร่ธาตุอาหารในดินถูกทำลายจากสารเคมีที่ตกค้างและสะสมมาเป็นเวลานาน ทำให้ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกแข็ง กระด้าง สีแดง ขาดแร่ธาตุในดิน ไม่ร่วนซุย เป็นต้น ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องหันมาพลิกฟื้น หรือพักหน้าดินด้วยการปลูกพืชตระกูลถั่วเพื่อเพิ่มธาตุไนโตรเจนในผืนดินทำกินหรือใช้สมุนไพรรักษาอย่างสะดวกในการขับไล่แมลง เป็นต้น

“...อย่างดินที่เราปลูกข้าว เราปลูกอย่างเดียวไม่ได้สนใจ จนได้ข้าวต่อไร่น้อย ไร่หนึ่งได้ 30 บ้าง 40 ถึงบ้าง แล้วดินก็เสีย แข็งกระด้างเพราะเจอสารเคมีเยอะ แล้วพวกแมลง ศัตรูที่อยู่ในดิน อย่างไส้เดือนพวกนี้ก็ตายหมด ไม่มีเหลือ หรือแมลงปลา ปู หอยยังไม่มีเลยในนาตายหมด จนปลูกข้าวก็ไม่งาม ได้ข้าวน้อย ต้องพักดิน ปลูกถั่วคลุมให้มีธาตุอาหารในดิน จนมีโครงการหมอดินอาสาของกรมพัฒนาที่ดินมาช่วย” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 42 ปี)

“...ตอนที่เปลี่ยนมาทำอินทรีย์ที่ใช้ปุ๋ยชีวภาพ ก็มีใช้สมุนไพรมารักษาอย่างสะดวก ไล่แมลง ก็ค่อย ๆ บวกไปคือค่อย ๆ เพิ่มไปที่ละไร่ 2 ไร่ ยังไม่ได้ทำทั้งหมดในตอนแรก เพราะเราเห็นสภาพดินเราไม่ดีแล้ว ขึ้นปลูกคงได้ข้าวไม่มาก ดินสีแดง ดำ กระด้าง แข็งแบบดินตาย ต้องค่อย ๆ ปรับสภาพดินให้ฟื้น ใช้สมุนไพรรักษา ปุ๋ยชีวภาพ และเป็นหมอดินอาสาด้วย สภาพดินดีขึ้นเรื่อย ๆ จึงใช้ชีวภาพหมด” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 56 ปี)

“...ใช้ชีวภาพ สารสกัดจุลินทรีย์ ดินก็กลับมาดีขึ้น ร่วนซุย ดินได้พักฟื้น ปรับพักหน้าดิน มีแร่ธาตุในดิน เพราะไส้เดือนเริ่มมีมากขึ้น มีกบ เขียดในนาเพิ่มมากขึ้น เหมาะกับการเพาะปลูก” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 38 ปี)

นอกจากสาเหตุด้านสุขภาพ ด้านเศรษฐกิจ หรือปัญหาที่เกิดจากสภาพผืนดินทำกินไม่เอื้อต่อการเพาะปลูกอันเป็นเหตุให้แกนนำเกษตรกรหันมาเปลี่ยนวิถีการทำเกษตรกรรมของตนเป็นเกษตรกรรมยังยืนซึ่งสามารถช่วยให้แกนนำเกษตรกรลดภาระค่าใช้จ่าย ต้นทุนการผลิตในการเพาะปลูกข้าว และทำให้ผืนดินที่เป็นฐานชีวิต ความเป็นอยู่อันเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดรายได้ของ

ครอบครัวได้พักผ่อน ได้รับการฟื้นฟูให้มีสภาพที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ระบบนิเวศ ระบบห่วงโซ่อาหารของสิ่งมีชีวิตในไร่นาก็กลับคืนสู่ธรรมชาติที่สมดุล ปลอดภัยทั้งร่างกายและจิตใจของคน และสิ่งมีชีวิตที่เกื้อกูลตลอดเวลา จากการศึกษายังพบว่า อีกสาเหตุหนึ่งที่เป็นเหตุสูงในหรือแรงจูงใจในการเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรนั้น คือ การเป็นตัวแทนหรือการเห็นแบบอย่างจากแกนนำเกษตรกรรุ่นใหญ่ที่คนให้ความนับถือ และไว้วางใจเป็นผู้ริเริ่ม และทำให้เห็นเป็นแบบอย่างจนเกิดผลสำเร็จ ได้ผลผลิตข้าวในปริมาณมากต่อไร่ เช่น ได้ข้าวไร่ละ 70-80 ถัง หรือ 90 ถัง โดยใช้สมุนไพร น้ำชีวภาพ ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยหมัก หรือแมลงจัดการแมลง (ตัวห้ำ ตัวเบียน ซึ่งเป็นแมลงตัวดีที่ให้คุณประโยชน์ต่อข้าวและแมลงตัวร้ายที่เป็นโทษต่อข้าว) แทนการใช้ยาเคมี ยาฆ่าแมลงฉีดพ่นในนาข้าว เป็นต้น

การที่แกนนำเกษตรกรบางคนที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วได้ผลดี ได้ข้าวในปริมาณที่มาก และมีสุขภาพดีขึ้น ร่างกายแข็งแรง หน้าตาแจ่มใส ไม่ต้องไปพบแพทย์ หรือไปโรงพยาบาลบ่อย ๆ อีกทั้งค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวก็ลดลงครึ่งต่อครึ่งจากค่าใช้จ่าย ต้นทุนในการผลิตที่สูงจากเดิมไร่ละประมาณ 3,000-6,000 บาท ลดเหลือ ไร่ละประมาณ 1,500-3,000 บาท และได้ข้าวไร่ละ 70-80 ถัง หรือ 90 ถัง ซึ่งทำให้นอกจากแกนนำเกษตรกรจะมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ และสุขภาพจิตก็ดี ไม่ทุกข์ใจเรื่องผลผลิต มีเวลาว่างให้ครอบครัว มีเวลาคุยกันภายในครอบครัว และคุย แลกเปลี่ยนการทำงานกับเพื่อนบ้านได้มากขึ้น หรือแม้แต่การทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การหาปลา ปลูก หอย มาทำตากแห้ง มาดอง เก็บไว้กิน หรือการปลูกผักสวนครัวไว้ใช้สอยในครัวเรือนก็ไม่ต้องซื้อหาเหมือนตอนที่ใช้สารเคมี ยาเคมี จึงทำให้แกนนำเกษตรกรหันมาทำตามแกนนำเกษตรกรผู้ริเริ่มมาทำเกษตรกรรมอินทรีย์ เนื่องจาก แกนนำเกษตรกรที่ทำตามแบบอย่างแกนนำเกษตรกรรุ่นที่ทำแล้วเห็นผลดี ด้วยเหตุที่ต้องเช่าที่นาในการเพาะปลูกข้าวซึ่งแกนนำเกษตรกรบางคนเช่าที่นาปลูกข้าวซึ่งแกนนำเกษตรกรบางท่านเช่าที่นาประมาณ 10-30 ไร่ จึงต้องเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูก เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการผลิตแต่ละครั้งซึ่งก็ได้รับผลผลิตที่ดีทั้งได้ปริมาณข้าวจำนวนมาก มีเงินออมและสามารถปลดหนี้เงินกู้ยืมได้ในที่สุด พร้อมทั้งการมีสุขภาพกายและจิตที่ดี

“...พอมาทำนาปรังก็ใช้เคมีฉีดยาพ่นฆ่าแมลงที่มากินข้าว ได้ข้าวไม่เยอะ 30-40 ถังก็ถือว่าดี รายได้ที่ได้จากขายข้าวก็น้อย ค่าเช่าที่นาอีก พอเห็นพวกลุงเขาทำกันแล้วของเขาได้ผลดี ข้าวก็ได้เยอะ เงินก็ได้มากพอ เขาปลดหนี้ได้ เราเห็นของเขาดี แล้วเขาก็มาชวน ก็เลยตัดสินใจเปลี่ยนมาทำแบบเขาก็ได้ข้าว 60 ถังบ้าง ได้เยอะถึง 80 ถังก็มี แล้วฟังจากวิทยุ ผู้พันคิม ซากัส เป็นรายการเกี่ยวกับการทำเกษตร บางทีก็อ่านหนังสือเอาบ้าง คุยกับคนที่เขาทำได้ผลดีบ้าง” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 52 ปี)

“...ที่บ้านป่าลูกเยอะ ไร่หนึ่งป่าก็ได้ 30 ถัง ถือว่าดีแล้ว กินบ้าง ขายบ้าง ปีชนปีเพราะต้องจ่ายค่าเช่าด้วย มีเก็บก็พอเก็บบ้างแต่ไม่เยอะ เพราะป่าต้องแบ่งข้าวที่ได้ให้เจ้าของที่นาเป็นค่าเช่า แล้วค่ายาเคมีอีก ค่าใช้จ่ายก็เพิ่มขึ้น หนี้เยอะปีหนึ่งก็ 2-3 หมื่น อยากได้ข้าวเยอะเลยลงทุนไปเยอะ พอ อ.เนตร ปิ่นแก้วเข้ามาให้ความรู้ มาแนะนำ ตอนแรกก็ยังไม่เชื่อ กลัวว่าจะได้น้อยกว่าเดิม แต่พอเห็นนาข้าง ๆ นาใกล้ ๆ แถวบ้านเขาทำได้ ข้าวงาม ได้ข้าวเยอะ ก็เลยปรึกษาลูกแล้วก็ทำแบบเขาบ้าง ได้ข้าวเป็นเกวียน เยอะมาก ก็เลยมานั่งคิดว่าทำชีวภาพเราใช้ทุนน้อย ค่อย ๆ ใช้หนี้ก็ใกล้จะหมดแล้ว แล้วตอนนี้ก็ไม่มีหนี้ธกส.แล้ว เป็นเพราะเราอยากได้อย่างเขา เลยเอาแบบเขา เราจึงได้จ่ายต้นทุนที่น้อยแล้วได้ข้าวเยอะ” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 56 ปี)

“...ที่แรกก็ไม่เชื่อ เขามาทำแปลงนาให้ดูใกล้ ๆ บ้านยังไม่ไปดูเลย แต่พอเห็นที่ข้างทำได้ดีก็แอบมาทำบ้าง 10-20 ไร่ ลองดูมันจะได้ไม่เสียหายด ก็มียู 100 ไร่ ทำไปสิบ ยี่สิบเสียก็ไม่มีอะไร แต่ปรากฏว่าดีกว่าเคมี เลยตัดสินใจทำหมดเลย เพราะอยากได้แบบคนอื่นเขา” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 60 ปี)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นที่กล่าวมานั้นประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 องค์ประกอบที่เป็นปัญหา อุปสรรคที่ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามความเข้าใจของแกนนำเกษตรกรที่ตระหนักรู้จนก่อเกิดความเข้าใจ ใส่ใจจนเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอและสามารถต่อสู้กับปัญหา อุปสรรคจากการทำเกษตรที่ใช้สารเคมีและปรับเปลี่ยนมาสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนจนแกนนำเกษตรกรสามารถคลี่คลายปัญหา อุปสรรคในการเพาะปลูกได้จนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ โดยผ่านการเห็นตัวแบบหรือการเห็นแบบอย่างจากคน กลุ่ม ชุมชน พื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งกระบวนการของการยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social change) รูปแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม เมื่อมีการสร้างสรรค์ความคิดหรือทำสิ่งใหม่ในสังคม และมีการแพร่กระจายความคิดจนสมาชิกในสังคมหรือแกนนำเกษตรกร เกษตรกรต่างให้การยอมรับและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น ซึ่งกระบวนการแพร่กระจายจะประสบผลสำเร็จได้ขึ้นอยู่กับ ตัวนวัตกรรม การติดต่อสื่อสารของนวัตกรรม บทบาทหน้าที่ของคน ระบบสังคมและความคงอยู่ของนวัตกรรม การติดต่อสื่อสารที่เกิดจากการปฏิสังสรรค์ของบุคคล ในลักษณะของบุคคลหนึ่งถ่ายทอดความคิดใหม่และเป็นที่ประจักษ์

จากการตระหนักรู้ เห็นคุณค่า รู้ถึงคุณประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจนเกิดการยอมรับ ความพร้อมในการเปลี่ยนแปลงการเกษตรกรรมเคมีสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนมีสุขภาวะทางร่างกายและจิตใจดีขึ้น ด้วยการคำนึงถึงปัญหาเรื่องสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมของตนเองและครอบครัวตนเองมากขึ้นซึ่งสามารถดูได้จากการลด ละ เลิก

การใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงชนิดต่าง ๆ แล้วหันมาใช้สารชีวภาพ สารสกัดจากจุลินทรีย์แทนโดยที่แต่ละบ้านจะมีถึงสี่น้ำเงินตั้งไว้ตามมุมต่าง ๆ ภายในบริเวณบ้าน เช่น หน้าบ้าน ใต้ถุนบ้าน ลานข้าง ๆ บ้าน ในถังจะหมักแช่สารสกัดจุลินทรีย์เพื่อทำเป็นน้ำหมักชีวภาพ สารสกัดจุลินทรีย์ที่นำมาทำน้ำหมักชีวภาพจะเป็นสิ่งที่หาได้สะดวกภายในบ้าน ชุมชนท้องถิ่น เช่น ใบไม้แห้ง เปลือกไม้จากต้นไม้ชนิดต่าง ๆ หรือผลไม้ต่าง ๆ เช่น สับปะรด มะละกอ เปลือกมังคุด สะเดา หรือหอยเชอรี่ที่อยู่ในบริเวณไร่นา ริมคลอง บางครั้งก็เอาส่วนผสมต่าง ๆ มาผสมกันแล้วใส่กากน้ำตาล อีเอ็มเพื่อช่วยเร่งในการทำปฏิกิริยาของสารชีวภาพ หรือบางครั้งก็จะผสมเพียงใบไม้แห้งกับกากน้ำตาล อีเอ็มและปล่อยทิ้งไว้และคอยมาดูทุกอาทิตย์

“...ลุงลองทำเยอะเข้าก็มากขึ้น ตอนแรกทำตามสูตร ตอนหลังคิดเองบ้าง เอามาผสมกันมันก็ใช้ได้ดีนะ สูตรน้ำหมักชีวภาพของลุงมีตั้งแต่ใบไม้แห้ง สับปะรด มะละกอ สะเดา หอยเชอรี่ บางครั้งก็เอาส่วนผสมต่าง ๆ มาผสมกัน ใส่กากน้ำตาล อีเอ็มช่วยเร่ง บางทีไม่ถึงเดือน สองเดือนก็ใช้ได้ ได้ข้าวเยอะ 70-85 ถึงต่อไร่อีก ถ้าโชคดีหน่อยก็ได้ 80-90 ถึงต่อไร่ก็มี ขายก็เกวียนละ 6,000 บาทได้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 52 ปี)

“...ชีวภาพทำไม่ยาก ก็เอากากน้ำตาล อีเอ็มที่เป็นตัวช่วยเร่งให้ใช้ได้เร็ว ใส่มะละกอ สับปะรด ลงไป จะทำแยกหรือผสมก็ได้แต่เรา บางทีก็ใส่ออย่างอื่นเปลือกมังคุด สะเดาก็มี สารชีวภาพกลินจะฉุน ไรแมลงดี ร่างกาย สุขภาพเราก็ดีด้วย” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

“...ชีวภาพ น้ำจุลินทรีย์ช่วยประหยัดเยอะ จากเดิมไร่ละ 3,000-4,000 บาท แต่ตอนนี้ก็ไร่ละประมาณครึ่งหนึ่ง บางทีทำนา 10-20 ไร่ไม่ถึง 3 หมื่นก็มี บางทีทำนาไร่หนึ่งไม่ถึงห้าพันก็มี แล้วได้ข้าวเยอะเป็นแปดสิบถึง เก้าสิบถึงก็มี ไม่ต้องฉีดยาฆ่าแมลง ร่างกายดีขึ้น ไม่ต้องไปหาหมอบ่อย ๆ ไม่แพ้ยา ไม่ปวดหัว ปวดท้อง” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 38 ปี)

จากการศึกษา ทบทวนของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ประสบความสำเร็จที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นต้องอาศัยประสบการณ์ ความรู้ องค์ความรู้ต่าง ๆ ในการข้ามพ้นปัญหาและอุปสรรคซึ่งประสบการณ์นั้นค่อย ๆ สั่งสมจนทำให้สามารถพลิกฟื้นสถานการณ์ในการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของตนโดยมีประสบการณ์ทางสังคมและลักษณะทางจิตเป็นช่องทาง กระบวนการในการรู้เท่าทันและนำไปประยุกต์ใช้เป็นแบบแผนที่ดีทั้งต่อตนเองและครอบครัวสืบไป

ลักษณะทางสังคม

การสนับสนุนทางสังคมต่อการทำเกษตรยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

ในการทำงานหรือแม้แต่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรล้วนย่อมเกิดการเรียนรู้ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน และมีความเชื่อมั่นว่าต่างสามารถทำได้ หากมองจากประสบการณ์การทำงานที่ผ่านมา และสามารถรับรู้ได้ถึงแหล่งบุคคลที่จะให้การช่วยเหลือทางด้านอารมณ์ เช่น การให้ความรัก ความเห็นใจ ความเอื้ออาทร และการยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม หรือการให้ข้อมูลข่าวสาร คำแนะนำ หรือการช่วยเหลือด้านอื่น ๆ เมื่อแกนนำเกษตรกรต้องการ เช่น การได้รับการเอาใจใส่จากครอบครัว ญาติพี่น้อง กลุ่มเพื่อนหรือเพื่อนร่วมงานก็จะช่วยให้แกนนำเกษตรกรมีกำลังใจและเห็นคุณค่าในตนเองมากขึ้น ซึ่งลักษณะเช่นนี้เรียกว่า การสนับสนุนทางสังคม

การสนับสนุนทางสังคมนั้น แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนสามารถได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลในครอบครัวซึ่งเป็นแหล่งสนับสนุนตามธรรมชาติ เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องในสังคม เช่น เพื่อน ครู เพื่อนบ้าน องค์กร หน่วยงาน ซึ่งแบ่งชนิดการสนับสนุนทางสังคมออกเป็น 3 ชนิด คือ

- 1.การสนับสนุนทางด้านอารมณ์ หมายถึง ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ การเอาใจใส่ให้กำลังใจ การแสดงความรักความผูกพันต่อกัน การยอมรับนับถือและเห็นคุณค่า
- 2.การสนับสนุนด้านความรู้ ข้อมูลข่าวสาร หมายถึง การให้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ คำแนะนำ ที่สามารถนำไปใช้แก้ปัญหา รวมทั้งการให้ข้อมูลป้อนกลับเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคล
- 3.การสนับสนุนด้านสิ่งของ หรือบริการ หมายถึง พฤติกรรมช่วยเหลือโดยตรงในรูปวัตถุ สิ่งของ เวลา เงิน หรือบริการ

การเปลี่ยนวิธีคิดจากฐานการเพาะปลูกที่ใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงและเร่งให้ได้ข้าวที่มีเมล็ดสวยในปริมาณมาก ๆ เพื่อการค้าขายนั้นต้องใช้ค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกจำนวนมากมาเป็นการเพาะปลูกที่พึ่งพิงธรรมชาติ พืชสุขภาพดินเสีย ดินเสื่อม ดินแข็งในท้องนา บำรุง รักษาระบบนิเวศ ด้วยการลดและเลิกการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงในการเพาะปลูก ทำให้กุ้ง หอย ปู ปลา ไล่เดือนกลับสู่ท้องนา และยังได้ข้าวในปริมาณที่มากขึ้น นอกจากนั้น ค่าใช้จ่าย ต้นทุนในการเพาะปลูกข้าวยังน้อยกว่าการเพาะปลูกข้าวที่ใช้สารเคมี แกนนำเกษตรกรจึงต่างเห็นคุณค่าและคุณประโยชน์จากผลของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดีจึงปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงวิถีการทำงานของพวกเขาตน ด้วยการใช้สารสกัดชีวภาพ สมุนไพรที่มีกลิ่นฉุนสำหรับไล่แมลง เป็นต้น

กระบวนการ ขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงนั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต้องผ่านการวิพากษ์วิจารณ์จากบุคคลต่าง ๆ ที่ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยในการเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะเกรงว่าจะไม่ได้ผลผลิตข้าวในปริมาณที่น่าพอใจ หรืออาจมีสาเหตุจากการที่แกนนำเกษตรกรเองก็ไม่แน่ใจ ยังไม่มั่นใจในวิธีการการเพาะปลูกแบบใหม่ทำให้เกิดความกังวลเกรงว่าจะไม่คุ้มค่ากับการลงทุน จึงต้องมีการปรึกษาหารือ พุดคุยกับครอบครัว ญาติพี่น้อง หรือกลุ่มเพื่อน เพื่อนบ้าน ครู ผู้รู้และกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาทำงาน ประสานความร่วมมือกันภายในชุมชนอย่างละเอียดถี่ถ้วน

เมื่อแกนนำเกษตรกรเกิดความมุ่งมั่นและพร้อมกระทำเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วจึงต่างดำเนินการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงวิธีการเพาะปลูกข้าวของพวกตนอย่างจริงจัง เพื่อให้ได้ข้าวปริมาณมากและลดต้นทุนค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวลง เป็นการลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ให้กับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนอีกด้วย ก่อนที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้จะหันมาเปลี่ยนแปลง ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นต่างก็ได้รับคำแนะนำ ชักชวน หรือการให้ความรู้เกี่ยวกับคุณประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจากบุคคลต่าง ๆ ครู ผู้รู้ในชุมชน เพื่อนบ้าน หน่วยงานราชการ เช่น กรมพัฒนาที่ดินที่จัดทำโครงการหมอดินอาสา อบรมเรื่องลักษณะดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก วิธีบำรุงรักษาดินและแร่ธาตุในดินให้อุดมสมบูรณ์ องค์การพัฒนาเอกชนอย่างมูลนิธิข้าวขวัญที่เข้ามามีบทบาทในการให้ความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำเกษตรกรรม การทำนาด้วยการให้เกษตรกรมานั่งคุย แลกเปลี่ยนวิธีการทำนาของตนในชั้นเรียนที่เป็นแปลงนาของแกนนำเกษตรกรแต่ละคน หรือแปลงนาสาธิต และสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้มีโอกาสไปศึกษา ดูงานในพื้นที่ ชุมชน กลุ่มหรือคนที่ทำจริงและประสบความสำเร็จในการเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้แกนนำเกษตรกรได้รับความรู้ ประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เป็นจุดหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ตระหนัก ทำให้เกิดแรงจูงใจที่ต้องการจะปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกข้าวของพวกตน โดยกระบวนการในการปรับเปลี่ยนนั้นแกนนำเกษตรกรต่างได้รับการช่วยเหลือ สนับสนุนจากบุคคล หน่วยงาน หรือองค์กรต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงความต้องการและประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุดแต่มีความสำคัญมากที่สุดในการก่อสร้างรากฐาน หรือพื้นฐานที่ดีและมั่นคงให้กับคนทั่ว ๆ ไป ฉะนั้น ครอบครัวจึงเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญเด่นชัดในการสร้างรากฐานที่มั่นคง ซึ่งมีทั้งความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ และเอื้ออาทรต่อกัน สำหรับการเปลี่ยนแปลงวิธีการเพาะปลูกข้าวที่ปรับใช้วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

นั้นการสนับสนุนจากครอบครัวจึงมีความจำเป็น และมีอิทธิพลอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ เนื่องจากคนในครอบครัวทั้งสามมี ภรรยา ลูก หรือพี่น้องก็ล้วนแต่เป็นคนที่มีสำคัญต่อจิตใจทั้งสิ้น เพราะเป็นคนที่สามารถแสดงความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ การเอาใจใส่ ให้กำลังใจ การแสดงความรัก ความผูกพันต่อกัน การยอมรับนับถือและเห็นคุณค่ากันและกัน ดังนั้น การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อแกนนำเกษตรกร ซึ่งในการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวของแกนนำเกษตรกรนั้น จะถ่ายทอดในลักษณะการพูดคุย แลกเปลี่ยนในเรื่องการเพาะปลูกข้าว ข้อดีในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การได้ผลผลิตข้าวในปริมาณมากและค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการเพาะปลูกข้าวลดลง หรือแม้กระทั่งการไปดูงานในพื้นที่ที่ทำได้จริงและประสบความสำเร็จ

จากการพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนพบว่า การปรับเปลี่ยนการทำเกษตรจากเกษตรเคมีมาเป็นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนส่วนใหญ่จะปรึกษาหารือ พูดคุย แลกเปลี่ยนกันระหว่างสามี ภรรยา เพื่อนบ้าน ซึ่งแม้ยังคงไม่รู้ถึงผลดีของการเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกในครั้งนี้แต่ก็ไม่ขัดขวาง หรือห้ามไม่ให้ทำ นอกจากนี้ยังคงคิดเสมอว่า หากต้องการให้คนอื่นเข้าใจและเชื่อถือก็ต้องเริ่มที่คนใกล้ตัวก่อน เช่น พ่อแม่ สามี ภรรยา หรือ ลูกหลาน ญาติมิตรของตนก่อนที่จะไปแนะนำคนอื่น ๆ

“...ใช้สมุนไพรไม่กี่ตัว คือถ้าใช้เคมีต้องบวกอีกไร่ละ 700 บาท มาใช้สมุนไพรถูกกว่าเยอะ คนที่บ้าน แฟนก็ไม่ได้ว่าอะไร ก็คุยกัน ช่วยกัน เพราะเราคนทำก็ได้ดี ตอนนี้ก็ทำทั้งทุ่ง บางทีเขาก็มาถามกัน” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 38 ปี)

“...อย่างตอนที่ไม่ใช่เคมี ที่ปล่อยให้แมลงจัดการกันเอง ตัวห้ำ ตัวเบียน เราทำเองก็รู้แล้วที่นี้ก็ให้สามีไปเห็นเอง แกล้งวานให้ไปดูแมลงในนาแทนเรา หาโอกาสให้เรียนรู้เองไม่มีลูก สามี-ภรรยาคุยกันได้ตลอด มาเวลาแนะนำ ต้องเริ่มจากคนใกล้ตัวเราก่อน แล้วสามีจะไปเล่าให้คนอื่นฟัง ก็ขยายต่อไป” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 37 ปี)

“...แต่ชีวิตภาพนี้แม่บ้านเขาสนับสนุน ให้ความร่วมมือ แต่ก็ไม่ถึงกับยุ่งยง เราทำเขาก็ทำ ไม่มีลูกหนุนแต่ก็ได้ชัด ทุกวันนี้ก็โอเค” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 55 ปี)

การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนบ้าน

เพื่อนบ้านหรือกลุ่มเพื่อนก็เป็นกลไกหนึ่งในการขับเคลื่อนให้เกิดการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกจากเกษตรที่ใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงมาเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากเพื่อนบ้านหรือกลุ่มเพื่อนเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ใกล้ชิดและมีความเห็นอกเห็นใจกันเนื่องจากมีอาชีพเดียวกันและรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี เมื่อได้ความรู้ หรือพบเจอสิ่ง

ที่ดีหรือว่าประสบความสำเร็จในการทำสิ่งใดก็จะแนะนำหรือบอกต่อให้เพื่อนได้รับรู้โดยไม่หวังหรือเก็บไว้คนเดียว ต้องรีบบอกและชวนกันทำให้เหมือนกัน ดังตัวอย่างของแกนนำเกษตรกรเหล่านี้

“ตอนแรกคนที่เขาทำได้ผล เขาชวนให้ทำเราก็ไม่ยากทำ กลัวจะทำไม่ได้ของเขา แต่พอเขาผลออกก็ลงมือทำ ลองดู ก็เลยไปเล่าให้เขาฟังว่าลองทำดูอยู่ เขาก็มาดูให้ที่นา มาคุยที่บ้าน บางทีก็ไปคุยที่บ้านเขา เขาก็ดี ไม่หวังวิชา รู้อะไรก็บอกเรา แนะนำเรา พอทำแล้วก็จึงรู้ว่าจากเงินที่ต้องจ่ายไร่ละ 6000 บาทที่ใส่ยาเคมีทุกวัน ลดเหลือ 3500 บาทได้ แล้วยังได้ข้าวในจำนวนที่มากกว่าจากที่ได้ 60-70 ถัง มาเป็น 70-90 ถัง” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 42 ปี)

“เรื่องแมลงนี่ตอนแรกก็ยังไม่มีการเชื่อและสนใจจริงจัง คิดว่าไม่น่าจะได้ ใช้ยาเคมีฉีด น่าจะเห็นผลเร็วกว่า พออดใจ ทำใจก็รู้ว่ามันใช่และเป็นไปได้ตามที่เพื่อนบ้านมาแนะนำ จากที่บ้านอยู่ใกล้กันไม่ได้คุยกันเลย แต่พอมีเรื่องแมลง การทำนาชีวภาพ นาอินทรีย์เข้ามาทำให้มีเวลาคุยกัน เพื่อนบ้านก็จะคอยบอก เพื่อนบ้านก็ญาติๆ กันทั้งนั้น มีอะไรดีๆ เขาก็จะมาบอกตลอด เขายากให้ได้ดีเหมือนกัน” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

การสนับสนุนทางสังคมจากครูหรือผู้รู้

จากการที่สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรกันสูง การถ่ายทอดหรือแนะนำความรู้ให้แก่กันจึงไม่จำเป็นต้องใช้เงินแลกความรู้ ภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นเสมอไป เพราะความรู้มีอยู่ทุกที่ทั้งในตัวคนหรือครู ผู้รู้ต่าง ๆ ซึ่งพร้อมที่จะให้ความรู้แก่คนที่สนใจ ใส่ใจที่จะเรียนรู้จริง ๆ ซึ่งแกนนำเกษตรกรก็เป็นบุคคลที่สนใจ ใส่ใจเรียนรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งอาจได้รับการถ่ายทอดความรู้จากการนั่งฟังบรรยาย การแลกเปลี่ยนพูดคุยในการเพาะปลูกของแกนนำเกษตรกรแต่ละคน หรือการทดลองสาธิตทำแปลงนาสาธิตในพื้นที่นาจริง ๆ ของแกนนำเกษตรกร ซึ่งก็มีวิทยากร ผู้รู้ทางการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมาให้ความรู้ พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การนำเอกสารความรู้ทางการเกษตรมาเผยแพร่ อย่างอาจารย์เนตร ปิ่นแก้ว ที่ได้เข้ามาให้ความรู้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้แก่ชาวบ้าน ชาวนา เกษตรกรในชุมชน นอกจากนี้ยังมี สจ.เสมียน หงส์โต ที่เป็นผู้นำชุมชนและเป็นผู้หนึ่งที่จุดประกายความคิดและชักพาแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนไปศึกษา ดูงาน หรืออบรมเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน หรือแม้กระทั่งสื่อวิทยุ โทรทัศน์ที่เป็นเครื่องมือสื่อสารชนิดหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรได้รับความรู้ เทคนิควิทยาการใหม่ในการทำเกษตร นอกจากนี้ การศึกษา ดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน หรือศึกษาดูงานยังองค์กร หน่วยงานที่ให้ความรู้ เกษตรกรรมยั่งยืนก็เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรได้เกิดแรงบันดาลใจ สนใจใน

การทำเกษตรกรรมยั่งยืนและนำมาปรับ ประยุกต์ใช้ให้เข้ากับการทำนาอันเป็นพื้นฐานอาชีพของตน

“...อาจารย์เนตร มาเปิดเวทีชาวบ้าน ก็ได้ความรู้มาจากอาจารย์เนตร แล้วแม่บ้านก็เป็นคนที่มาชวนไปทำนาแบบชีวภาพ ไม่ใช่เคมี ไปดูงานเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนด้วย ลูกก็ศึกษาจากเอกสารที่อาจารย์เนตร สจ.เสมียน มาให้อ่านหรือก็ดูจากทีวี แต่ช่วงหลังอบต.พาไปดูงานที่สระบุรี” (แกนนำเกษตรชายอายุ 60 ปี)

“...ป้าก็ทำตามที่อาจารย์เนตรมาสอน เขาเข้ามาแนะนำตอนแรกก็ยังไม่เชื่อ แล้วเขาก็มีคนมาฝึกให้ ป้าก็ไปเรื่อย ๆ กลับมาก็ปรึกษากับลูก ลูกก็ว่าให้ลองดู ทำไปก็ไม่เสียหาย ก็ทำ ไม่มีใครว่าที่ป้าทำ ที่บ้านก็เห็นด้วย” (แกนนำเกษตรหญิงอายุ 54 ปี)

การสนับสนุนทางสังคมจากองค์กร องค์กรพัฒนาเอกชน มูลนิธิ เช่น มูลนิธิข้าวขวัญ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนซึ่งเป็นสถาบันที่เข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน ซึ่งทำงานด้านการพัฒนาเทคโนโลยีสำหรับเกษตรกรรมยั่งยืน และพัฒนาปรับปรุง อนุรักษ์ พันธุ์ข้าวไทย มากกว่า 10 ปี ยั่งยืนเพื่อให้เกิดการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ และจากแหล่งเรียนรู้ภายนอกอื่นๆ เพื่อสนับสนุนให้เกิดชุมชนชาวนา ที่สามารถเชื่อมโยงกัน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องถึงแม้โครงการจะสิ้นสุดโดยสมาชิกมีทั้งกลุ่มเป้าหมายของโครงการฯ และจากพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศเพื่อนำผลสัมฤทธิ์ของโครงการเป็นเครื่องมือผลักดันนโยบายด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในการทำงานระยะต่อไป

มูลนิธิข้าวขวัญ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานด้านการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่น พัฒนาพันธุ์กรรมข้าว และพืชพื้นบ้าน วิจัยและพัฒนาผลกระทบของสารเคมีทางการเกษตร ตลอดจนค้นหาทางเลือกร่วมกับเกษตรกรในการทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี โดยมีสำนักงาน และพื้นที่ปฏิบัติงานภาคสนามในเขต จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญของการผลิตอาหารที่มีมาแต่อดีต พื้นที่เหล่านี้ตั้งอยู่ในเขตเกษตรก้าวหน้า ที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากการเกษตรแบบปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ซึ่งต้องพึ่งพาเทคโนโลยี และปัจจัยการผลิตจากภายนอก จนเป็นต้นเหตุของปัญหาเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และปัญหาสุขภาพของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค และพื้นที่ปฏิบัติงานในเขตจังหวัด สุพรรณบุรี 4 อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.บางปลาม้า อ.อู่ทอง และ อ.ดอนเจดีย์ รวมทั้งเครือข่ายทั่วประเทศกว่า 36 เครือข่าย โดยมีกิจกรรม เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานสำคัญ ๆ ดังนี้ กิจกรรมส่วนใหญ่ขององค์กรมีเป้าหมายเพื่อให้เกษตรกรและชุมชน มีการเรียนรู้จากความรู้ภายนอก และการฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมมาจัดการอย่างบูรณาการเพื่อให้เกิดระบบการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ และฟื้นฟูธรรมชาติ สามารถ

ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก และสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น สถานสร้างเครือข่ายของผู้ผลิต และผู้บริโภคที่เห็นคุณค่า และความสำคัญกับเรื่องของวิถีชีวิต สังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม อันเป็นการเชื่อมโยงกันระหว่าง การพัฒนาระบบเกษตรกรรม กับการพัฒนาวิถีชีวิตอย่างเป็นสุข รวมถึงการพัฒนาด้านอื่นอย่างรอบด้าน กิจกรรมสำคัญ ที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจของชาวขวัญ ในการขยายองค์ความรู้เชิงลึกให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรที่มีความพร้อมในการพัฒนาแนวคิดเพื่อการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญคือ โรงเรียนชาวนา ซึ่งการปฏิบัติงานครั้งนี้ มูลนิธิชาวขวัญ ได้รับความร่วมมือจากพันธมิตรที่สำคัญ คือ สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) ในการสนับสนุนงบประมาณดำเนินการจัดการความรู้ ภายใต้หลักสูตรการเรียนรู้ 3 หลักสูตรสำคัญ คือ หลักสูตรที่ 1 การบริหารจัดการศัตรูพืชโดยชีววิธี โดยแมลงจัดการตนเอง แมลงที่มีคุณสมบัติประโยชน์และโทษในแปลงนา หลักสูตรที่ 2 การปรับปรุงบำรุงดินโดยชีววิธี หลักสูตรที่ 3 การพัฒนาพันธุ์ข้าว ซึ่งเราได้รับความร่วมมือร่วมใจ ในการเฝ้าพัฒนาองค์ความรู้จากเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย 200 ครอบครัว จากทั้ง 4 อำเภอ ด้วยดี ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสำคัญกับการที่ต้องมีนัดเพื่อการเรียนรู้ สัปดาห์ละ 1 ครั้ง ครั้งละ 3 ชั่วโมง ตามสถานที่นัดหมายในแต่ละพื้นที่ หรือแม้แต่กระทั่ง การได้นำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ในระบบเกษตรกรรมของตน เช่น การไม่เผาฟาง การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ การทำสมุนไพรรักษาไล่แมลง รวมทั้งการรู้จักแมลงดี-แมลงร้าย การเก็บและขยายจุลินทรีย์ การทำฮอร์โมนเพื่อการบำรุงต้นข้าว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเทคนิคใหม่ที่ชาวนาที่มีความมุ่งมั่นในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้นำเทคนิค วิธีการ ความรู้ที่ได้รับไปปรับประยุกต์ใช้ โดยคำนึงถึงวัตถุดิบภายในท้องถิ่นของตนเป็นสำคัญ ซึ่งแนวคิดสำคัญที่ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่เข้าใจที่ตรงกันก็คือว่า การที่ชาวนาพยายามที่จะหาสิ่งทดแทนสารเคมี เป็นเพียงการเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนวิถีผลิต ที่ในท้ายที่สุด กระบวนการและเทคนิคต่างๆ เหล่านั้น ก็ไม่จำเป็นจะต้องนำมาใช้ในพื้นที่เกษตรอีกต่อไป กล่าวคือ “ใช้เพื่อที่จะไม่ต้องใช้อีก” เพราะในที่สุดระบบนิเวศและสมดุลของธรรมชาติก็จะกลับคืนมา ชาวนาก็จะสามารถหลุดพ้นจากการพึ่งพาปัจจัยภายนอกในทุกขั้นตอน (<http://gotoknow.org>)

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของบทบาทหน้าที่ของมูลนิธิชาวขวัญนั้นเป็นเหมือนฟันเฟืองหนึ่งที่อาสาเข้ามาช่วยขับเคลื่อนให้กระบวนการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืนเกิดขึ้นได้จริงอย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้การจัดการความรู้ แต่จะมีศักยภาพและยั่งยืนได้มากขึ้น ถ้าแนวคิดของการพัฒนาระบบเกษตรกรรมแบบพึ่งพาตนเองนี้เป็นที่ยอมรับของทุกภาคส่วน และฟันเฟืองในการขับเคลื่อนมีไ้แค่เพียงมูลนิธิชาวขวัญเท่านั้น เชื่อว่าหนทางก้าวไปสู่พื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนอย่างแท้จริงจะเกิดขึ้นอย่างเป็นจริง

นอกจากนี้ โรงเรียนชาวนามีหลักสูตรโรงเรียนชาวนาที่วัดดาวเป็นหลักสูตร 18 สัปดาห์ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ดังนี้ (<http://www.sathai.org>)

สัปดาห์ที่ 1 การเตรียมแปลงนา เช่น หมักฟาง ล้มตอซัง ไถน่าน้ำตม

สัปดาห์ที่ 2 การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว และจุลินทรีย์สำหรับเร่งแตกกอ

สัปดาห์ที่ 3 การทำจุลินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ และสมุนไพร

สัปดาห์ที่ 4 – 18 กิจกรรมสำรวจระบบนิเวศในแปลงนา เช่น แมลง การเจริญเติบโตของข้าว การพัฒนาเปรียบเทียบระหว่างนาเคมีกับนาอินทรีย์ การแลกเปลี่ยนความรู้ เพิ่มเติมข้อมูลสถานการณ์ทางสังคม ตลอดจนฝันนาของแต่ละคน

นอกจากนี้ มูลนิธิฯ ยังสนับสนุน ส่งเสริมการเขียนโครงการเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน และการสนับสนุนด้วยการเข้าไปให้ความรู้การทำเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ หรือจากการที่มูลนิธิข้าวขวัญได้เข้ามาทำงานในพื้นที่ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้าโดยใช้ชื่อโครงการว่า “โรงเรียนชาวนา” เป็นการให้ความรู้ในหลักสูตรเรื่องดิน แมลง แมลงที่มีคุณและมีโทษต่อข้าวซึ่งแมลงจะจัดการกันเอง การทำนาไม่เผาตอซัง การปลูกข้าว และพันธุ์ข้าวชนิดต่าง ๆ ที่เหมาะสมแก่ภูมิภาค พื้นที่ ท้องถิ่นโดยให้เกษตรกรได้ทดลองเพราะกล้าพันธุ์ข้าว ทดลอง คิดค้นสูตรการทำน้ำหมักชีวภาพทั้งตามสูตรที่ทางมูลนิธิเตรียมมาให้ หรือสูตรตามความต้องการของเกษตรกร แกนนำเกษตรกรซึ่งเป็นการจัดการเรียน การสอนตามอัธยาศัยโดยทุกที่เป็นห้องเรียน สถานที่ปฏิบัติการจริงในการเรียนคือ ท้องนาของแกนนำเกษตรกร ซึ่งการเรียน การสอนที่โรงเรียนชาวนานี้เน้นการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนจากประสบการณ์การทำงานนาของแกนนำเกษตรกรแต่ละคน กล่าวคือ เป็นการบอกเล่า แลกเปลี่ยนเรื่องภายในแปลงนาของตน ทั้งเรื่องแมลง การทำน้ำหมักชีวภาพ หรือบางครั้งก็จะมาช่วยกันคิดหาวิธีการทดลองทำสูตรปุ๋ยชีวภาพตัวใหม่กัน ทำให้เกิดการเรียนรู้และกล้าที่จะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงานของแต่ละคน เป็นต้น

“...กว่าจะมาเรียนที่โรงเรียนชาวนาได้ เจ้าหน้าที่มูลนิธิต้องเข้ามาพูดคุยกับชาวบ้าน เขาเข้ามาเราก็ไม่อยากจะคุยด้วยในตอนแรก ตอนหลังก็คุยกับเขา จนคุ้นเคยกัน เขาก็สอนเรื่องข้าว เอาพันธุ์ข้าวต่าง ๆ มาให้ลองปลูกดูความสูง ความขึ้น สอนเรื่องการดูแลแมลง การทำนาแบบไม่เผาตอซังเพราะมันจะทำให้เสียแร่ธาตุในดิน มาเรียนก็ดี ได้คุย เล่าประสบการณ์การทำงานในแต่ละวัน เอามาเล่าให้กันฟัง ไม่เหมือนมาเรียนหรอก มาคุยกัน ทุกคนเป็นครูหมดในห้อง ลุงนี่เป็นนักเรียนหลังห้อง พูดทีหลังเพื่อน” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 54 ปี)

“...เรียนกันทุกวันจันทร์ ไม่เหมือนห้องเรียนทั่วไปเลยไม่เครียด เพราะเหมือนมาคุยกันมากกว่ามานั่งจด ก็มีให้ความรู้การปลูกข้าว มีหลักสูตรให้เรียนเรื่องพันธุ์ข้าวต่าง ๆ หลักสูตรเรื่องแมลง การทำนาไม่เผาตอซัง แล้วมีใบประกาศนียบัตรให้หลังจากเรียนจบแล้ว และที่มีทำเหมือน

การทำนาจากการปฏิบัติจริง ได้ลงมือทำกันจริงในแปลงนาสาธิตของเราเอง ก็ช่วยกันดูจากประสบการณ์ และทางมูลนิธิก็จะช่วยบอก ช่วยแนะ และหาความรู้ใหม่ ๆ ที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์มาบอกเสมอ” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 62 ปี)

การสนับสนุนทางสังคมจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมพัฒนาที่ดิน ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อการเกษตร ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำงานภายใต้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งทั้ง 2 หน่วยงานนี้มีส่วนในการรับผิดชอบ ดูแลให้การสนับสนุนในการทำเกษตรกรรมแก่เกษตรกรทั่วไป ในที่นี้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานดังกล่าวในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพดินและสภาพอากาศ หรือพืชสมุนไพรที่เป็นสารสกัดทำน้ำหมักชีวภาพ หรือสารไล่แมลงต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีโครงการหมอดินอาสา ที่เป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถเรียนรู้เรื่องของดินที่ดีและเหมาะสมในการเพาะปลูกข้าวและพืชผลชนิดต่าง ๆ ด้วยการสอนถึงค่าที่เป็นกลาง เป็นกรด ด่างในดิน ด้วยการเข้าไปสำรวจตรวจสอบสภาพดินในท้องนาว่าสามารถทำการเพาะปลูกได้มากน้อย และผลผลิตจะดีหรือไม่ เป็นต้น การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐจึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์มาเสริมสร้าง เติมเต็มประสบการณ์เดิม ความรู้เดิมที่แกนนำเกษตรกรมีอยู่สามารถนำมาถ่ายทอดความรู้สู่คนภายในชุมชนได้

“...ป่าไปมาหลายครั้งแล้ว อบรมเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน ป้าอยากให้คนอื่นได้ไปบ้าง ล่าสุดก็ไปอบรมหมอดินอาสา สอนเรื่องดิน ค่ากรด ด่าง กลางของดิน ดินที่เหมาะสมในการปลูกพืช วิธีการแก้กรด ด่าง ก็มีสอน พอเรียนมาแล้วก็ชวนกันไปเป็นกลุ่ม ไปดูดินในนาข้าว เริ่มจากนาเราเอง แล้วก็นาเพื่อน ช่วยเหลือกันเพราะอยากให้มีความเหมือนกัน พอเก่งขึ้นแล้วก็จะบอกต่อให้นาข้าง ๆ ตอนนี้เลยบอกชื่อคนอื่นไปแทน จะได้รู้เหมือนกัน ยิ่งรู้กันหลายคนยิ่งดีจะได้มาช่วยกันคิดปรับปรุงที่นาเราให้สมบูรณ์ ” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 56 ปี)

“...ตอนนั้นป่ามีปัญหาเรื่องพันธุ์ข้าว ก็ไปปรึกษาศูนย์เทคโนโลยีเพื่อการเกษตรในเมือง เขาก็บอกเราดีนะ ก็เต็มใจให้ความช่วยเหลือดี ป้าก็เขาไปตรง ๆ ว่าอยากได้พันธุ์ข้าว เขาก็หามาให้ วันนั้นป่าก็ได้ข้าวพันธุ์กข กลับบ้าน เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เทคโนโลยีเพื่อการเกษตรเขาบอกว่าอยากได้อะไรก็ได้มาได้เลย จะมาขอข้อมูลหรือขอพันธุ์ข้าว สารสกัดชีวภาพอะไรก็ได้” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

จากการศึกษาพบว่า การสนับสนุนทางสังคม (Social support) เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนในอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรีตื่นตัวและประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยการสนับสนุน สร้างเสริมจากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิ

ข้าวขวัญ สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) หรือแม้แต่กรมพัฒนาที่ดิน เป็นต้น ด้วยการพาไปศึกษา ดูงานตามที่ต่าง ๆ เช่น ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ศูนย์หรือแหล่งงานที่ทำปุ๋ยชีวภาพ

การศึกษา ดูงานตามชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นอีกแนวทางหรือวิธีการหนึ่งที่ทางแกนนำเกษตรกรได้รับการสนับสนุนให้เกิดการสังสมประสบการณ์ในการทำงาน ซึ่งอาจเป็นการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ หรือการสนับสนุน ส่งเสริมในด้านอื่นก็ล้วนแต่สร้างประโยชน์มหาศาลแก่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากเป้าประสงค์ของการนำแกนนำเกษตรกรไปศึกษา ดูงานในชุมชนที่ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับนั้น เพื่อกระตุ้น สร้างแรงจูงใจและสร้างความมั่นใจในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ให้เกิดการเรียนรู้ที่ได้จากประสบการณ์ตรง ซึ่งสามารถดูได้จากเอกสาร แผ่นพับที่จัดพิมพ์เผยแพร่เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน ปุ๋ยอินทรีย์ หรือได้ความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในพื้นที่ที่เข้าไปศึกษา ดูงาน จนได้นำความรู้ที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยนกันไปลงมือทำ ปฏิบัติจริงด้วยตนเองจนเกิดการยอมรับและสามารถสร้างความเข้มแข็งทางด้านอาชีพและเศรษฐกิจครัวเรือนชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการศึกษา ดูงานจากพื้นที่ชุมชนที่ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับเป็นการจุดประกายให้เกิดเจตคติที่ดีต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเพราะแกนนำเกษตรกรได้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการเห็นตัวแบบก่อให้เกิดการรู้คิดในเชิงประเมินค่า เกิดความรู้สึกที่ดีในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนพร้อมลงมือกระทำ

“ที่บ้านเราดี อบอุ่น.ให้การสนับสนุน บอกว่าอยากไปดูงานก็จัดหางบประมาณให้ บางทีก็หารถให้ จากที่ไปดูงานที่ต่าง ๆ ที่จำได้ก็แถบอีสาน ที่สุรินทร์ เขาทำอินทรีย์กันจริงจัง แล้วนาข้าว เขาก็งาม ที่สุรินทร์มีเอกสารเกี่ยวกับการทำข้าวอินทรีย์แจก เขابอก เล่าให้ฟังอย่างเป็นกันเอง ไม่หวงวิชา เขาก็เล่าตั้งแต่ปัญหาการปลูกข้าวจนถึงวันที่เปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืน และทำอย่างไรถึงประสบความสำเร็จ แล้วเขาก็ให้ข้าวกลบมาทดลองกินด้วย (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

“เจ้าหน้าที่มูลนิธิข้าวขวัญพาไปนอกสถานที่ ไปเก็บตัวหัวเชื้อที่จะใช้ทำปุ๋ยชีวภาพ ไปที่น้ำตกไขเบอรที่สิงห์บุรี เดินขึ้นน้ำตกหาหัวเชื้อที่อยู่ตามต้นไม้ที่ตายตามธรรมชาติ หัวเชื้อมันมีสีขาว ๆ หนอย เดินเก็บไปก็จะมีคนบอกไปตามทางว่าสิ่งนั้นคืออะไร มีประโยชน์อะไร เหมือนบอกชีวิตในป่ามีอะไร อยู่ได้อย่างไร เป็นการไปเรียนในสถานที่จริง ทำให้มั่นใจมากขึ้น ไปดูงานแต่ละครั้งกลับมาก็มั่นใจมากขึ้น ทำให้รักที่จะทำเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น เพราะมันช่วยได้เยอะจริง ๆ ค่าใช้จ่ายน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ครอบครัวก็ช่วยเหลือกันมากขึ้น ทั้งให้กำลังใจ ไม่คัดค้านอย่าง

ตอนแรก ไม่เป็นหนี้ ดินในนาที่ดีขึ้น มีเงินเก็บ ปลา ปลูกมีให้กินได้แล้ว” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

นอกจากการศึกษา ดูงานแล้ว ยังมีวิธีการลงพื้นที่ภายในชุมชนเข้าไปสาธิตการทำแปลงนาสาธิต เพื่อให้เห็นภาพจริง และตัวแกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรมียั่งยืนสามารถแลกเปลี่ยนซักถามได้ในช่วงเวลาในขณะนั้นได้ทันที

“...จันทร์จะเรียนก็จะทำนาไปด้วย ทำจริง แล้วก็เวียนกันไปดูทุกแปลง เราลองทำแบบไม่ใช้ยาฆ่าแมลงก่อน 3 ไร่ ก็ใช้แปลงของกลุ่มเรานี่แหละเป็นแปลงทดลอง สาธิตทำของจริง ลงมือทำกัน ในนา 3 ไร่ ก็เป็นแปลงนาที่ลองถูกลองผิดกัน แล้วก็ได้ผลดีพอใช้ 70-80 ถัง/ไร่ แต่ไม่ต้องลงทุนมาก ส่วนครั้งต่อไปก็ได้ผลที่ดีกว่าครั้งแรก 80 ถังขึ้นไป” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 62 ปี)

จากการศึกษา ดูงานตามสถานที่ แหล่งดูงาน ชุมชนต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จพบว่า แกนนำเกษตรกรหันมาสนใจ เข้าใจ ตระหนัก เห็นคุณค่า คุณประโยชน์จนปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตข้าว โดยค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดจากการทำนาให้ได้ผลผลิตจำนวนมากจากการทำนาที่ใช้สารเคมีมาเป็นการทำนาที่ใช้สารอินทรีย์ที่หาได้ในชุมชนท้องถิ่นตนเอง หรือเกษตรกรมียั่งยืนที่ใช้น้ำหมักชีวภาพที่สกัดจากผลไม้ เช่น มะละกอ ใบบัวบก กากน้ำตาล น้ำ และส่วนผสมอื่น ๆ เท่าที่มีในท้องถิ่น ทำให้แกนนำเกษตรกรใส่ใจและทำเกษตรกรรมยั่งยืนกันอย่างจริงจังและถาวร และสิ่งสำคัญคือ แก้ปัญหาสุขภาพ พบแพทย์น้อยลงหรือไม่ต้องไปพบแพทย์ เพราะไม่ป่วยไข้เนื่องจาก การแพ้ยาเคมี ลดค่าใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาลลง นอกจากนี้ การทำเกษตรกรรมยั่งยืนยังสามารถช่วยให้แกนนำเกษตรกรสามารถลดภาระหนี้สินลงได้ และมีเงินออมเพิ่มขึ้นอีกด้วย อีกทั้งยังมีเวลาว่างพูดคุยกับครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน อีกด้วย

จากการที่แกนนำเกษตรกรได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากผู้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องข้างต้นแล้วนั้น ส่งผลให้แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรมียั่งยืนผ่านพ้นปัญหาและอุปสรรคในการทำนา การเพาะปลูกเพื่อหาเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัวได้เป็นอย่างดี สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องสุขภาพ ไม่ต้องเข้าออกโรงพยาบาลบ่อยครั้ง เพราะลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทำให้ในการเพาะปลูกสามารถแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนได้ คือมีภาระหนี้สินที่ลดน้อยลงจนสามารถชำระหนี้สินได้หมดและมีเงินออมไว้ใช้ในอนาคตได้อย่างพอเพียงซึ่งส่งผลดีทั้งต่อตนเองและชุมชนซึ่งเป็นการสะท้อนภาพความสำเร็จของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้

“...ตอนใช้เคมีมันเปลืองมาก ซื้อมาที่ 4,000-5,000 บาทต่อ 40 ไร่ แต่ตอนนี้ที่ใช้จุลินทรีย์หมักเองเสียไป 100 กว่าบาท เราก็ยอมรับว่าเราทำตรงนี้เราได้กินเราก็พอใจ แล้วต้นทุนก็ลดลงไป เป็นที่น่าพอใจ แต่ผมขายข้าวผมก็คิดว่าที่ผมขายไป 240,000 บาท เพราะเกี่ยวหนึ่งก็จะขายได้ 6,300-6,400 บาท ผมเหลือครึ่งหนึ่งผมก็พอใจแล้วทำ 2 เทียวก้อยก็ได้สบาย ก้อย่างไรหนึ่งผมก็ได้

ข้าว 90 กว่า-100 กว่าถึง มีบางครั้งได้ 21 เกวียน จากนั้น 20 ไร่ก็มี ที่ว่าพอใจก็ไม่ต้องไปหาหมอ ไม่เป็นโรค มีเวลาว่างมากขึ้น ได้ทำอย่างอื่นได้ด้วยแล้วข้าวก็กินได้จำนวนมากขึ้น มีเงินเก็บ ไม่มีหนี้ อีกด้วยเพราะผมไม่ชอบเป็นหนี้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

“...ผลผลิตลดน้อย แต่ต้นทุนถูกกว่าแต่ก่อนมาก เมื่อก่อน 3,000-9,000 ไร่ เล็ก เคมีใหม่ๆ เหลือ 2,000 กว่าๆ ต้นเหลือ 1,000 กว่าบาท ข้าว 1 เกวียน ได้ 6,000 ปุ๋ยเคมีเป็น อาหารเสริม ชีวภาพเป็นอาหารหลักผลผลิต เคมีใหม่ๆ 70-100 ถึง เคมีบวกชีวภาพ 106-108 ถึง ลดต้นทุน เท่ากับ ได้ผลผลิตเพิ่ม ทำเองจะรู้เองว่าได้ประโยชน์อย่างมาก สุขภาพดีขึ้นทั้งกายและ ใจไม่เครียด ไม่ปวดหัว ปวดท้อง ไปต้องไปหาหมอ ปล่อยไปตามธรรมชาติ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ก็น่าชื่น ได้เรียนรู้ร่วมกัน ได้รู้จักกันมากขึ้น ถามกันถึงเรื่องข้าว แลกเปลี่ยนกันเรื่องข้าว ประสบการณ์ การแก้ปัญหา เรื่องมนุษยสัมพันธ์” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 36 ปี)

จากการร่วมมือ ร่วมใจ สนใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการทำเพาะปลูกอย่างตั้งใจจึงส่งผลให้ แกนนำเกษตรกรสามารถต้นทุนการผลิต ลดปัญหาสุขภาพ หนี้สิน สามารถฟื้นฟูระบบนิเวศและมีความเป็นอยู่ที่ดี อยู่ดีกินดีตามลำดับ

การถ่ายทอดทางสังคม(Socialization)

การถ่ายทอดทางสังคม (Socialization) เป็นกระบวนการส่งผ่านความรู้ ทักษะจากสมาชิก ของสังคมรุ่นหนึ่งไปยังสมาชิกอีกรุ่นหนึ่ง คือ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม และโอกาส ในการปฏิสัมพันธ์กับสังคม และเงื่อนไขในกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม ได้แก่ การเรียนรู้ การ ปฏิสังสรรค์ทางสังคมและการสื่อสารผ่านกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น การถ่ายทอด ทางสังคมผ่านครอบครัวในเรื่องของอาชีพ (Work socialization) การถ่ายทอดผ่านกลุ่มเพื่อน กลุ่ม องค์กร เช่น มูลนิธิข้าวขวัญ หรือศูนย์สมุนไพรและชีวภาพบางพลาม้า การถ่ายทอดผ่าน หน่วยงานภาครัฐ เช่น เกษตรอำเภอ กรมพัฒนาที่ดิน นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดทางสังคมผ่าน สื่อ เนื่องจากสื่อเป็นเครื่องมือการสื่อสารประชาสัมพันธ์ที่ส่งสารให้แก่ผู้รับสารได้อย่างรวดเร็วและฉับ ไว ในปัจจุบันสื่อถือเป็นเครื่องมือที่มีอิทธิพลสูงและคุ้มค่าต่อการประชาสัมพันธ์เชิงรุกอย่างยิ่ง ทั้ง สื่อโทรทัศน์ สื่อวิทยุ และสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ วารสาร เป็นต้น เพราะได้ผลทันต่อความต้องการ ของทั้งผู้ที่ต้องการส่งสารและผู้ที่ต้องการรับสาร สำหรับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนี้ สื่อหรือสื่อมวลชนที่เข้าถึงแกนนำเกษตรกรได้รวดเร็วและฉับไวก็จะประกอบด้วย สื่อโทรทัศน์ สื่อ วิทยุ และสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ วารสาร คู่มือ แผ่นปลิว เอกสารประกอบตามหน่วยงานต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้องกับข้อมูลการทำเกษตรกรรม

อาชีพเกษตรกรรมหรือการทำนาจึงเป็นหนึ่งในอาชีพที่ช่วยเหลือ จุนเจือและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาช้านานอันเป็นส่วนหนึ่งของรากฐานสังคมไทยที่สั่งสม ยึดโยงจนเกิดเป็นค่านิยมสู่แนวปฏิบัติสืบต่อกันจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง อันเริ่มจากการอบรมเลี้ยงดู สิ่งแวดล้อมรอบตัว หรือตัวแทนที่ใช้ในการถ่ายทอดทางสังคมที่นอกเหนือจากครอบครัวอันเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดและสำคัญที่สุดในสังคมไทย จากการศึกษากการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรีพบว่า การทำนาหรือการทำเกษตรกรรมนั้นเป็นกระบวนการที่ถ่ายทอดอย่างมีแบบแผนเป็นความเชื่อธรรมเนียมปฏิบัติที่ทำสืบต่อกันมา เพราะสังคมชนบทของไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่หาเลี้ยงชีพและหาเลี้ยงครอบครัวมาช้านานตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย การทำนาในอดีตทุกคนในครอบครัวต่างล้วนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมทั้งสิ้น และมีการแบ่งบทบาท หน้าที่รับผิดชอบกันค่อนข้างชัดเจน เช่น พ่อแม่เตรียมดิน คุ่น้ำ คุ่วัชพืชที่ขึ้นในนา ไถนา หว่านข้าว เกี่ยวข้าว ส่วนลูกก็จะเลี้ยงควาย พาควายไปกินหญ้า หรือหุงหาอาหารมาส่งให้พ่อแม่ บางบ้านลูกก็ช่วยพ่อแม่ไถนา เกี่ยวข้าว โดยที่ไม่ต้องจับมือให้เรียนหรือสอนเพียงแค่เห็นทุกวันและเห็นเป็นประจำจึงสามารถลงมือทำเองได้ หรือหากยังเป็นเด็กเล็ก ยังไม่สามารถช่วยเหลือพ่อแม่ได้ พ่อแม่ก็จะออกไปยังท้องนาด้วยเพื่อให้รู้ว่าพ่อแม่ทำอะไรในแต่ละวัน เป็นช่องทางในการปลูกฝังลักษณะนิสัยที่ดี การถ่ายทอดทางสังคมที่หล่อหลอมจากครอบครัวซึ่งมีลักษณะของการถ่ายทอดทางสังคมในแง่ของการงานอาชีพหรือการทำนาที่เลี้ยงตน ครอบครัว และชุมชน

“พ่อแม่ทำนาตั้งแต่สมัยก่อน ปู่ย่ามีนาประมาณ 100 กว่าไร่ เมื่อก่อนทำนาปีจะไม่ใช้ไถเลยจะใช้วัวใช้ควายอย่างเดียว เราก็เด็กแล้วพ่อแม่ก็เริ่มพาไปฝึกเลี้ยงควาย ก็ปล่อยวัวแล้วไปเล่นสนุก แล้วเวลาทำนาปีพ่อแม่ก็จะไถนาที่จะไปแต่เช้ามีด ตี 4 ตี 5 ไปถึงก็จะปล่อยควายกินหญ้า ก่อนพอสว่างก็เราก็เริ่มไถ พอเพลก็หยุด พอ3โมงครึ่ง เราก็หิวก็กินข้าวแล้วปล่อยควายลงหนอง พอกินเสร็จก็เตรียมไถ สมัยเด็กก็เลี้ยงควายด้วยช่วยพ่อแม่ไถด้วย หัวเรด้ากว่าไถแต่ความพยายามเราสูงเราก็หัดได้โดยเราเดินตามรอยควาย เริ่มไถตั้งแต่9-10ขวบ” (แกนนำเกษตรกรชาย อายุ 56 ปี)

“...ออกจากโรงเรียน ป.4 ก็เริ่มทำนาแล้ว ตอนที่เรียนก็ช่วยเล็กๆ น้อยๆ เลี้ยงควายบ้าง พอออกจากโรงเรียนก่อนมาทำนาเต็มที เมื่อก่อนที่บ้านทำนาปีก็ทำมาแต่สมัยปู่ย่าตายาย ไม่ต้องหาอาชีพอื่นทำก็ทำนา ก็เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ทำนา เราก็ทำนาอย่างที่บ้านเราทำก็เลี้ยงตัวมาได้ทุกวันนี้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 62ปี)

“ทำนาเป็นอาชีพเลี้ยงตัวแล้วก็เห็นมาตั้งแต่เกิด สมัยพ่อแม่ก็ไม่เห็นจะมีใครชี้เกี่ยจ เราเป็นเด็ก เราก็ต้องออกไปนาพร้อมพ่อแม่ ทำอะไรยังไม่ได้ก็ไปดูว่าพ่อแม่ทำอะไรบ้าง และเมื่อโตมาก็มีนิสัยไม่อยู่นิ่งนี้ติดตัวมา เพราะการทำนาเริ่มทำแต่เช้ามีด และจบเมื่อบ่าย หรือเย็น สมัยนี้ทำนาก็

ไม่ต่างจากเดิมมาก ต้องทำทุกวัน ดูบริเวณที่น้ำ สิ่งแวดล้อมในนา ตั้งแต่ น้ำ ดิน วัชพืชที่ทำลายดินมีงานให้ทำตลอด และเราต้องเอาใจใส่อย่างดี เพราะมันเป็นชีวิตของเราและคนที่บ้าน” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 60 ปี)

หากมองภาพปัจจุบันก็จะพบว่านอกจากครอบครัวที่มีส่วนสำคัญในการถ่ายทอดทางสังคมแล้วนั้น ยังคงมีสถาบันอื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทเป็นตัวแทน (Agent) ในการถ่ายทอดทางสังคมอีกทางหนึ่ง ซึ่งจากผลการศึกษา สัมภาษณ์พูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนพบว่า มีสถาบัน องค์กร หน่วยงาน หรือกลุ่ม เข้ามามีส่วนร่วมในบทบาทของการถ่ายทอดทางสังคมผ่านกลุ่ม องค์กรด้วยการให้ความรู้ ร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ หรือสนับสนุนหาผู้รู้ เข้ามาให้ความรู้กันสม่ำเสมอ

จากการพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรในอำเภอบางปลาม้า นั้น พบว่า มีหลายหน่วยงานหรือองค์กรที่เข้าไปทำงาน เช่น มูลนิธิข้าวขวัญโดยเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิจะเข้าไปในชุมชนเพื่อพูดคุยชักชวนให้ชาวนารู้จักการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ข้อดีและประโยชน์ที่จะได้รับจากเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ยังมีหลักสูตรการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอีก 3 หลักสูตรคือ เรื่องแมลง การปรับปรุงดิน การทำนาแบบไม่เผาตอซัง ซึ่งก็จะมีมาให้ทดลองทำแบบฝึกหัด เช่น เรื่องแมลงก็จะให้สังเกตแมลงในนาแล้วให้วาดภาพแมลงพร้อมบอกชื่อแมลงนั้น ๆ และบอกถึงคุณและโทษของแมลงแต่ละชนิดที่เรียกว่า “ตัวห้ำ ตัวเบียน” ส่วนการทำนาไม่เผาตอซังหรือการปรับปรุงบำรุงดินนั้นก็จะเป็นการบอกถึงข้อดีข้อเสียต่าง ๆ เพราะดินเป็นผืนดินที่ใช้ในการเพาะปลูกจึงต้องตรวจตรา ดูแลธาตุอาหารในดินเป็นพิเศษเพราะนอกจากผืนดินจะมีธาตุอาหารที่สมบูรณ์ดีแล้วข้าวหรือผลผลิตที่จะได้นั้นก็จะได้ผลที่ดีและงามอีกด้วย จึงมีการหาพันธุ์ข้าวชนิดต่าง ๆ มาให้แกนนำเกษตรกรทดลองเพาะในกระถางก่อนแล้วจดบันทึกและนำแลกเปลี่ยนความรู้กัน นอกจากนี้ยังมีเรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์หรือการทำน้ำหมักชีวภาพซึ่งทางมูลนิธิข้าวขวัญก็จะหาสูตรใหม่มาแนะนำจนแกนนำเกษตรกรต่างก็มักเก็บไว้ใช้ตามสูตรที่ได้รับมา หรือบ้างก็คิดค้นส่วนผสมชนิดอื่นเข้ามาหมักเป็นน้ำหมักชีวภาพ บางครั้งก็จัดหาเอกสาร หนังสือ และผู้รู้ในเรื่องการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเข้ามาให้ความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งศึกษา เรียนรู้ แลกเปลี่ยนได้ในท้องถิ่นของแกนนำเกษตรกรเอง โดยสามารถดูได้จากการที่แกนนำเกษตรกรแต่ละคนเล็งเห็นคุณค่าในตนเอง ยอมรับว่าตนเองสามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และพร้อมที่จะเปิดตัวเองเพื่อรับประสบการณ์ใหม่ๆ สามารถรับรู้ความต้องการที่เกิดขึ้นทั้งภายนอกและภายในตนเองได้ มีการรับรู้อยอมรับในตนเองและสามารถนำประสบการณ์ต่างๆ ที่

เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องมาพัฒนาตนเองให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆ ในทางที่สร้างสรรค์ ทั้งต่อตนเองและต่อชุมชนอย่างเต็มที่

“...ก็มีเจ้าหน้าที่มูลนิธิข้าวขวัญพาไปดูงานที่เขาทำกันสำเร็จ แล้วเจ้าหน้าที่ก็มาสอนเรามี 3 หลักสูตร อย่างเรื่องแมลง แมลงที่มีคุณ มีโทษ พวกตัวห้ำตัวเบียน การปรับปรุงดิน ไม่เผาตอซัง แล้วก็การทำจุลินทรีย์ เรียนสำเร็จก็มีใบประกาศนียบัตรมาให้ด้วย แต่เรียนแบบสนุกเหมือนคุยกันเล่าให้กันฟังแล้วเจ้าหน้าที่มูลนิธิก็จะมาให้ความรู้เพิ่มเติม หรือหาความรู้ใหม่ ๆ หรือหนังสือ สูตรปุ๋ยใหม่มาให้ บางทีก็จะมีพันธุ์ข้าวด้วย” (แกนนำเกษตรกรอายุ 56 ปี)

“...มูลนิธิข้าวขวัญเข้ามาสอนเพิ่มเรื่องการทำน้ำจุลินทรีย์ น้ำชีวภาพ ให้ความรู้เรื่องแมลง ต่อมาสอนเรื่องการปรับปรุงดิน ไม่ให้เผาฟาง ลุงก็เอามาทำในแปลงนาเดิม ทำแบบไม่เผาฟางในนาของลุงก็ได้ผล ลุงก็ทำอยู่ไม่เผาฟาง” (แกนนำเกษตรกรอายุ 62 ปี)

นอกจากกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จะเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในการถ่ายทอดทางสังคมแล้วนั้น ก็ยังคงมี**หน่วยงานรัฐ**เข้ามามีส่วนในการหนุนเสริมความรู้ความเข้าใจในการทำนาอีกด้วย เช่น เกษตรอำเภอ หรือกรมพัฒนาที่ดินโดยส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาให้ความรู้ มาสอนในการปรับปรุงดิน ด้วยการใส่ปุ๋ยนขาว ดินมาลย์ซึ่งจะบอกถึงค่าความเป็นกรดต่างภายในดินในปริมาณที่เหมาะสมได้ และเหมาะแก่การเพาะปลูก นอกจากนี้ยังมีการจัดโครงการหมอดินอาสาของกรมพัฒนาที่ดินซึ่งเป็นการฝึกอบรมให้แก่เกษตรกรที่สนใจโดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องดิน ดินที่เหมาะสมในการเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ การปรับปรุง ดุแล บำรุงดิน การตรวจสภาพดินซึ่งแกนนำเกษตรกรที่ผ่านการอบรมนี้สามารถที่จะนำความรู้ไปถ่ายทอดหรือไปช่วยเหลือเกษตรกรอื่น ๆ หรือให้คำแนะนำช่วยเหลือเพื่อนเกษตรกรด้วยกันได้

“ตอนปี 2547 มีคนของเกษตรอำเภอเข้ามาให้ความรู้ มาสอนเรื่องดิน แนะนำให้พักฟื้นผืนดินเพราะเราทำนาไม่ได้พักดินเลย เขาสอนการปรับปรุงดิน ใส่ปุ๋ยนขาว ดินมาลย์ แล้วก็บอกต่อ ๆ กัน” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 38 ปี)

“...ช่วงแรกที่มีปัญหาก็คุยกัน แต่ก็มีการคุยกับทางจังหวัด ก็มีกรมพัฒนาที่ดินเข้ามา มีโครงการหมอดินอาสา สอนเรื่องดิน การปรับปรุงบำรุงดินใส่ปุ๋ยนขาว ดินมาลย์ ตรวจสภาพดิน เราก็ได้รับความรู้ไปด้วย ก็จัดหลายรุ่นแล้ว ก็คุย บอกต่อกันเรื่องดินในชุมชนเรา”(แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดทางสังคมผ่าน**สื่อ** เนื่องจากสื่อเป็นเครื่องมือหรือช่องทางที่ช่วยให้การสื่อสารประชาสัมพันธ์ส่งสารให้แก่ผู้รับสารได้อย่างรวดเร็วและฉับไว เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุ และสื่อโทรทัศน์ เป็นต้น

สื่อโทรทัศน์

โทรทัศน์ เป็นเครื่องมือสื่อสารที่เข้าถึงผู้รับสารได้อย่างรวดเร็ว และผู้รับสารสามารถเห็นภาพจากหน้าจอโทรทัศน์ ทำให้สามารถนึกและคิดตามได้ชัดเจนขึ้นพร้อมทั้งสามารถนำมาทำตามแบบอย่างที่น่าเสนอไว้ได้ ซึ่งในการนำเสนอทางโทรทัศน์นั้นก็จะเสนอถึงวิธีการทำ การลงมือทำ ปฏิบัติจริง รวมถึงการเล่าบอกประสบการณ์ตรงที่มีทั้งความล้มเหลวและความสำเร็จจนสามารถนำมาเป็นแบบอย่างได้ เป็นการกระตุ้นความคิดและทำให้กล้าที่จะตัดสินใจและลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง หรือบางครั้งก็ภาพที่ถ่ายทอดหรือสื่อสารออกมานั้นก็สามารถทำให้เกิดจินตนาการหรือตามเพื่อให้เกิดการทดลองทำเครื่องมือในการทุนแรงงานคน เช่น การทำเครื่องอัดเม็ดปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น

“ได้ดูรายการโทรทัศน์ รายการเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ส่งเสริมให้คนหันมาทำเกษตรกรรมยั่งยืน เขาเอาตัวอย่างคนที่ทำแล้วได้ ประสบความสำเร็จมาเล่าประสบการณ์ และทำให้ได้จริง มีตัวตนจริง ๆ มาในรายการ เราก็มีกำลังใจทำมากขึ้น แล้วเราก็ต้องทำให้ได้อย่างที่เขาทำได้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 52 ปี)

“ตอนเด็กๆ ได้ดูการ์ตูนกระต่ายวิ้งหนีเสือขึ้นเขาไปอยู่บนยอดเขาเห็นกระต่ายตัวเล็กๆ แล้วก็เคล้าตัวกับหิมะมาแล้วก็ใหญ่เรื่อยพอลงมาข้างล่างก็แตกโป๊ะ แล้วกระต่ายก็วิ้งหนีต่อไปได้ก็เลยทำช่วยกันทำเครื่อง ลองผิดลองถูกกันนาน ก็ทำกันอยู่เดือนกว่าเสียของไม่เท่าไร ชื่อเกียรติมาทำไม่ได้ก็ทิ้ง แต่ใจผมนึกถึงเรื่องหนังการ์ตูน แต่จำชื่อเรื่องไม่ได้ ได้ดูเพราะหนังขายยา ” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 54 ปี)

ดังนั้น การถ่ายทอดทางสังคมผ่านช่องทางสื่อโทรทัศน์จึงเป็นประโยชน์และได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย เนื่องจากมีการนำเสนอให้ภาพจริงและชัดเจน ทำให้ง่ายแก่การเข้าใจและนำไปปฏิบัติตาม

สื่อวิทยุ

วิทยุเป็นเครื่องมือสื่อสารที่ใช้การกระจายเสียงเป็นหลัก และเป็นเครื่องมือใช้ที่มีอยู่แทบทุกบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามสังคมชนบทต่างจะมีวิทยุติดตามไปในทุกที่ เพื่อฟังข่าวสาร สาระนำรู้ต่าง ๆ และแกนนำเกษตรกรเองก็ฟังวิทยุเช่นกัน เพราะวิทยุพกพาสะดวก ตื่นขึ้นมาก็เปิดฟังกันแทบทุกบ้านไม่ว่าจะเป็นชาวสารบ้านเมือง เพลง หรือเรื่องที่เป็นสาระนำรู้ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งรายการหรือสถานีที่ให้ความรู้ทางเกษตรกรรมที่แกนนำเกษตรกรส่วนใหญ่รับฟังเป็นประจำนั้นจัดที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ซึ่งผู้จัดรายการคือ ผู้พันคิม ชากัส ก็จะมีผู้ให้ความรู้เรื่องการทำเกษตรกรรมยั่งยืน พุดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม

ยังยืน บอกสูตรการทำน้ำหมักชีวภาพหรือการทำปุ๋ยชนิดต่าง ๆ และพร้อมทั้งตอบจดหมายหรือข้อคำถามในการทำนาหรือเพาะปลูกรูปแบบต่าง ๆ

“...ที่นี้ป่าติดตามพังวิทย์ว่าเค้าจัดการรวนสมุนไพรที่กำลังแพงแสน เป็นรายการวิทย์ที่จัดเกี่ยวกับความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน และได้มีโอกาสไปดูงานที่กำลังแพงแสน และได้พูดคุยประสบการณ์การทำเกษตรกรรมยั่งยืนกับผู้จัดรายการ” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 54 ปี)

“...ฟังทุกวัน เปิดทุกวัน เปิดแทบทุกบ้านรายการเกี่ยวกับการทำเกษตร ผู้พันคิมเขาจัดอยู่ที่กำลังแพงแสนจัดเรื่องความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน บางทีก็มีสูตร การตอบจดหมายเรื่องเกษตร ทำนา ทำไร่” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

ด้วยแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนใช้ชีวิตแต่ละวันกับการทำนาประกอบอาชีพช่องทางสื่อจึงเป็นช่องทางสำคัญในการรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ สื่อวิทยุจึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนรู้เท่าทันความรู้ หรือสาระสำคัญในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจากวิทยุ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำเกษตรของตนได้

การถ่ายทอดทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีแบบแผน และส่งผลคล้ายคลึงกันในแต่ละสังคมโดยผ่านการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นตั้งแต่เกิดจนตาย เชื่อมโยงบุคคลเข้ากับสังคมและวัฒนธรรม และจะเกิดพัฒนาการจากการเรียนรู้รับเอาความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคติ และบรรทัดฐานของสังคมเพื่อเป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวคิดและพฤติกรรม ดังนั้น การถ่ายทอดทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่มีโครงสร้างและส่งผลกระทบต่อบุคคลในลักษณะที่คล้ายคลึงกันซึ่งทั้งผู้รับการถ่ายทอดและผู้ถ่ายทอดต่างมีอิทธิพลต่อกันและใช้ช่องทางที่แตกต่างหลากหลายในการถ่ายทอดเช่นกัน

นอกจากลักษณะทางสังคมที่เป็นกระบวนการหนึ่งที่เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่ทำให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนคือ ลักษณะทางจิตของแกนนำเกษตรกร

ลักษณะทางจิตใจของแกนนำเกษตรกร

จากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้จากการลองถูกลองผิด คิดค้น คิดเป็นเหตุเป็นผลกันแล้วก็ยังมีคุณสมบัติหรือคุณลักษณะอื่น ๆ อีกหลายประการที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนประสบผลสำเร็จในการทำงาน สามารถแก้ปัญหา อุปสรรคในการทำงานได้อย่างดีซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัว ได้แก่

แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เป็นแรงจูงใจทางสังคมในการทำงานซึ่งหมายถึง ผู้ที่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูงคือ ผู้ที่มีพฤติกรรมการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เป็นลักษณะภายในที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ผลักดันบุคคลให้เกิดความพากเพียรพยายามที่จะทำงานจนเกิดผลสำเร็จอย่างดียิ่ง เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็เกิดความภาคภูมิใจ แล้วเมื่อล้มเหลวก็ไม่ย่อท้อ พร้อมที่จะพยายามทำใหม่อีก ดังนั้นแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นอีกหนึ่งที่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง เนื่องจากมักจะชอบอาสาทำงานต่าง ๆ เข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่ออาชีพ ชุมชน สังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ ด้วยมีจิตใจรักการทำงานอย่างไม่ย่อท้อ พึ่งพาตนเองได้และสามารถที่เป็นที่พึ่งพิงของผู้อื่นได้อีกด้วย

การทำนาเป็นอาชีพและเป็นทั้งวิถีชีวิตของแกนนำเกษตรกร หรือแม้แต่เกษตรกรเอง ด้วยเหตุนี้บรรดาแกนนำเกษตรกรจึงต่างมีความมุ่งมั่นเพื่อที่จะได้ข้าวจำนวนมาก และค่าตอบแทนที่สูง โดยที่อาจลืมนึกถึงค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกแต่ละครั้ง จนเมื่อเข้าสู่ช่วงการเปลี่ยนแปลงที่เปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องปรับวิธีการทำนาของพวกเขาจากที่เคยใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี หรือยาฆ่าแมลงฉีดพ่นเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และทันต่อการจำหน่าย มาเป็นการทำนาที่ลด ละ เลิกการใช้ยาเคมี สารเคมีในนาข้าว หรือการมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเต็มตัว จากการบอกกล่าวของแกนนำเกษตรกรนั้น แกนนำเกษตรกรส่วนใหญ่ที่หันมาเปลี่ยนแปลงการทำนาอินทรีย์นั้นก็เพื่อความเป็นอยู่ที่ดี มีสุข คือ ไม่มีโรค ไม่ต้องไปพบแพทย์ เข้าออกโรงพยาบาลเป็นประจำทุกเดือน พอกอยู่พอกินโดยไม่มีหนี้สิน มีเงินเก็บพอเลี้ยงครอบครัวทั้งในวันนี้และวันข้างหน้า

ฉะนั้น เมื่อแกนนำเกษตรกรเหล่านี้ได้ตัดสินใจ มุ่งมั่นที่จะทำเกษตรกรรมยั่งยืนพวกเขาจึงต่างมีความพยายาม เพื่อให้บรรลุถึงเป้าประสงค์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของพวกเขา เช่น สุขภาพดีขึ้น หมดหนี้ สิ่งแวดล้อมอย่างดิน น้ำ ระบบนิเวศในนาดีขึ้น และสิ่งสำคัญคือ เพาะปลูกข้าวได้ข้าวจำนวนมากขึ้นเรื่อย และสามารถคิดค้นวิธีการใหม่ ๆ ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน การเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นสิ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรได้หันมาใช้ทุกช่วงจังหวะของเวลาอย่างคุ้มค่า คือ มีเวลาว่างมากขึ้น สามารถพักผ่อน พบปะ พูดคุยกับผู้คนรอบข้าง นอกจากนี้ยังสามารถใช้เวลาที่ว่างนั้นคิดค้นสูตรน้ำหมักชีวภาพ หรือการดู สังเกตแมลงบนนาข้าวเพื่อดูว่าตัวไหนมีคุณประโยชน์และเป็นภัยต่อนาข้าว เป็นต้น

“เดิมลงทุนปลูกข้าวก็ใช้เงินไม่มากนัก ทำ 50 ไร่ก็พอเลี้ยงตัวได้ ไม่ตื่นตื่นอะไร แต่พอเห็นนาคนอื่นเขาทำได้ ลุงเริ่มตื่นตัว ไปดูเพื่อนที่วัดดาวชิตยาคุมน้ำที่ใช้ป้องกันวัชพืชให้ได้ข้าวออกรวงมาสวย ไปดูญาติที่ทำนาเยอะเป็น 100 ไร่ ลุงก็สะท้อนใจ กลับบ้านมาปรึกษาแม่บ้าน วันนั้น

เลยเอาใหม่ ตั้งใจจริงจัง ทำสูตร คิดสูตรน้ำหมักชีวภาพตามวัสดุที่มีในบ้านเรา เอาแบบที่หาซื้อง่าย สะดวก และคิดว่า เราต้องทำได้ เพราะคนอื่นยังทำได้ แล้วยิ่งนาข้าวเคียงบ้านเราทำได้ ลูกก็น่าทำได้ ก็อดทน อดใจจนทำได้แบบทุกวันนี้” (แกนนำเกษตรกรชาย อายุ 60 ปี)

“พอเห็นคนอื่นเขาทำแล้วเห็นผลดี ก็เลยตัดใจทำนาอินทรีย์ทั้งหมดที่มี คือใจคิดว่า ถ้าไม่ได้ก็ไม่ได้ทั้งหมด เจ็บกันไปเลย ต้องลองดู ได้ดีก็ได้ดีหมด จึงตัดสินใจทำหมดทั้ง 60 กว่าไร่ ก็ได้ผลดีอย่างไม่น่าเชื่อ เพราะคิดว่าเมื่อคนอื่นทำได้เราก็ต้องทำได้ และให้ได้ดีกว่าที่เขาทำได้ ที่นี้พอมีอะไรใหม่เข้ามาก็จะทำ อย่างรถเกี่ยว ลูกก็เป็นคนเริ่ม มันเป็นทุนแรง เวลาในการเกี่ยว จากตอนแรกที่เป็นลูกจ้างรับเกี่ยวข้าวด้วย ปลุกข้าวตัวเองด้วย เลยมาเริ่มจับทำเป็นธุรกิจรถเกี่ยว เพราะลูกไม่ชอบอยู่กับที่ ชอบทำโน่นนี่ ทำทุกอย่างแล้วเราก็ทำได้และทำได้ดีจนเป็นที่ยอมรับ ลูกก็ดีใจและพอใจในจุดนี้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

จากการพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้พบว่า การทำงานหรือการทำสิ่งต่าง ๆ หากเราตั้งใจ มุ่งมั่นที่จะก้าวผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ไปให้ได้นั้น เราต้องใช้ความพยายาม ความเพียรและมุมานะเพื่อสิ่งที่เป็นจุดหมายนั้นโดยที่กว่าจะไปถึงจุดหมายที่เราต้องการ ระหว่างทางสู่จุดหมายเป็นบทเรียนและประสบการณ์ที่สำคัญที่เราสามารถนำมาถ่ายทอด บอกต่อยังคนในครอบครัว เพื่อนบ้านได้เป็นอย่างดี และนอกจากการที่แกนนำเกษตรกรสามารถทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ผลสำเร็จนั้นเป็นผลจากการที่แกนนำเกษตรกรแต่ละคนล้วนแต่ความขยันหมั่นเพียรเป็นที่ตั้ง

จากคำกล่าวที่ว่า “ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ” ซึ่งเป็นคำกล่าวที่ทำให้คิดต่อไปว่า กระดูกสันหลังของชาติคงต้องทำหน้าที่ที่สำคัญและยิ่งใหญ่ทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและสังคมซึ่งหมายรวมถึงประเทศชาติที่เป็นผืนแผ่นดินเกิด ดังนั้น การทำนาจึงเป็นอาชีพที่มีคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างมาก เนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักที่คนทั้งประเทศต้องกิน ต้องใช้ และยังสามารเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศอีกด้วย แต่หากมองในมุมที่เล็กลงก็จะพบว่า ชาวนาเกษตรกรผู้ปลูกข้าวเป็นฟันเฟืองที่สำคัญในการก้าวเดินของวิถีสังคมไทย เนื่องจากพื้นฐานสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรม เป็นครอบครัวใหญ่ที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเมื่อมีการทำงานในบ้าน ในครอบครัว ทุกคนในบ้านก็จะช่วยเหลือกันอย่างดี ซึ่งเป็นการปลูกฝังนิสัย หรือการสร้างนิสัยให้คนตื่นตัวกับการทำงานตลอดเวลา คือ เมื่อเห็นผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายายทำงานหรือหยิบจับสิ่งใด เด็กหรือลูกหลานก็จะเห็นภาพการทำงานนี้ทุกวัน และส่วนใหญ่ผู้ใหญ่ พ่อแม่ก็จะพาออกไปทำงานด้วยกัน

แกนนำเกษตรกรส่วนใหญ่เล่าให้ว่า เห็นพ่อแม่ทำนามาตั้งแต่ตนเองเกิด พ่อแม่พาออกไปทำนาด้วยตั้งแต่ยังเล็ก บ้างก็ไปเลี้ยงควาย หาหญ้าให้ควายกิน หาปุ๋ย หาปลาในท้องนาแต่เมื่อโตขึ้น

ก็ไถนาแทนพ่อแม่ บ้างก็ผลัดเปลี่ยนกันระหว่างพี่น้องผลัดกันไปในท้องถิ่นเมื่อถึงเวลาไปโรงเรียน หลังเลิกเรียนก็พากวายเป็นเลี้ยง ไปกินหญ้า แล้วแต่หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากครอบครัว

ฉะนั้น การทำนาจะหยุดนิ่งอยู่กับที่ไม่ได้ ต้องทำงานตลอดเวลา ต้องอาศัยความขยันหมั่นเพียรตลอดเวลา เพราะการทำนาไม่ได้หยุดอยู่เพียงการเลี้ยงควาย แต่ต้องดูแลแปลงนา ตั้งแต่ก่อนปลูกข้าว เริ่มจากการเตรียมดิน การพรวนดิน ดูน้ำ การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่จะปลูก การดูแลธาตุอาหารในดิน ส่วนเรื่องปุ๋ยนั้นก็ใช้มูลวัว มูลควายที่เลี้ยงไว้ และที่สำคัญคือ ต้องคอยหมั่นดูแลนาข้าวและบริเวณรอบ ๆ นาข้าวอย่างสม่ำเสมอ

ส่วนการทำนาเกษตรกรรมยั่งยืนในปัจจุบันนั้น แขนงนาเกษตรกรต่างก็มีความขยันหมั่นเพียรไม่น้อยไปกว่าการทำนาในสมัยก่อนเช่นกัน เนื่องจากการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีเรื่องที่ต้องให้คิดค้นเช่นกันในเรื่องของแมลงในแปลงนาข้าว การทำน้ำหมักชีวภาพที่ใช้ลาดเทไปในการแปลงนาพร้อมกับขั้นตอนการเตรียมแปลงนา ซึ่งการทำน้ำหมักชีวภาพก็สูตรในการทำแต่ละชนิด แต่ก็สามารถคิดค้นส่วนผสมตัวใหม่ขึ้นมาใช้ได้ เป็นการประยุกต์ใช้สิ่งของที่มีอยู่ในชุมชนหรือภายในบ้าน โดยแกนนำบางคนตื่นแต่เช้าตี 4 ออกมาที่แปลงนา ดูแลไร่นาของตนเป็นปกติแล้วก็คิดค้นสูตรน้ำหมักต่าง ๆ ไว้ใช้เอง หรือหากมีเพื่อนบ้านหรือผู้อื่นมาขอก็จะแบ่งปันให้ไป

“ลุงไม่ชอบอยู่เฉย เข้าตื่นมาตี 4 ก็ออกไปที่นาแล้ว กลับมาสาย ๆ มาฟังวิทยุ ทำงานทำตลอด ไม่หยุด อย่างถึงน้ำที่มีสารสกัดจุลินทรีย์ ที่เป็นน้ำหมักชีวภาพที่เห็นนี้ ลุงทำไว้หลายถัง ทำเป็น 10-20 ถัง คิดสูตรไว้บ้าง ไม่หวงสูตร เห็นไหมเขียนไว้ทั่วบ้าน ตามเสาก็มี บางทีทำไว้ก็มีคนมาขอ ก็แบ่งเขาไป แบ่งกันใช้ หมดยกทำใหม่ ทำไว้ใช้เอง แล้วก็แบ่งคนอื่น ๆ เพราะของเรามีเยอะก็แบ่งปันกันไป” (แกนนำเกษตรกรอายุ 52 ปี)

“จริง ๆ ทำนาแทบไม่ได้พักเลย มันมีงานที่ต้องทำตลอดเวลา แค่ในแปลงนาเราเราก็ต้องดูแลตั้งแต่ให้น้ำในนา ทางเดินน้ำ คูสิ่งที่อยู่บริเวณที่นาเรา บางทีเข้าไปในนาก็เจอปู ปลา ก็จับมาทำอาหาร ต้องคอยหมั่นไปตรวจดูความเรียบร้อย แต่ไม่ได้ไปฉีดยาฆ่าแมลง เลิกฉีดแล้ว พอว่างจากนาก็หาอาชีพเสริมทำ เช่น รับสร้างบ้าน บางครั้งก็ทำน้ำหมักไว้ใช้ให้คนอื่นครั้งต่อไป” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 60 ปี)

จากการที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในทุกวันนี้ได้เพราะความมานะพยายามที่ไม่หยุดนิ่ง ความตั้งใจจริงในการประกอบอาชีพอย่างรอบคอบ และเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ลักษณะไม่เรียนรู้ไม่รู้ของแกนนำเกษตรกร

จากการที่แกนนำเกษตรกรได้เรียนรู้ถึงกระบวนการ ขั้นตอนของการทำเกษตรกรรมยั่งยืน จากทั้งในและนอกพื้นที่ชุมชนที่ได้ไปศึกษา ดูงานมาแล้วนั้นต่างล้วนมีแง่มุมความคิดที่ต่างกันไปในการที่จะนำความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมาปรับใช้ให้เหมาะสมในแปลงนาของแต่ละคน ดังนั้น การคิด วิเคราะห์ในเรื่องการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน และขึ้นอยู่กับมุมมองความคิดของแกนนำแต่ละคนที่มีพื้นฐานทางการทำงานที่แตกต่างกันออกไปซึ่งมีดังต่อไปนี้

ความคิดแบบวิทยาศาสตร์

ความคิดหรือกระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของการค้นหาความรู้ ความจริงและสามารถนำมาพิสูจน์ได้ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ พูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนแล้วนั้น พบว่าแกนนำเกษตรกรต่างมีกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นกระบวนการอันสามารถบ่งบอกได้ถึงคุณลักษณะของแกนนำแต่ละคนได้ว่าเป็นคนที่มีจิตใจ หรือบุคลิกภาพอย่างไร เพราะกระบวนการเรียนรู้เป็นการหล่อหลอมและแสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางสังคม ชุมชน ครอบครัว หรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวแกนนำได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรซึ่งจากการพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน พบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่แกนนำเกษตรกรที่เกิดจากการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น ประกอบด้วยกระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งแกนนำเกษตรกรมักจะทดลอง คิดค้นสูตรต่าง ๆ ในการทำน้ำหมักชีวภาพ หรือแม้แต่การทำปุ๋ยชีวภาพชนิดผงเป็นปุ๋ยชีวภาพแบบอัดเม็ด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกระบวนการคิดที่หล่อหลอมอยู่ในตัวแกนนำเกษตรกรซึ่งพบได้จากการประกอบอาชีพต่าง ๆ โดยเฉพาะในการทำนา ทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่แกนนำเกษตรกรทำเป็นอาชีพหลัก เลี้ยงครอบครัวมาแต่สมัยปู่ย่า ตายาย ซึ่งพบกระบวนการเรียนรู้ต้องใช้ความคิดอย่างมีเหตุและผลในการตัดสินใจในการทำงาน และคุณสมบัติหรือบุคลิกภาพที่สำคัญของแกนนำเกษตรกรยังเป็นผู้ที่ใฝ่เรียนรู้ ใฝ่รู้ มีความขยันหมั่นเพียร มีความพยายาม วิริยะอุตสาหะ ไม่หยุดนิ่งเฉยต่อการทำงาน หมั่นคอยติดตามดูผลงานตลอดเวลาและสม่ำเสมอ

การที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์นั้น เกิดจากเมื่อแกนนำเกษตรกรได้ศึกษา เรียนรู้ ดูงานตามชุมชน สถานที่ต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ประสบความสำเร็จและสามารถนำมาเป็นแบบอย่างได้ จึงเป็นแรงผลักดันหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรหันมาสนใจและใส่ใจทำการทดลองทำน้ำหมักชีวภาพ ปุ๋ยอัดเม็ด และมักจะพยายามปรับปรุง ปรับเปลี่ยน ประยุกต์ เปลี่ยนแปลงสูตรในการทำน้ำหมักชีวภาพอยู่เสมอ

“...ลุงไม่ชอบอยู่เฉย อย่างถึงที่ตั้ังไว้มีสารสกัดจุลินทรีย์เป็นน้ำหมักชีวภาพ ลุงทำไว้หลายถึง ตอนแรกก็ทำน้อย ๆ ก่อน เอาไปลองใช้ในนาดู พอได้ผลดีที่ลุงพอใจ ก็ลองทำเยอะเข้าก็มากขึ้น บางทีก็ทำนอกเหนือสูตรที่เขาให้มา คิดเองบ้าง เอามามผสมกันมันก็ใช้ได้ดีนะ สูตรน้ำหมักชีวภาพของลุงมีตั้งแต่ใบไม้แห้ง สับปะรด มะละกอ สะเดา หอยเชอรี่ บางครั้งก็เอาส่วนผสมต่าง ๆ มามผสมกัน คิดไปเรื่อย ๆ ใช้ไปก็ได้ผลดี ได้ข้าวดีด้วย” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 52 ปี)

“...พอได้มาทำนาอินทรีย์เต็มตัว ก็เริ่มคิดว่าทุกอย่างต้องมีการเปลี่ยนแปลง และเปลี่ยนไปในทางที่ดี พวกผมถึงคิดที่จะทำปุ๋ยอัดเม็ด ทำปุ๋ยอัดเม็ดเพราะผมฝุ่นมันน้อย ก็คิดอำนวยความสะดวกในการทำงานของเรา ก็ลอง ๆ ทำกันอยู่ ตอนนี้กำลังคิดสูตรใหม่หาสูตรที่ได้ผลดีให้ได้ที่สุดและก็หารูปแบบใหม่ ๆ” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

จากการที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะมีกระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่ใช้ความสนใจใฝ่เรียนรู้ในการทดลองทำสูตรของสารสกัดชีวภาพด้วยตนเองแล้วสื่อก็ถือเป็นเครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น สื่อโทรทัศน์ที่สื่อด้วยภาพและเสียงให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และสื่ออีกชนิดหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวพันแต่ดั้งเดิมคือ สื่อวิทยุเป็นที่ใช้เสียงในการสื่อสารและเข้าถึงตัวเกษตรกรได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาพบว่า แกนนำเกษตรกรบางคนก็ได้รับอิทธิพลจากสื่อโทรทัศน์ เช่น จากการดูการ์ตูนและเกิดแรงบันดาลใจในการทดลองทำตัวจานหมุนในการผลิตปุ๋ยชีวภาพชนิดอัดเม็ด ซึ่งก็สามารถใช้ผลิตปุ๋ยชีวภาพชนิดอัดเม็ดได้อย่างดี หรือจากการศึกษาดูงานตามแหล่งสถานที่ดูงานต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

“...อย่างไปดูงานในที่ต่าง ๆ ก็จะได้เห็นเครื่องมือที่ช่วยทุ่นแรง อย่างเครื่องที่ปุ๋ยอัดเม็ด น้องผมเขาก็ความคิดมาจากตอนที่เขาดูการ์ตูนตอนเป็นเด็ก ก็ทดลองทำกัน แต่ผมก็จะเป็นเรื่องของกระดังที่ใส่รองเม็ดที่อัด แล้วก็ไปที่ไปดูงานมาก็คิดที่จะเปลี่ยน กำลังคิดหาเครื่องมืออย่างอื่นมาช่วยให้มันมีฝุ่นน้อยลง ถ้าไม่มีฝุ่นเลยก็จะดีมาก เพราะถ้าอัดเม็ดมันสะดวก ตอนนี้ก็กำลังหาข้อมูลอยู่เรื่อย ๆ กว่าจะทำให้เครื่องอัดเม็ดสมบูรณ์แบบ” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

นอกจากนี้ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนยังได้รับอิทธิพลจากสื่อชนิดอื่นอีก เช่น วิทยุ จากการฟังรายการเกษตรที่จัดโดยผู้พันวีระ หรือผู้พันคิม ชากัส ซึ่งเป็นอีกรายการหนึ่งที่แกนนำเกษตรกรรับฟังรายการเกษตรนี้อย่างสม่ำเสมอ เพราะเป็นรายการวิทยุที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน และมีการตอบปัญหาเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอีกด้วย ทำให้แกนนำเกษตรกรและเกษตรกรทั่วไปให้ความสนใจรายการวิทยุอย่างมาก และนำคำแนะนำจากการตอบคำถามในรายการมาทดลองทำอย่างเป็นขั้นตอน บ้างก็ทำตามคำแนะนำจากรายการ บ้างก็ปรับเปลี่ยนตามวัสดุที่มีภายในบ้านของตน เช่น สูตรการทำน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น

“...ป้าก็ฟังรายการเกษตรในวิทยุ ผู้พันคิมหรือคุณวีระ เขาเป็นคนจัดรายการ ก็จะมีเล่าถึงวิธีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ขั้นตอนต่าง ๆ อย่างทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพก็มี มีสูตรมาบอกมาแนะนำ แล้วก็มีตอบปัญหาเกษตร ปัญหาเรื่องแมลงศัตรูข้าว ป้าก็เอาความรู้ที่ได้ที่ฟังมา มาทดลองใช้ในนาป้า บางทีก็ใช้ในสวน ก็ว่าป้ามันได้ประโยชน์กับตัวเรา” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 52 ปี)

ด้วยเหตุที่แกนนำเกษตรกรมีความไม่เรียนไม่รู้ อย่างสม่ำเสมอ นั้นจึงมักจะทำการทดลองปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสูตรการทำน้ำหมักชีวภาพด้วยการใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในบ้าน ชุมชนของตน ซึ่งจากการพูดคุยกับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถสรุปได้ว่า แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความไม่เรียน ไม่รู้ เช่น เมื่อมีผู้มาสอนหรือถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่างก็จะเอาใจใส่ และเก็บไปทำตามแบบอย่าง หรือบ้างก็จะสอบถามเพื่อความกระจ่างชัดเจนนในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในเวลาที่ไม่ไปศึกษา ดูงาน

สำหรับแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นทุกคนล้วนแต่มีความขยันหมั่นเพียร ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่นั้น คอยตรวจตรา ดูแลผลผลิต พืชผลอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจาก ทุกคนล้วนแต่ต้องการให้ผลผลิตข้าวออกมาได้ผลที่ดี คุ่มค่าต่อค่าใช้จ่าย การลงทุนในแต่ละครั้ง ด้วยเหตุนี้ แกนนำเกษตรกรจึงต่างไม่หยุดนิ่ง หมั่นพยายามทดลองหาสูตรใหม่ ๆ ในการทำน้ำหมักชีวภาพ หรือแม้แต่ในการปลูกข้าวแต่ละครั้ง แกนนำเกษตรกรแต่ละคนก็ไม่เคยปล่อยตัวเองให้ว่าง แต่ละคนต่างดูแล เอาใจใส่ข้าวในแปลงนาของตนอย่างสม่ำเสมอ ทั้งระบบนิเวศในแปลงนา สิ่งแวดล้อมที่อยู่รายล้อมก็ยังคงดูแลด้วยความตั้งใจ

ลักษณะกล้าเสี่ยง

ลักษณะกล้าเสี่ยงเป็นบุคลิกลักษณะที่มีความมุ่งมั่น ตั้งใจสูง กล้าคิด กล้าตัดสินใจพร้อมลงมือทำอย่างกล้าได้กล้าเสียและพร้อมที่จะยอมรับในผลลัพธ์ของการกระทำที่เกิดขึ้น และกว่าจะถึงวันที่แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างทุกวันนี้ แกนนำเกษตรกรต่างผ่านประสบการณ์ในการทำเกษตรที่ใช้สารเคมี ยาเคมีในการเพาะปลูกเป็นจำนวนมาก เนื่องจากยาเคมีช่วยเร่งให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ได้ข้าวในปริมาณมากพอต่อความต้องการของตลาด แต่เมื่อทำเกษตรเคมีนานเข้า แกนนำเกษตรกรจึงเห็นปัญหาที่ตามมาจากการเร่งการเพาะปลูกข้าวซึ่งต้องใช้ค่าใช้จ่ายจำนวนมาก บ้างก็กู้หนี้ยืมสินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) หรือกู้หนี้ยืมสินจากนายทุน หรือแม้แต่การซื้อปุ๋ยเคมีจากร้านเก่าแก่ที่เป็นนายหน้าขายปุ๋ยเคมี เป็นต้น หรือแม้แต่เรื่องของสุขภาพซึ่งเป็นปัญหาที่ใหญ่พอกับปัญหาหนี้สิน เพราะเมื่อใช้สารเคมี หรือยาเคมีฉีดพ่นมากๆ เข้า สารเคมีเหล่านั้นก็เข้าไปสะสมอยู่ในร่างกาย ทำให้เกิดโรค เช่น โรคหอบ โรคเกี่ยวกับ

เลือด บ้างก็แพ้ยา ออกอาการมีน เวียนหัว วิงเวียนศีรษะ เวลาที่ได้กลืนยาเคมี เป็นต้น จากสาเหตุเหล่านี้จึงจุดเปลี่ยนที่ทำให้แกนนำเกษตรกรหันกลับมาทบทวนการทำงาน วิธีการทำนาของตน แม้ว่าจะได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงาน หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชนพาไปศึกษาดูงานในช่วงแรก ๆ นั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการจุดประกายทางความคิดเท่านั้น เนื่องจากแกนนำเกษตรกรยังคงนึกถึงจำนวนผลผลิตเป็นหลัก แต่เมื่อมีการพาไปดูงานในชุมชนหรือพื้นที่ที่สามารถทำได้และเห็นผลจริง อีกทั้งได้มีการแลกเปลี่ยน พูดคุยจึงทำให้เกิดการกระตุ้นต้องการจะทำตามที่คนอื่นเขาทำได้

แกนนำเกษตรกรบางคนเล่าว่า จากที่ไปดูงานแล้วได้คุยแลกเปลี่ยนก็รู้ว่ามันไม่ใช่เรื่องง่ายและไม่ใช่เรื่องยาก แต่สำคัญอยู่ที่จิตใจเรา เรากลัวที่จะเสี่ยงกับการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้แค่ไหน เนื่องจาก ถ้าเราจะเปลี่ยนนาที่เคยใช้ยาเคมีทั้งหมดในครั้งเดียวคงต้องพยายามทำใจอย่างมาก เพราะผลลัพธ์ที่จะออกมานั้นคือ ได้ผลและไม่ได้ผล แกนนำเกษตรกรบางคนจึงเลือกที่จะทดลองทำเป็นแปลง ๆ ไปทีละน้อยก่อน จนมาถึงทำทั้งที่นาของตนเองมี

“...ตอนแรกก็รู้เรื่องการทำนาอินทรีย์ก็ไม่พยายามสนใจ ตอนแรกไม่เชื่อด้วย ไม่คิดว่าจะทำได้จริงเพราะเราเคยทำนาที่ใช้ยาเคมีมาตลอด และก็ได้ผลทันตา แต่พอตัดใจหันมาทำนาเคมี ตอนแรกก็ลองอยู่ 5 ไร่ พอเห็นผลที่ออกมาเลยตัดใจ มุ่งทำนาทั้งหมดที่มีอยู่ นาข้างเคียงเห็นเราทำหมดก็มาแอบดู และแอบไปทำตามบ้าง ที่นี้ก็ทำกันหมด คิดอยู่แค่ไม่เจ๊งก็ได้กับได้ ได้ทั้งข้าวดี ข้าวเยอะ เสียเงินไม่มากเหมือนก่อน ไม่ต้องไปหาหมอดด้วย ตอนนั้นคิดเพียงว่า “ไม่เจ๊งก็จู้ คือถ้าข้าวไม่เสียหายหมดก็อาจจะเหลือไปข้าวที่หัด แล้วพอจะมาสืข้าวได้บ้าง ลุงคิดว่า ถ้าไม่กล้าเสี่ยง ลองดูในตอนนั้น ลุงอาจจะเป็นหนี้อยู่ก็ได้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 53 ปี)

“...ตอนแรกที่เรามาชวนทำก็มาสนใจ พอเห็นนาเขาทำแล้วงามดี เลยแอบทำ ก็เริ่มแต่น้อยก่อน นาเรามีน้อย กลัวจะเสียหายหมด ตอนนั้นก็ทำหมดแล้ว 30 ไร่ ก็เห็นผลดี 80-90 ถัง ได้ข้าวเยอะ” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 37 ปี)

นอกจากนี้ ยังมีแกนนำเกษตรกรบางคนตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืนในแปลงนาทุกแปลงของตน คือ ทำทีเดียวให้หมดทุกแปลงนา ถ้าได้ผลก็ได้ผลดีไปเลย และหากไม่ได้ผลที่ดีก็ไม่ได้ทั้งหมดเลย เพราะคิดว่าทุกอย่างเราสามารถเริ่มต้นใหม่ได้ และเมื่อคนอื่นสามารถทำได้ เราเองก็น่าจะทำได้เช่นกัน

“...ลุงเห็นนาข้าง ๆ เขาทำแล้วได้ผลดี เขาก็บอกต่อ เล่าให้ฟัง เย็นวันนั้นลุงไปซื้อถังมาทำน้ำหมัก ลองหมักผสมหัวเชื้อจุลินทรีย์กับกากน้ำตาล แล้วก็ผลไม่อย่างมะละกอ สับปะรด บางอันก็เป็นใบไม้แห้งหมักกับหัวเชื้อจุลินทรีย์ ลองหมักเก็บไว้เป็นเดือน หลังจากเตรียมตัวเตรียมใจ ตัดใจแล้วก็ตัดสินใจเปลี่ยนเป็นชีวภาพหมดเลย ไม่ลองทำที่ละ 5 แปลงก่อน คิดว่าจะทำก็ทำทั้งหมด

เสียก็เสียหมด เสียใจทีเดียว แต่ก็เริ่มต้นใหม่ได้ ลุงเห็นเห็นเขาทำได้ ลุงก็มั่นใจว่าลุงก็ทำได้ ลุงเลยกล้าทำหมด” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 54 ปี)

“...พอเห็นคนอื่นเขาทำแล้วเห็นผลดี ก็เลยตัดใจทำนาอินทรีย์ทั้งหมดที่มี คือใจคิดว่า ถ้าไม่ได้ก็ไม่ได้ทั้งหมด เจ๊งกันไปเลย ต้องลองดู ได้ดีก็ได้ดีหมด จึงตัดสินใจทำหมดทั้ง 60 กว่าไร่ ก็ได้ผลดีอย่างไม่น่าเชื่อ เพราะคิดว่าเมื่อคนอื่นทำได้เราก็ต้องทำได้ และให้ได้ดีกว่าที่เขาทำได้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 56 ปี)

การประกอบอาชีพเลี้ยงการทำนาของแกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นต้องใช้ความพยายาม พยายามทั้งร่างกาย แรงใจเพื่อผลสำเร็จที่คุ้มค่า ดังนั้น ในการทำงานจึงต้องกล้าที่จะตัดสินใจ และยอมรับต่อผลที่จะเกิดตามมาภายหลังเช่นกัน

การควบคุมตนเอง

การควบคุมตนเองเป็นการทดสอบความอดทน อดกลั้นต่อการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าประสงค์ที่ตั้งใจไว้ให้สำเร็จลุล่วง และจากการที่แกนนำเกษตรกรคุ้นเคยและเคยชินกับการเพาะปลูกข้าวที่ใส่ยาเคมี สารเคมีหรือปุ๋ยเคมีทั้งชนิดน้ำและชนิดผงในแปลงนาของตนนั้น ทำให้ในตอนเริ่มแรกของการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรแบบที่ใช้อินทรีย์หรือการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างจริงจังนั้นเป็นเรื่องที่ต้องพยายามทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้วยการเริ่มจากการพยายามที่จะลดละเลิกการใช้ยาเคมี และปุ๋ยเคมี ซึ่งจากการพูดคุย แกนนำเกษตรกรต่างก็บอกฟังว่า มูลนิธิข้าวขวัญได้เข้ามาให้ความรู้เรื่องการจัดการแมลงบนนาข้าว ช่วงแรกแกนนำเกษตรกรต้องใช้ความอดทน อดกลั้นอย่างมากที่จะไม่ฉีดหรือพ่นยา สารเคมีเมื่อเห็นแมลงลงมาที่นาข้าว หรือศัตรูพืชบินโฉบเข้ามาในแปลงนา ในช่วงแรกต่างก็ยอมรับว่าทนไม่ได้ บ้างก็อดใจไม่ไหวนึกกลัวว่ารวงข้าวจะเสีย กลัวแมลงจะกินข้าวเสียหาย กลัวจะได้ข้าวน้อย แต่เมื่อนึกถึงตอนที่ได้ไปดูงานจากชุมชนพื้นที่อื่นที่ประสบความสำเร็จในการเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วนั้นก็อดยับยั้งชั่งใจอยู่นาน และเมื่อมองย้อนกลับไปว่า หากคนอื่นเขาทำได้ และได้ผลดี มีคนทำตามอย่างเขา เราก็ต้องทำได้เพราะการทำนาเป็นอาชีพที่เลี้ยงปากท้อง และเป็นวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา อีกทั้งแกนนำเหล่านี้ยังบอกเป็นเสียงเดียวกันด้วยว่า ในการทำสิ่งต่าง ๆ ใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะการทำนาที่เคยใช้เคยใส่ยาเคมี สารเคมีมาเป็นเวลานาน และได้ข้าวเป็นจำนวนมาก สามารถปลูกและส่งขายได้ทันตามเวลาที่ตลาดกำหนด และสิ่งสำคัญคือ ต้องได้ข้าวจำนวนมากๆ และได้เงินมากด้วย จิตใจที่เข้มแข็งและมั่นคงจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ต้องอาศัยความอดทน อดกลั้น ความตั้งใจจริงในการทำงานเพื่อผลตอบแทนที่คุ้มค่าต่อความเพียรพยายาม

“...ตอนที่เริ่มทำนาอินทรีใหม่ๆ ก็กลั่นใจจริง ๆ มันต้องตั้งใจ เพราะเราเคยฉีดยาพ่นทุกครั้ง หรือทุกวันที่เราเห็นแมลงในแปลงนาเรา จึงไม่พยายามเดินไปดู เดินไปดูเท่าที่จำเป็น ไม่ไปสามเวลาหลังกินข้าวแล้ว บางทีก็ต้องทำเป็นไม่ใส่ใจ ไม่ดู ไม่คิด เพราะเราอยากได้ข้าวที่ออกมาดี ไม่มีสารพิษ สารเคมี ใจจึงเป็นเรื่องสำคัญมากในตอนแรก แต่ตอนนี้ก็ดีขึ้นแล้ว เป็นปกติ เป็นนายตัวเอง แมลงบินมาก็เฉยเพราะเรารู้แล้วว่าแมลงจัดการกันเองได้” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 37 ปี)

“...ก่อนตัดสินใจเปลี่ยนมาเป็นนาอินทรีฯ ไม่ใช่เคมีก็คิดอยู่นาน กลัวได้ข้าวไม่ดีเท่าที่เคยได้ พอลงมือทำครั้งแรก ตัดใจ อดทน ควบคุมตัวเองไม่ให้สนใจที่นา เพราะตอนใช้เคมี ไปดูตลอดไม่ห่างเลย เห็นแมลงเป็นฉีดยาให้แมลงตาย ยอมรับว่าใจสำคัญมาก ต้องตั้งใจ ไม่สนใจอย่างที่เคยเป็น ลาดเทสารอินทรีฯชีวภาพลงในน้ำก็หลงไปเลย ไม่ใส่ยาเคมีพ่นตาม แต่พอตั้งใจได้ เห็นข้าวออกรวงก็ดีใจ และคิดว่าเราก็ทำได้ จนทำได้มาทุกวันนี้ ได้ข้าวจำนวนมาก และก็ไม่ใช่หนี้ ดีใจที่ทำได้ คุมตัวเองได้” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 54 ปี)

“...การคุมตัวเองไม่ง่าย และยิ่งให้ตั้งใจยิ่งยากไปใหญ่ ก็ทำแล้วได้มากก็อยากได้มากต่อไป พอมาทำนาอินทรีฯก็ไม่คิดว่าจะได้มาก แล้วก็ได้มากกว่าที่เคยได้ จึงกลับมาคิดว่าเป็นเพราะเราเปิดใจเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน เพื่อน เพื่อนบ้านเขาทำได้เราก็ต้องทำได้แบบเขา แต่ก็ต้องคนที่บ้านเราด้วย ลูกก็ดีหน่อย ป้าเขาไม่ค้าน ไม่มีฝ่ายค้าน ป้าเขาเป็นฝ่ายสนับสนุน ให้กำลังใจและช่วยคิด ช่วยทำ คุยกันทุกวัน ก็อยู่กันสองคนก็ปรึกษากัน” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 54 ปี)

นอกจากการไปศึกษาดูงานตามชุมชนที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วประสบความสำเร็จในการปลูกข้าวแล้วนั้นก็ยังพบว่า จากการที่แกนนำเกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องแมลง หรือเรียนหลักสูตรจากโรงเรียนชาวนาก็สามารถเป็นแรงผลักดันหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรอดทน อดกลั้น ยับยั้งจิตใจไม่สนใจแมลงที่มีอยู่ในแปลงนา ช่วงแรกก็มีบ้างที่อดทนไม่ได้ แม้จะได้ฉีดยาฆ่าแมลงพ่นใส่ในแปลงนา แต่ก็นำอุปกรณ์ เครื่องจับแมลงไปซ่อนแมลง แต่หลังจากนั้นต่างก็พยายามอดกลั้น ไม่สนใจแปลงนาที่ต้องคอยเดินมาดูบ่อย ๆ ทุกวัน จนเมื่อสามารถอดใจไว้ได้จึงต่างพากันมาดูที่แปลงนาของตน และพบว่าแมลงที่มีอยู่ในแปลงนานั้นมีกระบวนการจัดการด้วยตัวของพวกมันเอง คือแมลง ศัตรูพืช หรือที่แกนนำเกษตรกร เกษตรกรเรียกว่า “ตัวห้ำ ตัวเบียน” นั้น เป็นแมลงที่มีทั้งตัวร้ายคือ กัดกินข้าวเสียหาย เป็นโทษต่อนาข้าวและแมลงที่เป็นตัวดีมีประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตของนาข้าว ซึ่งในเรื่องของแมลงนี้ก็อีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องใช้ความพยายามและความอดทนอย่างสูงในการหักห้ามใจ ควบคุมตนเอง ไม่ใช้ยาฆ่าแมลงฉีดพ่นเมื่อเห็นแมลงบินเข้ามาที่นาข้าว

ดังนั้น ในการควบคุมตนเองนั้น สิ่งที่สำคัญและจำเป็นที่สุด คือ จิตใจที่เข้มแข็งและมั่นคงของแกนนำเกษตรกร หรือตัวเกษตรกรเองว่าจะสามารถควบคุมจิตใจ อุดหนุนอดกลั้นต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างไร และจากการควบคุมจิตใจตนเองให้มั่นคง เข้มแข็งในการจัดการกับแมลงในแปลงนาของแกนนำเกษตรกรแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้การควบคุมตนเองของแกนนำเกษตรกรบรรลุผลได้ตามเป้าประสงค์ คือ กำลังใจจากคนรอบข้าง ทั้งจากครอบครัว เพื่อนบ้าน หรือเพื่อนเป็นต้น เนื่องจากคนเหล่านี้ล้วนมีส่วนสำคัญในการสร้างกำลังใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้กับเหล่าแกนนำเกษตรกร ซึ่งบางครั้งแกนนำเกษตรกรอาจจะได้รับคำปรึกษา หรือ การช่วยกันคิดหาแนวทางในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน หรือบางครั้งคนเหล่านี้ก็เป็นแบบอย่างที่เป็นแบบอย่างที่ดีและยึดเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ

เมื่อได้ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการการปรับเปลี่ยน การประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามสถานการณ์แล้ว การก้าวสู่ความสำเร็จต้องผ่านประสบการณ์ เรื่องราว ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไข ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงความสำเร็จของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนแต่ละคนจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะความพอใจหรือความหมายในความสำเร็จของแต่ละคนล้วนแตกต่างกัน ความสำเร็จอาจหมายถึงจำนวนผลผลิตที่มากขึ้น มีเงินออมและไม่มีหนี้สิน สุขภาพดีทั้งทางร่างกาย จิตใจ ไม่ต้องเข้าและออกโรงพยาบาลทุกเดือน มีเวลาให้กับครอบครัวมากขึ้น สามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนได้มากขึ้น การได้รับการยอมรับให้เป็นแบบอย่าง หรือได้รับรางวัล เป็นต้น

“...ทำนา ทำสวนมาเยอะ เก็บเงินได้เยอะ ส่งลูกเรียนจบปริญญา สุขภาพดี ไม่เข้าโรงพยาบาล มีเวลาคุยกับพี่น้องก็ถือว่าดี ก็ถือว่าสำเร็จในขั้นหนึ่งแล้ว” (แกนนำเกษตรกรหญิงอายุ 56 ปี)

“...ได้ข้าวดีและเยอะ ใช้เงินน้อยกว่าเดิม มีเงินเก็บ ไม่เป็นหนี้ ร่างกายแข็งแรง มีเวลาให้ลูกเมีย ไม่เบียดเบียนใครก็น่าจะถือว่าโอเค สำเร็จ ผมว่าผมทำได้สำเร็จในระดับหนึ่งก็พอใจแล้ว” (แกนนำเกษตรกรชายอายุ 53 ปี)

จากการศึกษากระบวนการต่างๆ ในการประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรนั้นต้องอาศัยช่องทาง บริบทหลายอย่างมาเป็นองค์ประกอบซึ่งแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้ต่างล้วนมีชุดประสบการณ์ในการทำงานที่คล้ายคลึงกันจึงน่าที่จะสามารถเป็นแบบอย่างหนึ่งของการนำชุดประสบการณ์นี้ไปปรับ ประยุกต์ใช้ประโยชน์ในชุมชนอื่น ๆ และในพื้นที่การทำงานที่เน้นการทำนาเป็นหลักในการประกอบอาชีพ

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงระยะเวลา 40 กว่าปีที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบหลายอย่างทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และอื่น ๆ สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้พบเห็นประเด็น

ของการเปลี่ยนแปลงตามบรรทัดฐานทางสังคมที่พบว่าจากการที่ท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศหรือในท้องถิ่นชุมชนบางปละมั่วที่ต่างพากันพลิกฟื้นผืนแผ่นดินบนแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น จะได้รับการยอมรับและประสบความสำเร็จของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนภายในชุมชน และในชุมชนอื่น เช่น โรงเรียนชาวนาวัดดาว หลักสูตรโรงเรียนชาวนาที่วัดดาวเป็นหลักสูตร 18 สัปดาห์ ที่มีกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการเตรียมแปลงนา เช่น หมักฟาง ล้มตอซัง ไถนาไถดำ การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว การทำจุลินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพและสมุนไพร ตลอดจนกิจกรรมสำรวจระบบนิเวศในแปลงนา เช่น แมลง การเจริญเติบโตของข้าว การพัฒนาเปรียบเทียบระหว่างนาเคมีกับนาอินทรีย์ การแลกเปลี่ยนความรู้ เติมข้อมูลสถานการณ์ทางสังคม นโยบายที่เกี่ยวกับชาวนา ซึ่งได้รับความสนใจและการยอมรับจากชุมชนท้องถิ่นทั้งในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอื่น ๆ ด้วยการเข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งเป็นขั้นตอนของการแสดงให้เห็นประจักษ์และนำมาสู่การนำบทเรียน ประสบการณ์การทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับผลสำเร็จและมีประสิทธิภาพที่ช่วยฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่คุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดียิ่งขึ้นสู่การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชน ซึ่งการที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะมาถึงจุดแห่งความสำเร็จนี้ได้เพราะการเห็นคุณค่าในตนเอง ยอมรับตนเองสามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง และเปิดใจรับประสบการณ์ใหม่ ๆ มาพัฒนาตนเองเกิดการเรียนรู้และการรับรู้ของตน หรือหากมองในหลักคิดของทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม ก็จะสามารถอธิบายได้ว่าการที่แกนนำเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นเป็นบุคคลที่มีความพร้อมทางจิตใจ 3 ด้าน คือ ในส่วนที่เป็นรากและอยู่ในสภาพแวดล้อม ทางบ้าน ทางสังคม และสถานที่ทำงานที่เหมาะสมซึ่งหมายถึงการประกอบอาชีพที่ทำสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษในเรื่องของการทำนา เพาะปลูกข้าว ได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมที่ดีจากครอบครัว เพื่อนบ้าน ครู ผู้รู้ หน่วยงาน องค์กรที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันภายในชุมชน นอกจากนี้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนยังเป็นบุคคลที่พร้อมพัฒนาจิตลักษณะที่เป็นสาเหตุของพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง ที่มีความเชื่ออำนาจในตน เหตุผลเชิงจริยธรรม และมีเจตคติต่ออาชีพการทำนา ดังที่ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ อีกทั้งยังมีความพร้อมที่จะทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่องและเพื่อการอยู่ดีมีสุขของเกษตรกรไทยทุกคน

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรีครั้งนี้ ข้อมูลได้จากงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาพฤติกรรมการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร โดยศึกษาลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมและลักษณะทางจิตใจที่ทำให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการทำเกษตรยั่งยืนปัจจัยในการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกรในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีความเกี่ยวข้องอันนำมาสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของกับแกนนำเกษตรกร โดยการใช้การสังเกต การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-dept Interview) เป็นวิธีพูดคุยซักถามแบบตัวต่อตัวระหว่างแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนกับผู้วิจัยซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง ทั้งนี้โดยผู้วิจัยมีแนวคำถาม (Guideline) ที่ได้กำหนดขึ้นอย่างครอบคลุมรอบด้านต่อประเด็นปัญหาวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกิดปรากฏการณ์การทำงานของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน สำหรับใช้เป็นแนวสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึก ละเอียดยิ่งขึ้น และสามารถสะท้อนข้อมูลความจริงที่หลากหลายเพียงพอต่อการนำมาวิเคราะห์เพื่อตอบต่อประเด็นปัญหาการวิจัยซึ่งผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลแล้วได้พบว่าปรากฏการณ์แบบแผนต่าง ๆ ของมโนทัศน์ความคิดนั้นเกิดเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กัน และไม่มีข้อใหม่เกิดขึ้นอีก การสัมภาษณ์ระดับลึกแบบรายบุคคลนี้ผู้วิจัยได้เลือกบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลักสัมภาษณ์จำนวนทั้งสิ้น 17 รายกรณี เป็นผู้ชายจำนวน 11 ราย และเป็นผู้หญิงจำนวน 6 ราย มีอายุระหว่าง 37-62 ปี จากการศึกษามีข้อค้นพบของปรากฏการณ์ที่เป็นกระบวนการทำให้แกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรีสามารถแก้ปัญหาการทำเกษตรกรรมจนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง สาเหตุของการเปลี่ยนการทำงานจากการทำนาที่ใช้สารเคมีสู่การทำนาแบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น ประกอบด้วย ปัญหาด้านสุขภาพซึ่งพบลักษณะอาการที่สำคัญ 2 ระดับ คือ ลักษณะอาการเจ็บป่วยที่รุนแรงมากและลักษณะอาการเจ็บป่วยที่รุนแรงน้อยซึ่งมีลักษณะอาการดังนี้ กล่าวคือ ลักษณะอาการรุนแรงมากที่พบในแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นมีลักษณะอาการหนักมากจากการแพ้สารเคมี เช่น อาการไคมา ซ็อก และเลือดมีสีเข้ม สีม่วง หรือบางครั้งแค่ได้กลิ่นของสารเคมี ยาเคมีที่ใช้กับพืชผลทางการเกษตรก็เกิดอาการหน้ามืด คลื่นไส้ เป็นลม วิงเวียนศีรษะติดต่อกันเป็นเวลานาน หรือผิวหนังบริเวณแขนและเท้ามีสีดำเข้ม หรือผิวไหม้ แสบคันบริเวณแผล นอกจากนี้ ในลักษณะอาการ

เจ็บป่วยรุนแรงน้อยที่พบในแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีอาการ เช่น ปวดท้อง ท้องเสีย วิงเวียนศีรษะ คลื่นไส้ หน้ามืด เป็นลมเวลาที่ยืนกลางแจ้ง เป็นต้น ซึ่งเป็นผลจากการใช้ยาเคมี หรือสารเคมีทำให้แกนนำเกษตรกรประสบปัญหาด้านสุขภาพและกลับมาทบทวน ปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาซึ่งเป็นอาชีพที่สืบทอดมาแต่ดั้งเดิมอันเป็นรากฐานเศรษฐกิจให้แก่ ครอบครัวและชุมชนเป็นอย่างมาก จึงทำให้แกนนำเกษตรกรเกิดความตระหนักในความมั่นคงของ ชีวิตและสุขภาพมากขึ้นด้วยการหันมาทบทวน และพยายามศึกษาหาวิธีการ ช่องทางในการลด ปัญหาทางสุขภาพด้วยการใช้สารชีวภาพ ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพแทนการใช้สารเคมีโดยศึกษาจากคน หรือชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมาเป็นบรรทัดฐานหรือแบบอย่างใน การตัดสินใจสู่การปฏิบัติที่ชัดเจนและต่อเนื่อง

ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ต้นทุนการผลิตหรือค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกในภาคเกษตรกรรม เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง เพียงเพื่อความต้องการการแข่งขันให้ทันต่อความต้องการของตลาดค้า ข้าว แกนนนำเกษตรกรจึงต่างเพาะปลูกข้าวจำนวนมากเพื่อให้ทันต่อความต้องการของตลาด กล่าวคือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่พบจากการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วยเรื่องของ**ปัญหานี้สิน**ที่ แกนนนำเกษตรกรได้ทำการกู้ยืมจากรัฐ หรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรซึ่ง จำนวนอัตราดอกเบี้ยสามารถลดลงตามระเบียบที่ทางรัฐกำหนดไว้หากผู้กู้มีวินัยในการส่งคืนเงิน และกู้ยืมจากนายทุน หรือเจ้าเก่าที่ให้อำนาจในลักษณะของเงินทุนและการจำหน่ายปุ๋ยเคมี สารกำจัด แมลงศัตรูพืชชนิดต่าง ๆ ในลักษณะของการจ่ายเงินหลังจากนำสินค้าไปใช้แล้ว ลักษณะเช่นนี้ทำให้ แกนนนำเกษตรกรไม่ได้คำนึงถึงต้นทุน ค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูก เนื่องจากความมุ่งหวังใน ปริมาณผลผลิตจำนวนมาก ทำให้แกนนำเกษตรกรต้องแบกภาระหนี้สินจำนวนมากที่ต้องส่ง จ่ายเงินคืนตามกำหนดและหากไม่สามารถจ่ายได้ตามกำหนดก็ต้องทำตามเงื่อนไขที่ได้ตกลง กันไว้ ด้วยเหตุนี้ แกนนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงหันกลับมาใส่ใจกับต้นทุน ค่าใช้จ่าย ในการเพาะปลูกข้าวของพวกตน จนสามารถลดละเลิกการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลงศัตรูพืชต่าง ๆ พร้อมทั้งจัดทำบัญชีรับ-จ่าย หรือบัญชีครัวเรือนเพื่อบันทึก ทบทวนดูค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกแต่ละ ครั้ง อีกทั้งดูต้นทุน กำไรเพื่อนำไปสู่การใช้หนี้สิน และการออมในครั้งต่อไป

นอกจากนี้ สิ่งสำคัญในการเพาะปลูกข้าวของแกนนำเกษตรกรคือ ดินหรือผืนนาที่ใช้ เพาะปลูกรวมถึงระบบนิเวศ กล่าวคือ จากการทำนาที่ผ่านมาระบบนิเวศบริเวณผืนนาได้ถูกทำลาย จากการใช้สารเคมีในนาข้าว กุ้ง หอย ปู ปลา หนูในนาข้าวมีจำนวนลดลงอย่างมากจนไม่มีสัตว์ เหล่านี้หลงเหลืออยู่ และจากการศึกษาพบว่า นอกจากสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศที่ถูกทำลายแล้ว นั้น **ลักษณะสภาพดิน**ในการเพาะปลูกข้าวของแกนนำเกษตรกรเป็นสิ่งที่ควรได้รับการปรับปรุง

เนื่องจากดินมีสภาพแข็ง กระด้าง ขาดสารอาหาร และขาดแร่ธาตุในดิน เป็นผลจากการทับถมของสารเคมีที่ตกค้างในผืนดินจากการเพาะปลูกหลาย ๆ ครั้งจนทำให้แร่ธาตุ สารอาหารในดินขาดความอุดมสมบูรณ์ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้ต้องมีการพักฟื้น พื้นฟูสภาพดินให้ดินร่วนซุยมีธาตุอาหารจนสามารถทำการเพาะปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตที่ดีในครั้งถัดไป ดังนั้น แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการบำรุงดิน ตรวจสอบสภาพผืนดิน ผืนนาของตนจากการสนับสนุน อบรมการตรวจสอบสภาพดินจากกรมพัฒนาที่ดิน ซึ่งทำให้แกนนำเกษตรกรสามารถดูแลเอาใจใส่ผืนนาของตนและเพื่อนบ้านได้เป็นอย่างดีซึ่ง

ประการที่สอง ลักษณะทางสังคม ซึ่งคุณลักษณะอันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประสพผลสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร กล่าวคือ ในการปรับเปลี่ยนการทำนาที่ใช้สารเคมีมาเป็นการทำนาที่เป็นเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น การสนับสนุนทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญต่อการทำงานของแกนนำเกษตรกร ลักษณะดังกล่าวมีกล่าวถึงในหลัก**การสนับสนุนทางสังคม** (Social support) ซึ่งในการสนับสนุนทางสังคมนั้น แกนนำเกษตรกรสามารถได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลในครอบครัวซึ่งเป็นแหล่งสนับสนุนตามธรรมชาติ ได้แก่ สามี ภรรยา บุตร พี่น้อง และญาติด้วยการให้กำลังใจ สนับสนุน ส่งเสริมโดยการนำสื่อชนิดต่าง ๆ เช่น หนังสือ เอกสาร วารสาร แผ่นพับที่เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมาให้กับแกนนำเกษตรกร หรือ**กลุ่มเพื่อน**ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันก็จะให้คำแนะนำต่าง ๆ ในการเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การฟังรายการวิทยุ รายการโทรทัศน์ หรือการอบรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี**กลุ่มองค์กร หน่วยงาน**ต่าง ๆ เช่น หน่วยงานราชการ เช่น กรมพัฒนาที่ดินที่มีส่วนร่วมในการพัฒนา ปรับปรุง พื้นฟูบำรุงดิน การตรวจสอบสภาพดินด้วยการเข้ามาให้ความรู้ ชี้แนะ และจัดทำโครงการหมอดินอาสา หรือ**ศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตร**ที่สนับสนุนพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ตลอดจนชี้แนะในการเพาะปลูก นอกจากนี้ ยังมี**หน่วยงานภาคเกษตรทั้งเกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ**ได้เข้ามาให้คำแนะนำเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น นอกจากนี้ความช่วยเหลือของภาครัฐแล้วยังมี**องค์กร**ที่เข้าไปช่วยเหลือ สนับสนุน แลกเปลี่ยนให้ความรู้แก่แกนนำเกษตรกรและเกษตรกรทั่วไป เช่นองค์กรพัฒนาเอกชนอย่าง **มูลนิธิข้าวขวัญ** ที่ส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปพูดคุย แนะนำ แลกเปลี่ยนกับเกษตรกร และพาไปศึกษาดูงานตามที่ต่าง ๆ รวมถึงการนำพันธุ์ข้าวชนิดต่าง ๆ ที่เหมาะแก่การเพาะปลูกในพื้นที่มาให้ทดลองกัน อีกทั้งจัดทำหลักสูตรความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์ให้แก่เกษตรกรอีกด้วย และหน่วยงานสุดท้ายที่ใกล้ชิดในแต่ละท้องถิ่นและมีส่วนสนับสนุนเป็นอย่างมากคือ **องค์การบริหารส่วนตำบลวัดดาว**ซึ่งให้การสนับสนุนทั้งทางด้านวิชาการด้วยการจัดหาวิทยากร ครู ผู้รู้เข้ามาให้ความรู้ในการทำ

เกษตรกรรมยั่งยืน และสนับสนุนงบประมาณสำหรับการศึกษาดูงานในแต่ละครั้ง เช่น การจัดหา ยานพาหนะ อาหารและเครื่องดื่ม หรือเงินทุน เป็นต้น

จากลักษณะดังกล่าวของการสนับสนุนทางสังคมสามารถแบ่งออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้ กล่าวคือ **การสนับสนุนด้านอารมณ์** ที่แสดงออกถึงความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ เอาใจใส่ให้กำลังใจ แสดงความรัก ความผูกพัน ยอมรับนับถือ เห็นคุณค่ากัน จากการศึกษาพบว่า แกนนำเกษตรกร ได้รับการสนับสนุนทางสังคมด้านนี้จากหลายกลุ่ม ทั้งจากครอบครัว สามเณร ญาติ พี่น้อง เพื่อนบ้าน ทำให้แกนนำเกษตรกรสามารถดำเนินการทำนาอินทรีย์ หรือการทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่อไปได้ แม้ว่าจะพบปัญหา หรืออุปสรรคในการทำงานก็ยังมีครอบครัว หรือ ญาติ พี่น้อง เพื่อนบ้าน ถือว่าเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดในการสนับสนุนทางสังคม ทำให้แกนนำเกษตรกรเกิดกำลังใจ และรู้สึกได้รับการยอมรับและเห็นคุณค่าในการทำงานของตนเองจนสามารถดำเนินการทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่อไปได้จนประสบความสำเร็จ

การสนับสนุนด้านความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร เป็นลักษณะของการให้ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ หรือคำแนะนำที่สามารถนำไปใช้แก้ปัญหา พบว่า แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน ได้รับการสนับสนุนด้านนี้จากองค์กร หน่วยงาน ครูผู้รู้ ทำให้แกนนำเกษตรกรเหล่านี้มีทิศทาง แนวทางในการทำเกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้สามารถนำข้อมูล ความรู้หรือ ข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับไปปรับปรุง ปรับเปลี่ยน แก้ไขการทำนาของพวกตน จากนั้นที่ใช้สารเคมีมาสู่ นาที่ใช้สารอินทรีย์ จนทำให้แกนนำเกษตรกรเหล่านี้ดำเนินการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างมีความสุข มีเวลาในการคิดค้นวิธีการ หรือสูตรการทำสารชีวภาพชนิดใหม่ขึ้นมา สามารถช่วยให้ แกนนำเกษตรกรประหยัดค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกข้าวและสามารถแบ่งปันเพื่อนได้อีกเช่นกัน การสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสาร และความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเป็นสิ่งที่สามารถกระตุ้นเตือน ให้เกิดการแก้ปัญหานำสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และเห็นช่องทางในการทำงานที่อยู่เย็นเป็นสุข และสามารถสร้างความมั่นคงให้แก่อาชีพการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้

การสนับสนุนด้านสิ่งของ หรือการบริการ เป็นลักษณะของการช่วยเหลือโดยตรงในรูป วัตถุ สิ่งของ เวลา เงิน หรือการบริการ กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะได้รับการช่วยเหลือ สนับสนุนและการบริการจากหน่วยงาน องค์กร หรือแม้กระทั่งครู ผู้รู้ในเรื่องการทำ เกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบของการถ่ายทอดเทคนิค วิทยาการ หรือความรู้ในการทำเกษตรกรรม ยั่งยืน เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการรับรู้ให้แก่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นอย่างมาก เช่น การทำแปลงนาสาธิต การผลิตปุ๋ยโดยครู ผู้รู้หรือ การสนับสนุนงบประมาณจาก หน่วยงานรัฐและภาคเอกชน เช่น มูลนิธิในการเข้าฟังการบรรยาย การสัมมนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ

การเกษตรกรรมยั่งยืน หรือองค์การบริหารส่วนตำบลที่สนับสนุนงบประมาณในการเดินทางเพื่อศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีในส่วนของบริการแก่แกนนำเกษตรกรในเรื่องของการจัดฝึกอบรมหมอดินอาสาของกรมพัฒนาที่ดินที่ทำให้แกนนำเกษตรกรที่เข้าอบรมด้านนี้ ทำให้แกนนำมีความรู้เกิดความเข้าใจในการปรับปรุง บำรุงดินในการเพาะปลูก จากการได้รับการบริการดังกล่าว ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถเรียนรู้ เสริมสร้างทักษะ เทคนิคในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้แม้ต้องเผชิญกับปัญหาหรืออุปสรรคในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน แกนนำเกษตรกรเหล่านี้ก็ยังมีหน่วยงาน องค์กรทั้งจากภาครัฐ และเอกชนเข้ามาดูแลให้การสนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนสืบไป

จากการที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รับการสนับสนุนทางสังคมในด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลดีต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืน กล่าวคือ การสนับสนุนทางสังคมที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รับนั้นทำให้เกิดการยอมรับนวัตกรรม หรือสิ่งใหม่ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและได้รับการยอมรับซึ่งดูได้จากการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาที่ใช้สารเคมีมาเป็นการทำนาอินทรีย์ หรือการทำเกษตรกรรมยั่งยืนรวมถึงการทำปุ๋ยจากสารสกัดชีวภาพ หรือน้ำหมักชีวภาพที่ทำจากวัสดุ พืชผลที่ได้โดยง่ายภายในชุมชน แกนนำเกษตรกรเหล่านี้จึงตื่นตัวและเตรียมพร้อมที่จะกระทำและยอมรับวิธีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากแกนนำเกษตรกรต่างมีประสบการณ์ในการทำงาน และสามารถมองทิศทางในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้จากการศึกษาดูงานในพื้นที่หรือชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้แกนนำเกษตรกรได้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณประโยชน์ของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงนำความรู้ ข้อมูลข่าวสารมาปรับ ประยุกต์ใช้ให้กับการทำงานในพื้นที่ชุมชนของตนซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีการกล่าวถึงในทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion) ซึ่งเป็นการกระจายตัวของวัฒนธรรม (Culture) ในรูปของนวัตกรรมใหม่จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) โดยเมื่อมีการสร้างสรรค์ทางความคิด หรือ การกระทำในสิ่งใหม่ในสังคม สมาชิกในสังคมก็จะเกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ทำให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ได้รับการยอมรับจากทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน และมีคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีมีสุขและมั่นคง

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่เป็นแรงผลักดันให้แกนนำเกษตรกรเกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือการยอมรับในนวัตกรรมใหม่นี้คือ กลุ่มอ้างอิง (Reference Group) ที่

เป็นครู หรือ ผู้รู้ เข้ามามีส่วนในการถ่ายทอด ให้ความรู้และความเข้าใจในกระบวนการการทำ เกษตรกรรมยั่งยืนภายในชุมชน กล่าวคือ ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น แก่นนำเกษตรกรที่ทำ เกษตรกรรมยั่งยืนได้รับรู้และเล็งเห็นถึงคุณประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งแก่นนำเกษตรกรที่ ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้ก็จะมีบุคคลที่เป็นที่เคารพ นับถือและยึดถือเป็นแบบอย่างในการ ประกอบอาชีพหรือการทำงานต่าง ๆ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า แก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรม ยั่งยืนได้ดำเนินการทำเกษตรกรรมยั่งยืนโดยมีครู ผู้รู้ ในชุมชน หรือกลุ่มที่ได้รับการยอมรับและ ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการยึดถือปฏิบัติต่อ การทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแก่นนำเกษตรกร ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีกล่าวถึงในทฤษฎีกลุ่มอ้างอิง (Reference Group) ซึ่งกลุ่มอ้างอิงนี้เป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยในการตัดสินใจ เป็นตัวช่วยกำหนด บรรทัดฐาน หรือเป็นกลุ่มที่สัมพันธ์ รู้จักกันดี รู้จักกันเป็นการส่วนตัว หรือเป็นบุคคลในความคิดที่มี ส่วนในการผลักดันความสำเร็จของแก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ เป็นผลให้แก่นนำ เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถปรับตัว และยึดถือปฏิบัติแนวทางการทำเกษตรกรรม ยั่งยืนสืบไปเพื่อการดำรงอยู่ของรากฐานอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นคู่ขนานคู่ใจของประเทศ

การถ่ายทอดทางสังคม (Socialization) เป็นช่องทางหนึ่งในกระบวนการถ่ายทอดการ เรียนรู้ของกระบวนการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้โดยผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ เช่น เอกสาร หนังสือ วารสาร บทความ รายการโทรทัศน์ รายการวิทยุ การศึกษาดูงานในพื้นที่จริงที่ประสบความสำเร็จในการทำ เกษตรกรรมยั่งยืน หรือการบอกปากต่อปาก เป็นต้น แม้กระทั่งการสั่งสอนหรือการเห็นพ่อแม่ หรือ ครูผู้รู้ จากการศึกษพบว่า แก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่างมีเครื่องมือหรือช่องทางของ การเรียนรู้โดยผ่านกลุ่มต่าง ๆ จากสภาพแวดล้อมรอบข้างทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ แก่น นำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่างได้รับการถ่ายทอดทางสังคมในเรื่องการทำงาน หรือการทำ อาชีพเกษตรกรรมจากพ่อแม่ กลุ่มเพื่อน ในการเรียนรู้เรื่องเทคนิค วิธีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน การ ปรับปรุงบำรุงดิน การทำน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น หรือแม้กระทั่งการถ่ายทอดทางสังคมผ่านสื่อต่าง ๆ ซึ่งสื่อทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์สื่อสารให้แก่ผู้รับสารได้อย่างรวดเร็ว ฉับไว กล่าวคือ แก่นนำ เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนิยมและให้ความสนใจในการใช้ช่องทางการสื่อสารผ่านสื่อเป็น อย่างมากจากการรับฟังสถานีวิทยุที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน หรือ จากสื่อ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือ วารสาร คู่มือ ซึ่งแก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนล้วนให้ ความสำคัญในการค้นคว้าหาความรู้ใหม่เพื่อสร้างเสริมเพิ่มเติมทักษะในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างสม่ำเสมอ ทำให้แก่นนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถดำเนินการทำงานได้ต่อไป ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีกล่าวถึงในการถ่ายทอดทางสังคมซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดจากสมาชิก

จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง คือ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมสร้างการเรียนรู้ เกิดการปฏิสังสรรค์ทางสังคมและการสื่อสารผ่านกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ

ประการที่สาม ลักษณะทางจิตใจ เป็นอีกคุณลักษณะหนึ่งที่ส่งผลต่อการทำงานของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบผลสำเร็จ คุณลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้จะมีอยู่ในตัวคนซึ่งอาจมีแตกต่างกันไปตามพื้นฐานการถ่ายทอดทางสังคมหรือการอบรมเลี้ยงดู หรือสิ่งแวดล้อม เช่น ความเพียรพยายามหรือความวิริยะอุตสาหะ เช่น แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะใส่ใจ ดูแล และมีความพยายามในการทดลองเพาะพันธุ์ข้าว ทดลองทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพที่มีส่วนผสมต่างกันไป มีกระบวนการคิดที่มีเหตุและผลรอบคอบโดยพยายามหาสาเหตุและแก้ปัญหาการเกษตรที่สาเหตุ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า **เจตคติ**ต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นสิ่งที่เป็นและสำคัญในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาจากเดิมที่ใช้สารเคมีมาสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืน กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรได้เข้าใจถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างถ่องแท้และพร้อมที่จะปรับปรุง แก้ไขการทำนาของพวกเขาเอง เล็งเห็นคุณประโยชน์ มีความพอใจ และพร้อมที่จะลงมือทำหรือเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากผลของการทำเกษตรอินทรีย์สามารถช่วยลดปัญหาด้านสุขภาพ สามารถลดต้นทุนการเพาะปลูก สามารถลด ปลอดภัยได้ และทำให้ดินดี มีคุณภาพมากขึ้นเหมาะสมแก่การเพาะปลูก การที่แกนนำเกษตรกรมีเจตคติที่ดีต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งลักษณะดังกล่าวมาแล้วนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ (McGuire, 1969) คือ การรู้คิดในเชิงประเมินค่า ความรู้สึก และความพร้อมกระทำ

นอกจากนี้ บุคลิกภาพก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จได้เช่นกัน กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่างล้วนมีทักษะ ความชำนาญในการทำงานที่แตกต่างกัน ดังนั้นบุคลิกลักษณะหรือบุคลิกภาพจึงเป็นตัวบ่งชี้ในการสร้างการยอมรับแก่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน จากการศึกษพบว่า **แกนนำเกษตรกรมีลักษณะของการใฝ่เรียนรู้** กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีลักษณะของการใฝ่เรียนรู้จะต้องเป็นคนที่ดี คิด ตรึกตรอง วิเคราะห์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมาก เช่น **การคิดแบบวิทยาศาสตร์** พบว่า แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเกิดความคิดนี้จากการที่ได้เข้าไปมีประสบการณ์ศึกษา ดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การศึกษา คัดค้น ปรับปรุง ประยุกต์สูตรปุ๋ยอัดเม็ด หรือสูตรน้ำหมักชีวภาพให้เข้ากับท้องถิ่นและชุมชนของพวกเขา ทำให้แกนนำเกษตรกรไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ สร้างวินัยและมีความอุตสาหะในการทำงานทำให้แกนนำเกษตรกร

สามารถประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้เป็นอย่างดีและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อ
แกนนำเกษตรกรรุ่นต่อไป

คุณลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พบในแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนคือ **ลักษณะกล้าเสี่ยง** ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจ การตัดสินใจลงมือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่หวังผลและ
ยอมรับต่อการกระทำนั้น กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นต่างต้องมีการไตร่
ตรอง ตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกของพวกตนจากการใช้สารเคมีที่ได้ผล
ผลิตจำนวนมากมาสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ยังไม่มั่นใจในผลที่จะได้ ด้วยความพยายามที่
ต้องการแก้ปัญหา และทบทวนสาเหตุ สภาพแวดล้อมที่มาของปัญหาจึงทำให้แกนนำเกษตรกร
เหล่านี้ตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้สามารถข้ามผ่านปัญหา อุปสรรคจนสามารถแก้ไข
ปรับปรุงการทำงานของพวกตนได้จนแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้ประสบความสำเร็จ
ความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ลักษณะการใฝ่รู้ใฝ่เรียนที่ส่งผลให้แกนนำเกษตรกรประสบความสำเร็จในการ
ทำเกษตรกรรมยั่งยืนคือ **การควบคุมตนเอง** จากการศึกษาพบว่า แกนนำเกษตรกรที่ทำ
เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นล้วนมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคงให้เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ สามารถควบคุม
จิตใจ อุดทนและอดกลั้นต่อสภาพแวดล้อมเมื่อตัดสินใจปรับเปลี่ยนการทำมาสู่การทำเกษตร
อินทรีย์ โดยต้องพยายามลด ละ เลิกการใช้สารเคมีลงสู่ผืนนาหันมาใช้สารอินทรีย์ หรือสารสกัด
ชีวภาพแทน กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนต้องพยายามควบคุมตนเอง อุดทน
อดกลั้นต่อสิ่งแวดล้อมที่บั่นทอนกำลังและความพยายาม แต่ด้วยแกนนำเกษตรกรที่ทำ
เกษตรกรรมยั่งยืนต่างล้วนมีจิตใจที่มั่นคงจึงสามารถผ่านพ้นอุปสรรคและความบั่นทอนทางจิตใจ
ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีทำให้ได้ผลผลิตที่ดีดังที่ตั้งใจไว้

จากลักษณะใฝ่เรียนใฝ่รู้ของแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น พบว่าลักษณะ
ดังกล่าวนี้มีกล่าวถึงในลักษณะทางพุทธ หรือธรรมสำหรับการทำงาน กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่
ทำเกษตรกรรมยั่งยืนล้วนเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะที่มุ่งมั่น มีความเพียร พยายาม เอาใจใส่ รู้จัก
ควบคุมตนเองในการทำงานซึ่งมีลักษณะที่ตรงกับหลักธรรมที่เป็นแนวปฏิบัติในการทำงานด้วย
หลักของอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (เพียร พยายาม) จิตตะ (เอาใจใส่) วิมังสา
(หมั่นไตร่ตรอง พิจารณา) อันเป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จของแกนนำเกษตรกรในการทำ
เกษตรกรรมยั่งยืนที่สามารถควบคุมจิตใจตนเองเพื่อให้การทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบผลสำเร็จ
 อีกทั้งพยายามทดลองทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ ทดลองทำปุ๋ยอัดเม็ดโดยการคิดค้น ประยุกต์สูตรให้ได้
ปุ๋ยที่มีคุณภาพดีและประหยัดค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนการผลิต ทั้งนี้ยังพร้อมเอาใจใส่ในไร่นาของตน

จากการจัดการแมลง ศัตรูพืชต่าง ๆ จนสามารถสร้างความมั่นคงให้แก่เศรษฐกิจของครัวเรือนสู่เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจของประเทศ

คุณลักษณะดังกล่าวที่กล่าวถึงข้างต้นของแกนนำเกษตรกรที่เกษตรกรรมยั่งยืนนี้ได้พบจากงานวิจัยในลักษณะเดียวกันของ จุลพงศ์ คมกฤส (2536 : 138-141) ศึกษาเรื่องคุณลักษณะทางจิตใจของปราชญ์ชาวบ้าน โดยใช้การศึกษาเป็นกรณีศึกษาเกษตรกรที่ดำเนินการเกษตรกรรมทางเลือกของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม โดยผลการศึกษาพบว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์มีกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ รู้จักควบคุมตนเอง ให้ความร่วมมือในการทำงานร่วมกับผู้อื่น กล้าเสี่ยงอย่างมีเหตุผล มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ รักสันโดษ มีความเชื่ออำนาจในตน และมีพฤติกรรมการติดตามรับข่าวสารซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับสังคม ในขณะที่นาง พันธมนาวิน (2518 : 81-83) ได้ศึกษาความแตกต่างระหว่างผู้นำทางการเกษตรและผู้มิใช่ผู้นำ พบว่า ผู้นำทางการเกษตรมีความสนใจรับฟังข่าวสาร กล้าเสี่ยงโดยอาศัยสถานการณ์ มีพฤติกรรมเผยแพร่ มีความสุขุมรอบคอบ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ และสามารถปรับตัวได้มากกว่าผู้มิใช่ผู้นำ นอกจากนี้นนทียา และณรงค์ หุตานุวัตร (2547) ยังได้ศึกษาถึงเกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด พบว่า จาก 26 บทเรียนทางเลือกแห่งความหวังให้กับชีวิตครอบครัว ชุมชน และสังคมนั้น เกษตรกรต้นแบบมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กล้าเสี่ยง มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เชื่ออำนาจในตน ควบคุมตนเองและติดตามสถานการณ์บ้านเมืองพร้อมทั้งมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี

จากการศึกษาการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรีครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบที่สำคัญที่เป็นตัวขับเคลื่อน ผลักดันให้แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ประสบความสำเร็จ กล่าวคือ แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่ดีมีสุข ต้นทุนในการเพาะปลูกน้อยแต่ได้ผลผลิตข้าวจำนวนมาก สุขภาพแข็งแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจ ลดการแบกรับภาระหนี้สินจากการกู้ยืมจากแหล่งต่าง ๆ จนสามารถปลด ลดหนี้ จนสามารถมีเงินออมได้ ซึ่งองค์ประกอบที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเกิดจาก **สาเหตุของการเปลี่ยนการดำเนินงานจากการทำนาที่ใช้สารเคมีสู่การทำนาแบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน** **ลักษณะทางสังคม ลักษณะทางจิตใจ** ที่แกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีความพร้อมทั้งกำลังกาย กำลังใจในการสนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จในการทำงานอาชีพของพวกตน และนำมาสู่การปฏิบัติที่ทำต่อเนื่องเป็นประจำ สม่่าเสมอจนเป็นแบบอย่างที่ดี และเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติต่อไปเพื่อความมั่นคงของชีวิต

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการศึกษาในการศึกษาพฤติกรรมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรีนั้นพบว่ากระบวนการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีกระบวนการเรียนรู้ที่น่าสนใจและเป็นทางเลือกหนึ่งของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวนาไทยที่น่าจะนำไปพัฒนาให้เกิดการยอมรับอย่างแพร่หลายได้ ด้วยการนำองค์ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เริ่มจากการรู้ถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการงานที่ใช้สารเคมีเพื่อนำการค้าขายมาเป็นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ฟื้นฟู ดูแล บำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในชุมชน ตลอดจนลักษณะทางสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกิดจากการถ่ายทอดทางสังคมผ่านการทำงานที่เห็นจากบรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ครู ผู้รู้ กลุ่มองค์กร หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนอย่างมูลนิธิข้าวขวัญที่เข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางในการถ่ายทอด เชื่อมโยงความรู้ เทคนิค วิธีการในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับชาวนาในชุมชน หรือการส่งผ่านความรู้ ทักษะ เทคนิคในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ วารสาร จุลสาร หนังสือ ตำรา สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ เป็นต้น นอกจากนี้ ลักษณะทางจิตใจของแกนนำเกษตรกรที่มีความมานะ วิริยะ อุตสาหะ ใฝ่เรียนรู้ใฝ่รู้ด้วยการมีความคิดแบบวิทยาศาสตร์ เป็นคนที่กล้าเสี่ยง และสามารถในการควบคุมตนเองได้ บุคลิกลักษณะเหล่านี้ช่วยผลักดันให้แกนนำเกษตรกรค้นพบและเลือกการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นทางออกในการแก้ปัญหาการทำเกษตรกรรมของพวกเขาตน นอกจากนี้จากการศึกษายังพบว่า การเปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยน การยอมรับในสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องของเจตคติที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ฉะนั้นหากเป็นไปได้ทางกลุ่มแกนนำแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนน่าจะเสนอโครงการฝึกอบรมเพื่อการพัฒนาเจตคติที่ดีต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนโดยการศึกษา แลกเปลี่ยน เรียนรู้จากสถานการณ์จริง ในพื้นที่ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง หรือในลักษณะของการแลกเปลี่ยนพื้นที่ศึกษาดูงานในแต่ละพื้นที่ให้ขยายในวงกว้างเพื่อนำให้เกิดความตระหนัก รับรู้ เข้าใจ เห็นคุณค่าคุณประโยชน์ และยอมรับสู่การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเป็นองค์รวมทั้งหมด กล่าวคือ ไม่ศึกษาเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ดังนั้นจึงต้องใช้เวลาในการศึกษามากขึ้น และเป็นโครงการต่อเนื่องเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการของการเกิดพฤติกรรมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกร
2. ควรมีการนำกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนแต่ละคนมาสรุปบทเรียน ถอดความรู้และนำมาสื่อต่อสาธารณชนอย่างกว้างขวาง

บรรณานุกรม

- เกตุมณี มากมี. (2536). **โอกาสในการศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของเยาวชนในภาคเหนือ**. กศ.ด. (พัฒนาศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- งามตา วรินทร์านนท์. (2535). **เอกสารประกอบการสอนวิชาจิตวิทยาสังคม (ส.ค.31)**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จินตนา บิลมาศ และคนอื่น ๆ. (2529). **คุณลักษณะของข้าราชการพลเรือน**. รายงานวิจัย. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จุลพงศ์ คมกฤต. (2536). **คุณลักษณะทางจิตใจของปราชญ์ชาวบ้าน : การศึกษารายกรณีเกษตรกรที่ดำเนินเกษตรกรรมทางเลือก**. ปรินญานิพนธ์ กศ.ม.(จิตวิทยาพัฒนาการ). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อุดลำนเา.
- ฉัตรวรัญ อดคลิงห์. (2545). **กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชาวนา**. ปรินญานิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนาศึกษาศาสตร์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชลิตา บัณทวงศ์, เรียบเรียง. (2546). **สานสรรค์ความรู้ สู่เกษตรยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : บริษัท ศรีเมืองการพิมพ์ จำกัด.
- _____. (2547). **สานสรรค์ความรู้ สู่เกษตรยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ แอนด์ เจ กราฟฟิคส์ไชด์.
- ชลิตา บัณทวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, บรรณาธิการ. (2547). **ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ แอนด์ เจ กราฟฟิคส์ไชด์.
- ชัชชัย แก้วสนธิ. (2533). **บทบาทและหน้าที่ของเกษตรกรผู้นำตามความคาดหวังของเกษตรกร เกษตรตำบล และเกษตรกรผู้นำในจังหวัดนครปฐม**.วิทยานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. อุดลำนเา
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษ.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2527). **สรุปคำบรรยายเรื่องการพัฒนาจิตใจของบุคคลในราชการ**. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน สำนักงานกพ.

ธีรพร อุวรรณโณ (2529). **จิตวิทยาสังคม**. โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครู
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นพนธ์ สัมมา. (2523). **จิตลักษณะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมทางการ
เกษตร**. ปรินซ์นิพนธ์ กศ.ด. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.

นาถ พันธุมนาวิน (2518). **ความแตกต่างระหว่างผู้นำทางการเกษตรและที่ไม่ใช่ผู้นำใน
เรื่อง แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ พฤติกรรมกล้าเสี่ยง และพฤติกรรมแพร่ขยาย.**
วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2518. อัดสำเนา.

นาถ พันธุมนาวิน และคนอื่น ๆ (2521). **การยอมรับวิทยาการแผนใหม่กับแรงจูงใจใฝ่
สัมฤทธิ์ ความกล้าเสี่ยงและความวิตกกังวลของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพด
ในอำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี และอำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา,**
ข่าวสารเกษตรศาสตร์. 23 (3) : 30-45 ; มิถุนายน – กรกฎาคม.

นันทิยา และ ณรงค์ หุตานุวัตร (2546). **เกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนทัศน์ กระบวนการ
และตัวชี้วัดจากกรณีศึกษา 26 บทเรียน** ทางเลือกแห่งความหวังให้กับชีวิต
ครอบครัว ชุมชน และสังคม. กรุงเทพฯ.

นันทิยา และ ณรงค์ หุตานุวัตร (2547). **เกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนทัศน์ กระบวนการ
และตัวชี้วัด**. กรุงเทพฯ. : มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทย.

นิศา ชูโต. (2545). **การวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : บริษัท แม็ทส์ปอยท์ จำกัด พิมพ์ครั้งที่
2.

บุญรับ ศักดิ์มณี. (2532). **การเสริมสร้างจิตลักษณะเพื่อพัฒนาพฤติกรรมการทำงานราช
การ**. ปรินซ์นิพนธ์ กศ.ด. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2547). **เศรษฐกิจแห่งความสุขและการแบ่งปันवादด้วยเกษตรกรรม
ยั่งยืนและชุมชน**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ แอนด์ เจ กราฟฟิคส์ไชด์.

ประเวศ วสี. (2539). **หนทางรอดสังคมไทย : ปาฐกถาว่าด้วยเกษตรกรรมทางเลือก
เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก**. ม.ม.ท.

ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 เดือนตุลาคม 2547. **หนังสือพิมพ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้.**

ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 เดือนพฤศจิกายน 2547 **หนังสือพิมพ์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้.**

ผอบเขียว วงศ์ภักดี. (2537). **ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ฝึกอบรมใน
ธนาคารพาณิชย์ไทย**. ปรินซ์นิพนธ์ วท. ม. (การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์).

กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา

- พจนารถ สารพัด. (2546). การศึกษาเปรียบเทียบการเห็นคุณค่าในตนเอง ของเยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนที่มีบุคลิกภาพแตกต่างกัน. สารนิพนธ์ กศ.ม.(จิตวิทยาพัฒนาการ). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พนมพร ชันธิไชย. (2534). การศึกษากระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมการปลูกยางพาราของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ปรินญานิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2531). วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์. สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- พิสมัย กระแสอินทร์. (2518). ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับการปลูกพืชหมุนเวียนของเกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ. ปรินญานิพนธ์ วท.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อุดมสำเนา.
- ลัดดาวัลย์ และคณะ. (2545). ระบบ กลไกและกระบวนการพัฒนาคุณลักษณะและทักษะของแรงงานภาคเกษตรผู้ก่อนแน่นอน. ทุนอุดหนุนมหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2547). เกษตรกรรมยั่งยืน วิถีเกษตรกรรมเพื่อความเป็นไท ความเรียงว่าด้วยความหมาย หลักการและข้อเสนอทางนโยบาย. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดีการพิมพ์.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม. (2528, มีนาคม-เมษายน). “ตลอดเวลา 20 ปี การมุ่งปลูกเพื่อขายไม่เคยทำให้ผมมีอิสระ” วารสารสังคมพัฒนา. 13 (2) : 44-52.
- สมใจ สังข์แสดม. (2526). ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับของใหม่ของชาวนาภาคใต้. วิทยานิพนธ์สม.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- (2538). ทฤษฎีต้นไม้อริยธรรม : การวิจัยและการพัฒนา
ข้าราชการพลเรือน. สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน.
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2546). ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2547). เกษตรกรรมยั่งยืน อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกับปัญหาการเกษตรและอัตลักษณ์ชาวนาไทย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ แอนด์ เจ กราฟฟิคส์.

อัฉฉร่า รัฏฐัฒฐรรม , เรียบเรียง. (2547). เกษตรกรรมยั่งยืน : หลากหลายมุมมองสองทาง
เกษตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พิมพ์ดี.

Bhanthumnavin (1975), Nath and others. The Study of the Farmers' Attitude Toward
the Soybean Cultivation Extension. Research Report No.1 Bangkok :
Agricultural Extension and Training office, Kasetsart University

ภาคผนวก ก

ประเด็นคำถามสำหรับการสัมภาษณ์

ประเด็นคำถามสำหรับทำ Community study

1. ประวัติศาสตร์ชุมชน

- ชื่ออำเภอบางปลาม้ามีความหมายอย่างไร
- อำเภอบางปลาม้ามีกี่ตำบล
- จำนวนประชากรจากอดีตถึงปัจจุบัน
- จำนวนครัวเรือนจากอดีตถึงปัจจุบัน
- การขยายตัวของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร และเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น
- มีการย้ายถิ่นเข้าและออกในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

2. สภาพนิเวศวิทยา

- สภาพภูมิประเทศในอดีตเป็นอย่างไร และต่างจากสภาพปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร
- สภาพภูมิอากาศ ฤดูกาลต่าง ๆ เป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่ อย่างไร
- เดิมนั้นสภาพชุมชนเป็นอย่างไร มีที่ดินทำกินมากน้อยแค่ไหน
- เดิมชุมชนอุดมสมบูรณ์ไหม ทำนาได้มากน้อยแค่ไหน
- แล้วเคยเจอสภาพน้ำท่วม ฝนแล้งติดต่อกันหรือไม่ มีผลอย่างไร

3. สาธารณูปโภค

- การคมนาคม เส้นทางเดินทางสมัยก่อนภายในชุมชน ระหว่างชุมชนเป็นอย่างไร
- เดิมการเดินทางเป็นอย่างไร ทางน้ำ ทางบก ระยะทางการเดินทางเท่าไร
- ไฟฟ้าเริ่มเข้ามาช่วงไหน ปีใด เสียค่าไฟเดือนละเท่าใด
- น้ำประปาเริ่มเข้ามาเมื่อใด เสียค่าน้ำประปาเดือนละเท่าใด

4. สถาบันการศึกษา

- มีโรงเรียนกี่แห่งในอำเภอนี้ มีนักเรียนจำนวนเท่าใด เป็นโรงเรียนประถมหรือโรงเรียนมัธยม
- นักเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กที่อาศัยอยู่แถวไหน
- ครูได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนไหม อย่างไร

5. สถาบันศาสนา

- อำเภอนี้มีวัดกี่วัด ในแต่ละชุมชนมีวัดกี่แห่ง มีพระ เณรกี่รูป
- บทบาทของวัดและพระต่อชุมชนเป็นอย่างไร
- คนกลุ่มใดที่ไปวัดเป็นประจำ และไปวัดกันบ่อยไหม
- ความเชื่อต่าง ๆ ตำนาน ประเพณีต่างๆ หรือการละเล่นประจำปีในชุมชน ตั้งแต่ในอดีตและจนถึงปัจจุบัน

6. สถาบันเศรษฐกิจ

- อาชีพของชาวบ้านมีอาชีพอะไรบ้าง
- อาชีพหลักของชาวบ้านในชุมชนคืออะไร
- อาชีพรองของชาวบ้านในชุมชนคืออะไร
- มีหนี้สินหรือไม่ และหนี้เกิดจากอะไร
- มีที่ดินในการทำกินเท่าใด

7. สถาบันครอบครัว

- ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นแบบใด
- ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติเป็นอย่างไร
- ลักษณะครอบครัวเป็นอย่างไร บทบาทพ่อแม่เป็นอย่างไร

ประเด็นคำถามเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

- การทำนาแบบเดิมกับทำนาเป็นแบบใด
- ผลผลิตเป็นอย่างไร การลงทุน กำไร เป็นอย่างไร
- เหตุใดจึงเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน
- ปัญหา อุปสรรคในการทำนาแบบเดิมเป็นอย่างไร และแก้ได้อย่างไร
- ได้เรียนรู้เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน มาจากที่ไหนและเมื่อใด
- รู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างไร
- สิ่งที่ทำให้กล้าตัดสินใจในการเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์
- เมื่อเปลี่ยนแล้วผลผลิตที่ได้เป็นอย่างไร

- วิธีในการทำเกษตรอินทรีย์มีลักษณะอย่างไร เป็นแบบใด
- ปัญหา อุปสรรคในการทำเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างไร และแก้ปัญหาอย่างไร
- ได้เรียนรู้อะไรจากเกษตรกรรมยั่งยืนบ้าง ได้ช่วยแก้ปัญหาอะไรให้กับอาชีพการทำนาบ้าง
- เกษตรกรรมยั่งยืนคืออะไรในความคิดเห็นของท่าน
- เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนน่าจะมีลักษณะแบบใด น่าจะเป็นคนแบบไหน
- และประสบความสำเร็จอย่างไรในความเห็นของแกนนำเกษตรกรแต่ละคน

*หมายเหตุ ประเด็นคำถามที่ตั้งไว้เป็นเพียงแนวทางการถามแบบกว้าง ๆ เท่านั้นซึ่งผู้วิจัยจะปรับเปลี่ยนคำถาม และยืดหยุ่น พลิกแพลงตามสถานการณ์

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวจุฬารัตน์ ถาวร
เกิดวันที่	8 พฤษภาคม 2517
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	100/691 ถนนอาจณรงค์ คลองเตย กรุงเทพมหานคร 10110
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่บริหารงานข้อมูล ฝ่ายพัฒนาศักยภาพ มูลนิธิกองทุนไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มูลนิธิกองทุนไทย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2535	มัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสายน้ำผึ้ง
พ.ศ. 2540	ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2550	ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ